

เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่
ในเขตจังหวัดจันทบุรี

POLITICAL ECONOMY OF NEW LONGAN MARKET EXPANSION IN
CHANTHABURI PROVINCE

ภาคนิพนธ์

ของ

ทรงศักดิ์ ทองขำ

ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตุลาคม 2556

เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่
ในเขตจังหวัดจันทบุรี

POLITICAL ECONOMY OF NEW LONGAN MARKET EXPANSION IN
CHANTHABURI PROVINCE

ภาคนิพนธ์
ของ
ทรงศักดิ์ ทองขำ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตุลาคม 2556

ใบรับรองภาคนิพนธ์

เรื่อง

เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าค้าใหม่
ในเขตจังหวัดจันทบุรี

Political Economy of New Longan Market Expansion in Chanthaburi Province

ทรงศักดิ์ ทองจำ

คณะกรรมการ รอบภาคนิพนธ์

ประธานสอบภาคนิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยนนต์ ประดิษฐ์ศิลป์)

ประธานกรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยนนต์ ประดิษฐ์ศิลป์)

กรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์

(ดร.นักรบ เกียรติอ่ำ)

กรรมการสอบภาคนิพนธ์

(ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์)

ได้รับอนุมัติ จากมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ให้นำเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ดร.สุรีย์มาศ สุขกลี)

วันที่ ๒1 เดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ทรงศักดิ์ ทองขำ. (2556). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่
ในเขตจังหวัดจันทบุรี. ภาคนิพนธ์ รม.ม. (การปกครองท้องถิ่น). จันทบุรี : มหาวิทยาลัย
ราชภัฏรำไพพรรณี.

คณะกรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัชยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ร.ด. (รัฐศาสตร์) ประธานกรรมการ
ดร.นักรบ เกียรติอำ รป.ด. (รัฐประศาสนศาสตร์) กรรมการ

บทคัดย่อ

ภาคนิพนธ์เรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่
ในเขตจังหวัดจันทบุรี มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ เพื่อศึกษาเครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมือง
และแนวทางการแก้ไขปัญหาตลาดการค้าลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี วิธีการวิจัย
จะใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร
ที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เจาะลึก และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ข้อค้นพบที่ได้จากศึกษา คือ
เครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองในตลาดการค้าลำไยที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
มีรูปแบบเครือข่ายที่สำคัญ 4 รูปแบบ คือ 1) เครือข่ายระหว่างนายทุนขายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกร
รายย่อย 2) เครือข่ายระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับพ่อค้าคนกลาง 3) เครือข่ายระหว่างพ่อค้าส่งออก
กับพ่อค้าคนกลาง และ 4) เครือข่ายระหว่างนายหน้ากับพ่อค้าคนจีน ส่วนแนวทางแก้ไขปัญหา
เพื่อการสร้างความเป็นธรรมในตลาดการค้าลำไยนั้น พบว่าต้องอาศัยกลไกของชุมชน กลไกของรัฐ
และกลไกของตลาด

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

Songsak Thongkam, (2013). **Political Economy of New Longan Market Expansion in Chanthaburi Province**. Independent Study. M.P.A. (Local Government). Chanthaburi : Rambhai Barni Rajabhat University.

Advisory Committee

Assistant Professor Dr.Chaiyon Praditsil Ph.D. (Political Science) Chairman

Dr.Nakrob Tianam D.P.A. (Public Administration) Member

Abstract

The purpose of this research was to study the networks of economics and politics and guidelines of the effective remedy for the longan market in Pong Nam Ron District in Chanthaburi. The political economy approach of qualitative research with the study of document papers, the in-depth interviews, and the participatory observation were applied to this study. The major findings showed the 4 types of the economic and political networks: 1) the network between capitalists and crofters, 2) the network between crofters and middlemen, 3) the network between exporters and middlemen, and 4) the network between dealers and Chinese merchants. The guidelines of the effective remedy for the fairness in the longan market would depend on the machinery of community, state, and market.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่ในเขตจังหวัดจันทบุรี” ภาคนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ด้วยดี โดยได้รับความอนุเคราะห์และความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ประธานกรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์ ดร.นักรบ เดียรอำ กรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ กรรมการสอบภาคนิพนธ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาตรวจสอบแก้ไขและข้อบกพร่องต่างๆ ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ผู้สอนในโครงการรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิตทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ให้แนวทางซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาและการปฏิบัติงาน ซึ่งผู้ศึกษาจะได้นำไปใช้ประโยชน์ต่อชุมชน สังคมและประเทศชาติต่อไป และขอขอบพระคุณผู้ให้การสนับสนุน ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีทุกท่านที่ได้อนุเคราะห์ให้ความสะดวกในขั้นตอนต่างๆ เป็นอย่างดี จนทำให้การวิจัยในครั้งนี้สำเร็จด้วยดี

ขอขอบพระคุณ คุณชำนาญ บัวเฟื่อง คุณสมพงษ์ ทองขำ และผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่มีได้เอ่ยนาม ที่อำนวยความสะดวกพร้อมทั้งเอื้อเพื่อการให้ข้อมูล และข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการจัดทำวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณครอบครัวทองขำ และเพื่อนๆ พี่ๆ รป.ม. รุ่น 1 ที่คอยช่วยเหลือดูแล ตลอดจนคอยให้กำลังใจในทำการศึกษาวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณบุพการี ที่ให้การอบรมเลี้ยงดูและให้โอกาสในการศึกษาคุณค่า และประโยชน์อันพึงมีจากภาคนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูกตเวทิตาแก่ บิดา มารดา ครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน

ทรงศักดิ์ ทองขำ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ความเป็นมา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ขอบเขตของการวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
สมมติฐานในการวิจัย	7
2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
เศรษฐศาสตร์การเมือง.....	8
แนวคิดและกรอบการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง	9
การวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ในเศรษฐศาสตร์การเมือง.....	10
ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเกษตรกรรายย่อย.....	14
ทฤษฎีมาร์กซิสต์ดั้งเดิม	14
ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่ (Neo-Marxism)	16
เครือข่ายทางสังคม.....	18
ความหมายของเครือข่ายทางสังคม (Social Network)	18
ฐานคิดของแนวการศึกษาเครือข่ายทางสังคม.....	19
รูปแบบของเครือข่ายทางสังคม	23
ทฤษฎีที่เกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม.....	27
ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนและเครือข่าย	32
ประเภทของเครือข่ายทางสังคม (Type of Social Network)	33
การสร้างเครือข่ายทางสังคม	34
องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม (Social Network Components).....	35
การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม (Social Network Analysis)	35
การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง	37

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	42
3 วิธีดำเนินการวิจัย	45
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	45
การตรวจสอบข้อมูล	46
การวิเคราะห์ข้อมูล	46
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	47
บริบททางประวัติศาสตร์ของจังหวัดจันทบุรี	47
การเข้ามาและการขยายตัวของลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี	49
เครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองในตลาดการค้าลำไยของจังหวัดจันทบุรี.....	62
แนวทางแก้ไขปัญหาดตลาดการค้าลำไย ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรีให้มี ความเป็นธรรม	72
5 สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	76
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	76
สรุปผล	76
อภิปรายผล	80
ข้อเสนอแนะ.....	82
บรรณานุกรม.....	84
ภาคผนวก.....	89
ภาคผนวก ก แนวการสัมภาษณ์.....	90
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	91

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	แสดงข้อมูลการผลิตสินค้าเกษตร (ลำไย).....	3
2	ความแตกต่างระหว่างการผลิตลำไยของจันทบุรีและลำไยของภาคเหนือ	54
3	สถิติการปลูกลำไยจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. 2539 - 2554.....	58

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
2 แนวความคิดเรื่องเครือข่ายตรงแบบง่าย	24
3 แนวความคิดเรื่องเครือข่ายตรงที่ซับซ้อนขึ้น.....	25
4 กรอบแนวคิดของโบเซแวง ซึ่งอาศัยระยะห่างทางสังคมเป็นเกณฑ์ในการแบ่งปริมาตร ของเครือข่ายบุคคล.....	26
5 วิธีการหมอลำปาย.....	63
6 เครือข่ายในตลาดการค้าลำปายของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี	64
7 การจัดสรรผลประโยชน์ในการผลิตและการค้าลำปาย ที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี	68

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

ลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจของไทยที่มีการปลูกอย่างแพร่หลายในทางภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เป็นต้น ดังนั้นเมื่อพูดถึงลำไยแล้วคนทั่วไปมักมีภาพลักษณ์เชื่อมโยงกับจังหวัดในภาคเหนือเป็นหลัก แต่ในปัจจุบัน มีปรากฏการณ์ใหม่เกี่ยวกับการปลูกลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจที่ส่งออกไปต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศจีน ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในจังหวัดจันทบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอำเภอโป่งน้ำร้อนและอำเภอสอยดาว

จันทบุรี หรือเมืองจันท ที่ทุกคนเรียกกันจนติดปาก เป็นจังหวัดทางภาคตะวันออกของไทย ภูมิประเทศของจังหวัดทางตอนเหนือประกอบด้วย เทือกเขาและที่ราบเชิงเขา ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำจันทบุรี ทางตอนใต้เป็นที่ราบชายฝั่งทะเลและมีที่ราบลุ่มบริเวณปากน้ำ ส่วนอาณาเขตทางทิศเหนือติดกับจังหวัดฉะเชิงเทราและสระแก้ว ทิศใต้ติดอ่าวไทย ทิศตะวันออกติดจังหวัดตราด และประเทศกัมพูชา ทิศตะวันตกติดกับจังหวัดชลบุรีและระยอง

เมืองจันทบุรีเป็นจังหวัดสร้างใหม่ยังคงความเป็นสังคมชนบทที่ยึดวิถีชีวิตเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก พื้นที่ทำการเกษตรมีถึง 2,266,208 ไร่ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของเมืองจันทบุรีและทำรายได้ให้แก่เกษตรกร คือ ทุเรียน เงาะ มังคุด สละ ลองกอง ลำไย พริกไทย มันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ยางพารา และข้าว

ในกรณีของการปลูกลำไยนั้น นายชำนาญ บัวเฟื่อง เกษตรอำเภอโป่งน้ำร้อน สำนักงานเกษตรจังหวัดจันทบุรี กรมส่งเสริมการเกษตร บอกว่าเฉพาะที่โป่งน้ำร้อนอำเภอดีเดียวมีเกษตรกรปลูกลำไย พันธุ์อีดอ 3,750 ราย และผ่านการรับรองตามระบบการจัดการคุณภาพด้านการผลิตทางการเกษตรที่สามารถควบคุมระบบการผลิตให้ผลผลิตมีความปลอดภัย (GAP) ไปแล้ว 1,300 ราย พื้นที่ปลูกลำไย 49,000 ไร่ ส่วนผลิदनอกฤดูมากถึง 35,000 ไร่ (“ลำไยโป่งน้ำร้อนฉลุย ทำนอกฤดู 3.5 หมื่นไร่”.ออนไลน์. 2551)

ในปี 2550 พบว่ามีผลผลิตลำไยนอกฤดูออกมาทั้งสิ้น 61,000 ตัน โดยมีนายทุนมารับซื้อถึงสวนจำนวน 9 ราย เพื่อนำส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ เช่น ประเทศจีน ญี่ปุ่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย เวียดนาม และกัมพูชา ซึ่งราคาต่ำสุดอยู่ที่กิโลกรัมละ 18 บาท และราคาสูงสุดประมาณ 40 บาทต่อกิโลกรัม โดยเกษตรกรมีต้นทุนการผลิตอยู่ที่ 12 - 20 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งเกษตรกรบางรายที่มีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ขึ้นไป สามารถจำหน่ายผลผลิตมีกำไรถึง 6 ล้านบาท (“ลำไยโป่งน้ำร้อนฉลุย ทำนอกฤดู 3.5 หมื่นไร่”.ออนไลน์. 2551)

นอกจากนี้ลำไยนอกฤดูจังหวัดจันทบุรียังขายดีอีกด้วย โดยจะพบว่ามีคำสั่งซื้อล่วงหน้า และสั่งขนาดใหญ่มาตั้งต้นรับซื้อลำไยในพื้นที่ อำเภอโป่งน้ำร้อน และสอยดาว เพื่อแปรรูปส่งออกต่างประเทศ ชาวสวนเพิ่มพื้นที่ปลูกลำไยมากขึ้นแบบก้าวกระโดด (“ลำไยโป่งน้ำร้อนลุยทำนอกฤดู 3.5 หมื่นไร่”.ออนไลน์. 2551)

นายสุชาติ จันท์เหลือง นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเกษตรจังหวัดจันทบุรีเปิดเผยว่า ปัจจุบันจังหวัดจันทบุรีมีการขยายการปลูกลำไยนอกฤดูเพิ่มขึ้นทุกปี ทั้งจังหวัดมีลำไยนอกฤดูถึง 90% จากเดิมมีพื้นที่ปลูก 105,000 ไร่เศษ ปัจจุบันมีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นถึง 120,000 ไร่ เดิมจะมีการปลูกเฉพาะพื้นที่ด้านบนของจังหวัด คือ อำเภอโป่งน้ำร้อนกับสอยดาว ซึ่งมีปริมาณการปลูกรวม 100,000 ไร่ แต่ปัจจุบันหลังจากที่ลำไยนอกฤดูของจังหวัดจันทบุรีเป็นที่ยอมรับมากขึ้น เนื่องจากเกษตรกรมีการรวมกลุ่มและทำคุณภาพได้มาตรฐาน แตกต่างจากพื้นที่อื่นตรงที่ ผลใหญ่ เนื้อเยื่อ รสชาติ หวานกรอบ น้ำไม่แฉะ เมื่อปี 2545 ได้มีการรวมกลุ่มจำหน่ายโดยใช้ชื่อแบรนด์ “ลำไยจันทบุรี” กระทั่งเป็นที่ยอมรับของตลาด ส่งผลให้ขายได้ราคาดี ปัจจุบันราคาเฉลี่ยรับซื้อหน้าสวนอยู่ที่ 30 - 35 บาท / กก. เกรดสูงอยู่ที่ 43 บาท / กก. ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการซื้อขายล่วงหน้า สำหรับลำไยนอกฤดูของจังหวัดจันทบุรี จะเริ่มทำตั้งแต่เดือนมีนาคมเป็นต้นไป จนถึงเดือนกันยายนจะมีระยะเวลาออกสู่ตลาด 8 - 9 เดือน ในขณะที่ลำไยในฤดูจะมีระยะเวลาออกสู่ตลาด 2 - 3 เดือน โดยผลผลิตเริ่มเก็บได้ตั้งแต่ปลายเดือนกันยายนเป็นต้นไปจนถึงเข้าสู่ฤดูกาลปกติของลำไยคือเดือนมิถุนายน

นายสุชาติยังกล่าวเพิ่มเติมอีกจากการเพิ่มปริมาณการปลูกลำไยนั้น มีการขยับพื้นที่การเพาะปลูกขยายลงมาด้านล่าง โดยเฉพาะพื้นที่ อำเภอขลุง อำเภอมะขาม แล้ว จะสังเกตว่า ชาวสวนจะเน้นพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำ และบางรายก็ใช้พื้นที่ที่เคยทำไร่มันสำปะหลังเปลี่ยนมาปลูกลำไยแทน โดยเฉพาะแนวพื้นที่ที่มีคลองส่งน้ำคลองพระพุทธรูปผ่านจนถึงบ้านแหลม มีการขยายการปลูกลำไยเพิ่มขึ้น

การใช้สารเร่งดอกลำไยก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการขยายพื้นที่เพาะปลูกลำไยในจันทบุรี กล่าวคือ เมื่อย้อนหลังไป 3 - 5 ปี จะพบว่าพื้นที่ปลูกลำไยได้เพิ่มขึ้นประมาณปีละ 20,000 ไร่ ในปี 2540 มีพื้นที่ปลูกลำไยเพียง 27,000 ไร่ ในช่วงที่ยังไม่มีสารเร่งดอกลำไยเข้ามา หลังจากมีสารเร่งดอกลำไยเข้ามาก็เริ่มขยับขยายพื้นที่ปลูกแบบก้าวกระโดด จาก 27,000 ไร่ เพิ่มขึ้น 40,000 เป็น 60,000 เป็น 100,000 ไร่ คาดว่าน่าจะเพิ่มขึ้นไปทุกปี ทรายโดที่สถานการณ์ราคายังเป็นเช่นนี้อยู่ขณะนี้ราคาเมื่อต้นเดือนเกรดสูงสุดทำได้ กก.ละ 43 บาท ส่วนใหญ่ราคาซื้อหน้าสวนเฉลี่ย 30 - 35 บาท ตลาดหลัก ขณะนี้คือ จีน กับอินโดนีเซีย (“ลำไยโป่งน้ำร้อนลุยทำนอกฤดู 3.5 หมื่นไร่”.ออนไลน์. 2551)

ตาราง 1 แสดงข้อมูลการผลิตสินค้าเกษตร (ลำไย)

เนื้อที่อื่นต้น (ไร่)			เนื้อที่ให้ผล (ไร่)			ผลผลิต (ตัน)			ผลผลิตต่อไร่ (กก.)		
ปี	ปี	ปี	ปี	ปี	ปี	ปี	ปี	ปี	ปี	ปี	ปี
2552	2553	2554	2552	2553	2554	2552	2553	2554	2552	2553	2554
62,92	74,49	81,38	37,53	47,96	62,92	89,64	110,06	154,42	2,38	2,29	2,45
8	7	4	9	0	8	3	8	5	8	5	4

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. ออนไลน์. 2555

จากตาราง 1 พบว่ามีการทำสวนลำไยตั้งแต่ปี 2552 - 2554 มีอัตราเพิ่มสูงขึ้น ทั้งในส่วน
ของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกและจำนวนผลผลิตที่เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังพบได้ว่าที่ดินมีการถูกซื้อขาย
เพื่อการทำสวนลำไยมีมากขึ้น ดังนี้

กล่าวโดยสรุปแล้วเราอาจวิเคราะห์ได้ว่าการขยายตัวของเศรษฐกิจลำไยในจังหวัดจันทบุรีมาก
เกิดจากเหตุปัจจัยสำคัญหลายประการ คือ

1. เรื่องน้ำไม่มีปัญหา เพราะเมืองจันทน์ที่มีฝนตกตลอดเกือบทั้งปี มีแหล่งน้ำอย่างพอเพียง
การให้น้ำเพื่อทำลำไยนอกฤดูหลังจากราดสารนั้น สามารถให้ได้ทันทีตลอดเวลา จากแหล่งน้ำ
สูบน้ำเข้าสวนโดยวางระบบน้ำแบบสปริงเกอร์ทั้งสวน

2. การใส่สาร เกษตรกรเมืองจันทน์ใส่สารมากประมาณ 1 - 2 กิโลกรัมต่อต้น
(ขนาดทรงพุ่ม 4 เมตร) และในการใส่สารนั้น จะทำเมื่อลำไยแตกใบอ่อน 3 ครั้ง และรอให้ใบแก่
จึงใส่สาร ทำให้ลำไยแทงช่อดอกดีตลอดทั้งต้น และหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตจะพักต้นประมาณ
4 เดือน แล้วจึงเริ่มใส่สารอีกครั้ง

3. แรงงาน ค่าแรงงานจะถูกมาก เพราะจ้างแรงงานจากคนต่างด้าว เนื่องจากติดชายแดน
กัมพูชา ทำให้ลดต้นทุนได้

4. การแบ่งพื้นที่ของสวนเพื่อทำลำไยเป็นรุ่นๆ ไปทุกเดือน ทำให้มีผลผลิตลำไย
ออกตลอดทั้งปี พ่อค้าสามารถเข้าไปรับซื้อได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้ไม่มีปัญหาการตลาด

5. การป้องกันกำจัดค้างคาว ศัตรูร้ายของลำไยนอกฤดู เกษตรกรใช้หลอดไฟฟ้า
แบบที่ใช้ตามถนน คือ หลอดเมทรีม ฮาลาย 400 วัตต์ แสงสีขาวนวล ราคาประมาณหลอดละ 2,000 บาท
ติดตั้งปลายเสาไฟฟ้าแล้วสอดแสงขึ้นสู่ท้องฟ้า จุดแสงสว่างตั้งแต่ 20.00 น. ไปจนถึงเช้า พอสว่าง
ค้อยดับ สามารถต่อแมลงมาตอมหลอดไฟและค้างคาวจะบินมากินแมลงเหล่านั้นแทนลำไย ได้ผลดีมาก
แต่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย

การซื้อขายในตลาดค้าไม้ส่วนใหญ่เกษตรกรนิยมขายลำไม้อยู่ 2 รูปแบบ คือ

1. ขายแบบเหมาสวน ซึ่งในอดีตมีการตกลงขายเหมาสวนเมื่อลำไม้ออกช่อดอก แต่ในปัจจุบันเนื่องจากความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ และปริมาณผลผลิตที่ยากต่อการคาดคะเน ทำให้เกษตรกรและพ่อค้าคนกลางนิยมขายเหมาเมื่อลำไม้ออกผลเรียบร้อยแล้ว โดยส่วนใหญ่พ่อค้าคนกลางจะจ่ายเงินมัดจำไว้ก่อนประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งลักษณะการขายแบบนี้ทำให้เกิดความเสี่ยงทั้งเกษตรกรและพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อ แต่เกษตรกรจะมีความเสี่ยงมากกว่าถ้าหากปีนั้นลำไม้ราคาไม่ดี พ่อค้าคนกลางเห็นว่าหากรับซื้อลำไม้จากเกษตรกรไปก็จะทำให้ประสบกับปัญหาการขาดทุนได้ พ่อค้าคนกลางก็จะไม่มารับซื้อต่อ โดยยอมเสียเงินมัดจำให้แก่เกษตรกรแทน ทำให้เกษตรกรต้องแบกรับภาระในการหาตลาดสำหรับขายลำไม้ในสภาวะที่ลำไม้มีราคาตกต่ำ

2. เกษตรกรขายเอง ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมขายกันมากในปัจจุบัน โดยเกษตรกรอาจจะขายลำไม้เองที่สวน หรือมีพ่อค้ามารับซื้อถึงสวนหรือนำไปวางขายที่ตลาด หรือนำไปขายที่จุดรับซื้อของพ่อค้าคนกลาง โดยเกษตรกรอาจจะขายแยกตามเกรดหรือขายคละก็ได้ จากการสังเกตพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่นิยมนำไปขายที่จุดรับซื้อของพ่อค้าคนกลาง เพราะมีความสะดวกและขายได้ในปริมาณที่มากกว่าเมื่อเทียบกับวิธีอื่นๆ จากการซื้อขายในตลาด

จากประสบการณ์ของตลาดผลไม้จันทบุรี เช่น ทูเรียน เงาะ มังคุด จะพบว่ามีความไม่เป็นธรรมที่เกิดจากพ่อค้าคนกลาง หรือที่เรียกว่า “ล้ง” “แพง” และ “หยง” แต่ในการมีตลาดลำไม้ในจังหวัดจันทบุรีนั้น ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าจะเป็นเหมือนตลาดผลไม้ทั่วไปหรือไม่

ลำไม้ในจังหวัดจันทบุรีพบว่า มีพ่อค้าคนกลางที่เป็นบริษัทส่งออกลำไม้ไปประเทศจีนกว่า 30 บริษัท พ่อค้าคนกลางแต่ละล้งมีสายสัมพันธ์กับตลาดในเมืองจีนเป็นของตนเอง พุดง่าย ๆ ก็คือ ล้งมีตลาดเป็นของตนเองแน่นอน โดยไม่ต้องพึ่งพาหน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานใดๆ ของรัฐบาล ดังนั้นนอกจากแต่ละล้งจะมีตลาดในเมืองจีนแน่นอนแล้ว ยังต้องมีสินค้าส่งป้อนให้ลูกค้าตามกำหนดเวลาที่ตกลงกันไว้ เนื่องจากจีนต้องการสินค้าเป็นจำนวนมาก ทำให้แต่ละล้งต้องมีลำไม้ไว้ในมือก่อนที่จะถึงฤดูการเก็บเกี่ยว ถ้ารอให้ถึงเวลาส่งแล้วค่อยหาสินค้า อาจทำให้สินค้าไม่เพียงพอตามความต้องการ เพื่อให้ได้ปริมาณสินค้าตามต้องการ การที่ล้งลำไม้มีอำนาจควบคุมตลาดลำไม้จันทบุรีไว้ได้ เพราะพ่อค้าคนกลางดังกล่าวมีการโยงใยเป็นเครือข่ายระหว่างกัน (“เทคโนโลยีชาวบ้าน”. ออนไลน์. 2550)

จากปรากฏการณ์ที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองท้องถิ่นว่าด้วยตลาดการค้าลำไม้ ในจังหวัดจันทบุรี ว่าเครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองประกอบด้วยกลุ่มและชนชั้นใดบ้างที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตลาดการค้าลำไม้ ผลประโยชน์การค้าลำไม้มีการจัดสรรที่เป็นธรรมหรือไม่ และจะมีแนวทางการพัฒนาเครือข่ายตลาดลำไม้อย่างไร ทั้งนี้ผู้วิจัยคาดว่า

ได้นำผลการวิจัยในครั้งนี้ไปเป็นแนวทางในการแก้ไขเกี่ยวกับตลาดการค้าลำไย ในจังหวัดจันทบุรี และผลจากการศึกษาค้นคว้านี้จะทำให้เกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถที่จะพัฒนาลำไย และต่อยอดการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้เดิมได้ดียิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองในตลาดการค้าลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
2. เพื่อศึกษาแนวทางแก้ไขปัญหาตลาดการค้าลำไย ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านช่วงเวลาของการวิจัย

ช่วงระยะเวลาของการศึกษาจะครอบคลุมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มมีการขยายตัวของตลาดลำไยในจังหวัดจันทบุรีอย่างเห็นได้ชัดจนถึง 1 ธันวาคม 2555

ขอบเขตในด้านพื้นที่ของการวิจัย

ผู้วิจัยจะใช้แนวการศึกษาในเชิงกรณีศึกษา (Case Study Approach) ซึ่งเป็นการศึกษาจากจุดเล็กๆ (Micro Level) เพื่อสะท้อนภาพใหญ่ (Macro Level) โดยผู้วิจัยจะเลือกการศึกษาด้านการค้าลำไย ในเขตพื้นที่ อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี เนื่องจากตลาดลำไยดังกล่าวเป็นตลาดที่เกิดขึ้นแห่งแรกในจังหวัดจันทบุรี ที่มีการซื้อขายอย่างเข้มข้นและกว้างขวางมาก จึงเหมาะที่จะเป็นการศึกษา

ขอบเขตของเนื้อหาในการวิจัย

ในการวิจัยนี้จะวิเคราะห์เกษตรกรชาวสวนลำไยเฉพาะกลุ่มที่เรียกว่า เกษตรกรรายย่อย เนื่องจากเกษตรกรชาวสวนลำไยในเขตจังหวัดจันทบุรีนั้น มีทั้งเกษตรกรรายเล็ก รายกลาง และรายใหญ่ ทำให้ตลาดการค้าลำไยมีความซับซ้อน ดังนั้นเพื่อให้เหมาะสมต่อการทำวิจัยในรูปแบบภาคินิพนธ์ จึงจำกัดเฉพาะชาวสวนลำไยเป็นรายย่อย อันหมายถึง ชาวสวนลำไยที่มีที่ดินเป็นของตนเองจำนวนหนึ่ง และยังใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก โดยมีการจ้างแรงงานหรือจ้างกิจกรรมอย่างอื่นเป็นการเสริม เกษตรกรรายย่อยดังกล่าวถือได้ว่าเป็นเกษตรกรกลุ่มใหญ่ของจังหวัดจันทบุรี

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงปัญหาและแนวทางแก้ไขเกี่ยวกับเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองท้องถิ่นว่าด้วยการค้าตลาดลำไย ในจังหวัดจันทบุรี จะนำไปสู่การกำหนดแนวทางให้เกิดความเป็นธรรมมากขึ้น
2. คาดว่าผลจากการศึกษาครั้งนี้จะทำให้เกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถต่อยอดการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้เดิมได้ดียิ่งขึ้น

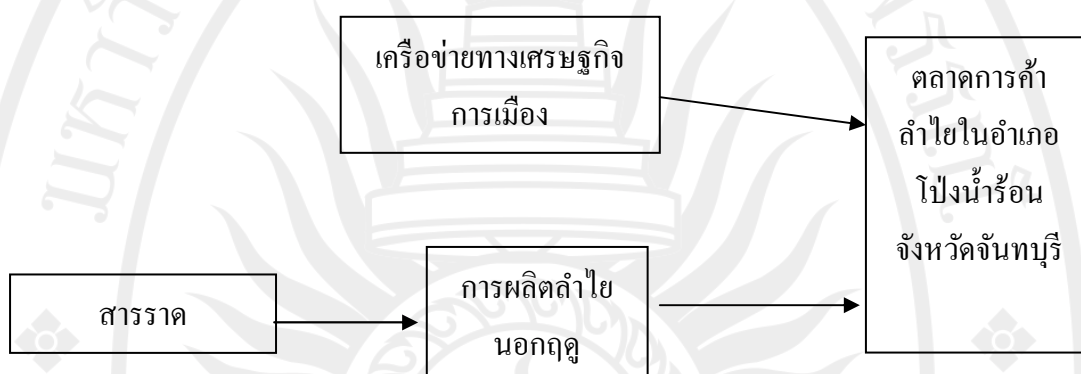
นิยามศัพท์เฉพาะ

เพื่อเป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะกำหนดนิยามศัพท์เฉพาะไว้ดังนี้

1. ลำไย หมายถึง ผลไม้เศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับเกษตรกรในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
2. รูปแบบการพัฒนา หมายถึง กระบวนการของการเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าหรือเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กร โดยการประยุกต์ใช้ความรู้หลายๆ ด้าน อย่างมีแบบแผน
3. เครือข่ายตลาด หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ผลิตและผู้ค้า
4. เศรษฐศาสตร์การเมือง หมายถึง ความหมายของเศรษฐศาสตร์ที่คิดรวมเอาปัจจัยด้านอื่นเข้าไปรวมด้วย เช่น สังคม วัฒนธรรม ประเพณี พฤติกรรมของคน กฎหมาย การเมือง การศึกษา และวิเคราะห์ การตั้งสมมติฐาน
5. เครือข่ายทางเศรษฐกิจการเมือง หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรผู้ปลูกลำไยรายย่อย และพ่อค้าคนกลาง หรือนักการเมืองท้องถิ่นที่เข้ามาเกี่ยวข้องในตลาดการค้าลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
6. สารราด หมายถึง สารโซเดียมคลอไรด์หรือสาร โปรตัสเซียมคลอไรด์ นิยมใช้ราดรอบโคนต้นลำไย เพื่อเร่งให้ลำไยติดลูกนอกฤดู
7. ลำไยนอกฤดู หมายถึง ลำไยที่เกิดจากการใช้สารราด
8. ลัง หมายถึง พ่อค้าคนกลางที่รับซื้อลำไยจากเกษตรกรรายย่อย เพื่อไปจำหน่ายอีกทอดหนึ่ง ซึ่งมี 2 ประเภท คือ 1) ลังที่ทำการส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศโดยตรง 2) ลังที่ไม่ได้ทำการส่งออกตลาดต่างประเทศโดยตรง

กรอบแนวคิดในการวิจัย (Tentative Conceptual Framework)

จากการสำรวจองค์ความรู้ทั้งทางด้านทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาสามารถกำหนดแนวคิดเบื้องต้นที่ใช้ในการวิเคราะห์ เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่ในจังหวัดจันทบุรี ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากกรอบแนวคิดในการวิจัยสามารถอธิบายได้ว่า ตลาดการค้าลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อนจังหวัดจันทบุรี ก่อรูปและขยายตัวเนื่องมาจากการค้นพบสารราคาที่ทำให้ลำไยสามารถออกสู่ได้นอกฤดูการผลิตตามธรรมชาติ และเกิดจากเครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมือง

สมมติฐานในการวิจัย

1. การใช้สารราคากระตุ้นให้ลำไยมีผลผลิตนอกฤดู มีผลต่อการก่อรูปและเกิดเครือข่ายตลาดการค้าลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
2. เครือข่ายของตลาดการค้าลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี มีลักษณะของเครือข่ายแบบอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย สามารถสรุปเป็นหัวข้อต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. เศรษฐศาสตร์การเมือง
  - 1.1 แนวคิดและกรอบการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง
  - 1.2 การวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ในเศรษฐศาสตร์การเมือง
2. ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเกษตรกรรายย่อย
  - 2.1 ทฤษฎีมาร์กซิสต์ดั้งเดิม
  - 2.2 ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่ (Neo-Marxism)
3. เครือข่ายทางสังคม
  - 3.1 ความหมายของเครือข่ายทางสังคม (Social Network)
  - 3.2 ฐานคิดของแนวการศึกษาเครือข่ายทางสังคม
  - 3.3 รูปแบบของเครือข่ายทางสังคม
  - 3.4 ทฤษฎีที่เกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม
  - 3.5 ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนและเครือข่าย
  - 3.6 ประเภทของเครือข่ายทางสังคม (Type of Social Network)
  - 3.7 การสร้างเครือข่ายทางสังคม
  - 3.8 องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม (Social Network Components)
  - 3.9 การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม (Social Network Analysis)
  - 3.10 การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เศรษฐศาสตร์การเมือง

เศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นเพิ่งปรากฏเป็นระบบความคิดที่ชัดเจนในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นช่วงของการต่อสู้ระหว่างทุนนิยมกับศักดินานิยมในยุโรป ผู้บุกเบิกทางทฤษฎีที่สำคัญเป็นนักเศรษฐศาสตร์ของทุนนิยมที่เรารู้จักกันดี คือ อาดัม สมิท และเดวิด ริคาร์โด

วิธีการวิเคราะห์ของนักเศรษฐศาสตร์ของทุนนิยม ที่เน้นแต่สิ่งของ และวัตถุ ภายใต้อัปเดตฐานที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (Homo Economicus) ที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว

สูงสุดนั้น ไม่อาจทำให้เราเข้าใจสังคมได้ อีกทั้งไม่อาจทำให้เรามองเห็นความเป็นจริงทางสังคมได้ทั้งหมด

อาจกล่าวได้ว่า คาร์ล มาร์กซ์ และเฟรดเดอริก เองเงิลส์ เป็นนักคิดคนแรกๆ ที่ไม่พอใจต่อวิธีการวิเคราะห์ดังกล่าว และมีส่วนสำคัญในการลงมือปฏิบัติความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเสียใหม่

มาในทศวรรษ 1960 เมื่อเศรษฐศาสตร์แบบเคนส์ (Keynesian Economics) เริ่มเสื่อมอิทธิพลทางความคิดลง นักคิดและนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มหนึ่งได้หันกลับไปรื้อฟื้นแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองขึ้นมาใหม่อีกครั้ง ทั้งนี้ได้มีความพยายามพัฒนากระบวนการที่สัมพันธ์ต่อจากความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองที่มีมาแต่อดีต ทั้งนี้และทั้งนั้น แน่แน่นอนว่าเหตุปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งสืบเนื่องมาจากความไม่พอใจกับสถานภาพของเศรษฐศาสตร์ ซึ่งในที่นี้หมายถึง เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (Mainstream Economics) ที่ครอบงำวงวิชาการและสังคมอยู่ในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อข้อจำกัดในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ถูกสร้างขึ้นมาเป็นแบบจำลอง ที่เน้นถึงข้อสมมุติและตรรกะในการวิเคราะห์มากกว่าการคำนึงถึงข้อเท็จจริงทางสังคม ที่สำคัญกว่านั้นก็คือ การขาดการวิเคราะห์อย่างวิพากษ์ (Critical Analysis) และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิพากษ์สังคมที่ตัวเองมีชีวิตรอยู่หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นเศรษฐศาสตร์ที่ขาดความเป็นศาสตร์แห่งสังคม และในท้ายที่สุดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนี้ได้กลายมาเป็นอุดมการณ์อย่างหนึ่งที่ครอบงำสังคม โดยที่ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้กลายมาเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้มีอำนาจในสังคมในการสร้างคำขวัญและวาทกรรมที่ก่อให้เกิดความสับสน คลุมเครือ หรือปิดบังความเป็นจริงในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคม

เศรษฐศาสตร์การเมือง คือ เศรษฐศาสตร์แบบอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า Heterodox Economics และสำหรับวงวิชาการไทยเอง อาจเรียกเศรษฐศาสตร์การเมืองว่า เศรษฐศาสตร์กระแสรอง หรือเศรษฐศาสตร์กระแสทวน

แนวคิดและกรอบการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2523 : 46) เสนอว่า ชื่อสำนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองต่างๆ ข้างต้นอาจไม่สื่อความหมายอะไรมากนักแก่เรา ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจถึงแนวคิดและกรอบการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นลักษณะร่วมกันของบรรดาสถาบันนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองที่หลากหลายเหล่านี้

1. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่การวิพากษ์ (Critical) เพราะการวิเคราะห์ดังกล่าวเท่ากับเป็นการปฏิเสธ หรือไม่ยอมรับต่อการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคม โดยต้องการเน้นให้มีการตั้งคำถามต่อข้อสรุปต่างๆ ที่เราได้รับตกทอดมาจากอดีต ในกระบวนการนี้

เป็นการคัดของปลอมออกจากของจริง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการแยกปรากฏการณ์ออกจากเนื้อแท้ ซึ่งในที่สุดแล้ว การวิพากษ์อย่างถึงที่สุดก็จะนำไปสู่ความจริงที่เป็นแก่นแท้ ที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ที่เรามองเห็น

2. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่การวิเคราะห์แบบเป็นองค์รวม (Holistic or Totality) เพราะการวิเคราะห์นี้ไม่ได้ให้ความสำคัญหลักที่ปัจเจกชน หากแต่เน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลต่างๆ ตัวแปรที่ใช้วิเคราะห์จึงไม่ใช่ตัวแปรนามธรรม เช่น ระดับราคา อัตราดอกเบี้ย ฯลฯ โดยจะมองที่มนุษย์เป็นหลัก ดังนั้นการศึกษาแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองจะพยายามเน้นและให้ความสำคัญต่อการพัฒนาของสังคม ทั้งสังคมที่เป็นหน่วยรวม โดยมุ่งไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่างๆ ของสังคมที่ซ่อนทับกันอยู่อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม และด้านศาสนาและอุดมการณ์ ทั้งนี้เนื่องจากว่าปัจจัยต่างๆ ในระบบเศรษฐกิจและระบบสังคม ล้วนมีความเกี่ยวพันร้อยรัดกันเป็นระบบ ซึ่งหากเราเน้นวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจให้อยู่ในขอบเขตแคบๆ เฉพาะเรื่องเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยไม่เชื่อมโยงไปถึงปัจจัยอื่นๆ ในสังคม เราก็อาจไม่เข้าใจระบบทั้งหมดได้ และที่สำคัญมากไปกว่านั้นก็คือ เราจะไม่สามารถอธิบายได้ว่า ทำไมปัญหาทางเศรษฐกิจหลายเรื่องจึงยังดำรงอยู่ได้ ทั้งที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในสังคมอย่างมากมาย

3. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Analysis) เพราะการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ยืนยันแก่เราได้เป็นอย่างดีว่า สังคมมีพัฒนาการ มีการเคลื่อนไหว และมีการเปลี่ยนแปลง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า มีพลวัต (Dynamic) มิใช่สังคมที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ (Static)

4. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นวิเคราะห์ที่ความขัดแย้งและการขัดกัน (Conflict and Contradiction) การวิเคราะห์ดังกล่าวเท่ากับเป็นการปฏิเสธเรื่องความสมดุลหรือความราบเรียบของระบบสังคม หากแต่เชื่อว่า พัฒนาการของระบบสังคมนั้นเกิดจากพลังผลักดันที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง และการต่อสู้ระหว่างปัจจัยที่ขัดแย้งกัน การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในท่ามกลางกระบวนการพัฒนาการของระบบสังคมที่เป็นอยู่นั้น มีความขัดแย้งเกิดขึ้นในลักษณะใดบ้าง ความขัดแย้งสามารถแก้ไขได้ภายในระบบสังคมหรือไม่ หรือเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้าง มีปัญหาอะไรบ้างที่เราไม่สามารถแก้ไขความขัดแย้งเหล่านี้ได้อีกต่อไป และทำไมพัฒนาการสังคมแบบถอนรากถอนโคนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น

การวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ในเศรษฐศาสตร์การเมือง

ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2523 : 47-50) ได้นำเสนอมุมมองการวิเคราะห์ไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. การมองปรากฏการณ์อย่างเป็นระบบ

ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์และปัญหาเศรษฐกิจ เราจะมองปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งอย่างโดดเดี่ยวไม่ได้เลย แนวคิดที่เกี่ยวกับเรื่อง “ความสัมพันธ์ทางสังคมในกระบวนการผลิต” ก็บ่งไว้อย่างชัดเจนว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ได้เน้นการมองวัตถุหรือสิ่งของ หากแต่เน้นการมองความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือระหว่างประชาชน ปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่า สินค้า, ทุน, กำไร, ค่าเช่านา สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชน ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างกันแล้วแต่เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจสังคมนั้นๆ

เมื่อเราเห็นว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชน ก็ย่อมหมายความว่า การวิเคราะห์ของเราจะมีขอบเขตกว้างขวางมาก ทั้งนี้เพราะในความเป็นจริงของระบบสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ จะครอบคลุมกิจกรรมหลายด้านหลายสาขา และกิจกรรมทางสังคมต่างๆ กันนี้ จะมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันอย่างแน่นแฟ้นและรวมกันเป็นระบบที่ชัดเจน เช่น ในเวลาที่เรานำมาวิเคราะห์เรื่องค่าจ้างแรงงาน เราจะไม่มองเฉพาะเรื่องอุปทานอุปสงค์ของแรงงานเท่านั้น เราจะพาดพิงไปถึงการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ที่กำหนดอัตราค่าจ้างแรงงาน (ฝ่ายชนชั้นนายทุนและชนชั้นผู้ใช้แรงงาน รวมทั้งบทบาทของรัฐ) และในขั้นตอนสุดท้ายเราจะต้องมองไปที่หลักการแสวงหากำไรสูงสุด) เราจะเห็นว่า การกำหนดอัตราค่าจ้างแรงงานจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด การมองว่าค่าจ้างแรงงานขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพการผลิตของแรงงานเพียงด้านเดียวนั้น จะไม่ทำให้เราเข้าใจอะไรเลย แต่ถ้าเรามองว่าค่าจ้างแรงงานถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจและกฎเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทั้งระบบ จะทำให้เรามองเห็นภาพปรากฏการณ์และเข้าถึงแก่นแท้ของปัญหาได้อย่างชัดเจน และจะมีแนวทางการแก้ไขปัญหอย่างถูกต้อง นั่นคือ สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชน

2. ระบบความสัมพันธ์ของกระบวนการผลิต

เมื่อเรากล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในกระบวนการผลิต เราไม่ได้มองแต่เรื่อง การผลิตเพียงอย่างเดียว ในกระบวนการผลิตนั้น เราจะพบระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด กล่าวคือ ประชาชนจะทำการผลิต แบ่งปันผลผลิตและรายได้ระหว่างกลุ่มต่างๆ แล้วนำไปแลกเปลี่ยนและบริโภคในที่สุด เพราะฉะนั้นคำว่า ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการผลิต (Production Relations) เราจะหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน ซึ่งครอบคลุมกิจกรรมทั้ง 4 ด้าน คือ การผลิต การแบ่งปัน การแลกเปลี่ยนหมุนเวียน และการบริโภค ในบรรดากิจกรรมทั้ง 4 ด้านนี้ เราถือว่า ความสัมพันธ์ทางด้านการผลิต เป็นด้านที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นพื้นฐานและเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเราจะพบว่า การแบ่งปันผลผลิตจะมีรูปแบบใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิตอย่างสิ้นเชิง เช่น เมื่อมีความสัมพันธ์

ในกระบวนการผลิตเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดิน (เจ้าของที่ดิน) กับชาวนาเช่า (ชาวนาที่ต้องพึ่งพาเจ้าของที่ดิน) การแบ่งผลผลิตจะมีรูปแบบการแบ่งผลผลิตในรูปค่าเช่านา เป็นต้น ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่า

2.1 การวิเคราะห์การผลิตจะต้องครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด 4 ด้าน

2.2 การที่เราจะเข้าใจปัญหา การแบ่งรายได้ การค้าหรือการบริโภคของสังคมใดสังคมหนึ่งได้อย่างลึกซึ้ง เราจะโยงปรากฏการณ์ดังกล่าวไปสู่ปัญหาที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างประชาชนในกระบวนการผลิต

สรุปได้ว่าการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง เราต้องถือว่าการผลิตการแบ่งปันผลผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค เป็นส่วนประกอบที่เกี่ยวข้องกัน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และเป็นกิจกรรมทางสังคมที่อยู่ในกระบวนการเดียวกันทั้งสิ้น นั่นคือ เป็นกระบวนการผลิตที่เกิดขึ้นซ้ำๆ ซากๆ อยู่ทุกวัน ต่อเนื่องกันปีแล้วปีเล่า (Process of Social Reproduction)

3. ความสัมพันธ์ทางการผลิตกับระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต

เพื่อที่จะเข้าใจระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเกิดขึ้นในกระบวนการผลิตเราจะต้องค้นหาความสัมพันธ์พื้นฐานบางอย่างออกมาให้ได้ ความสัมพันธ์พื้นฐานนี้คือสิ่งที่กำหนดระบบทั้งระบบ ในระบบเศรษฐกิจใดๆ ก็ตาม ความสัมพันธ์พื้นฐานจะเกิดขึ้นจากระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต เกี่ยวกับเรื่องกรรมสิทธิ์นี้เราไม่ได้หมายถึง ความเป็นเจ้าของอย่างเดิยวเท่านั้นที่สำคัญคือ เราต้องเน้นด้วยว่า ความเป็นเจ้าของนี้เป็นสถาบันที่สมาชิกสังคมยอมรับและปกป้องโดยใช้มาตรการทางกฎหมายและกฎเกณฑ์ของสังคม

ระบบเศรษฐกิจทุกระบบย่อมมีระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต (ปัญหามีอยู่ว่าระบบนี้เป็นของเอกชน ของกลุ่มหรือของสังคม) ระบบกรรมสิทธิ์ คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมที่กำหนดความสัมพันธ์อื่นๆ ทั้งหมดในกระบวนการผลิต ทั้งนี้เพราะระบบกรรมสิทธิ์จะมีหน้าที่หลัก 2 ด้าน คือ

3.1 กำหนดวิธีการใช้ปัจจัยการผลิต (เช่น ที่ดิน)

3.2 กำหนดวิธีการแบ่งปันผลผลิต และรายได้ ให้แก่กลุ่มสมาชิกต่างๆ ในสังคม คนกลุ่มที่เป็นเจ้าของและมีอำนาจในการควบคุมปัจจัยการผลิต และเป็นกลุ่มที่สามารถชี้ขาดว่าปัจจัยการผลิต (เช่น ที่ดิน) จะใช้เพื่อใคร ที่ไหน เมื่อไร และเพื่อการผลิตชนิดใด ในขณะเดียวกันคนกลุ่มนี้จะเป็นผู้ตัดสินว่าผลผลิต รายได้ บริการเศรษฐกิจสังคม ควรจะไปตกอยู่แก่กลุ่มใดบ้างในสัดส่วนเท่าใด เมื่อมองจากด้านนี้แล้ว เราอาจกล่าวได้ว่า ระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตมีความหมายทางด้านยุทธศาสตร์ต่อระบบเศรษฐกิจทั้งหมด พัฒนาการของระบบและระดับชีวิตความเป็นอยู่ของระบบ และระดับชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในสังคมขึ้นอยู่กับระบบ

กรรมสิทธิ์อย่างมาก ที่สำคัญก็คือ กลุ่มที่ควบคุมระบบกรรมสิทธิ์นอกจากจะมีอำนาจทางเศรษฐกิจแล้ว ยังจะสามารถมีอำนาจผูกขาดทางการเมืองและสังคมอีกด้วย เพราะฉะนั้นเราจึงย้ำเสมอว่า การศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองจะต้องเน้นเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิต ซึ่งจะทำให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานทั้งหมดของระบบเศรษฐกิจ

4. การวิเคราะห์วิถีการผลิต และระบบสังคมทั้งหมด

ระบบความสัมพันธ์ทั้งหมดที่เกี่ยวกับพลังการผลิตของสังคม ความสัมพันธ์ทางการผลิต และระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิต เราเรียกว่า วิถีการผลิต (Mode of Production) แต่ละยุคแต่ละสมัย ของพัฒนาการสังคมก็มีวิถีการผลิตของตนเอง โดยเฉพาะ ถ้าเราต้องการจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะ ของระบบเศรษฐกิจระบบใดระบบหนึ่ง เราก็ต้องวิเคราะห์ว่า วิถีการผลิตของระบบนั้นๆ มีรูปร่าง เป็นอย่างไร การวิเคราะห์เช่นนี้จะทำให้เราทราบถึงโครงสร้างเศรษฐกิจ (Economic Structural) ในส่วนที่สำคัญ เช่น เราจะสามารถมองเห็นลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมหรือศักดินา ได้อย่างชัดเจน เมื่อเราทำการวิเคราะห์โดยมุ่งไปยังเรื่องความสัมพันธ์ทางการผลิต พลังการผลิต และระบบกรรมสิทธิ์ของระบบนั้นๆ โดยตรง นั่นคือ วิเคราะห์วิถีการผลิต

อย่างไรก็ตาม เวลาที่เราวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจ เราไม่ควรจำกัดวงแคบให้อยู่ภายใน ขอบเขตของเรื่องเศรษฐกิจอย่างเดียว ในความเป็นจริงแล้วปัญหาเศรษฐกิจจะเกี่ยวโยงไปถึงปัญหาอื่นๆ ที่ไม่ใช่เศรษฐกิจด้วย ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากการวิเคราะห์เรื่องวิถีการผลิต ถ้าเราเน้นแต่เรื่อง ความสัมพันธ์ทางการผลิต เราก็จะได้ภาพเกี่ยวกับโครงสร้างเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ไม่ได้ภาพทั้งหมด เราจะมีใจเข้าเพียงแต่เรื่อง ฐานเศรษฐกิจ (Economic Base) หรือพื้นฐานทางเศรษฐกิจของระบบ สังคมเท่านั้น ความเข้าใจทางด้านอื่นๆ เช่น สังคมและการเมืองที่เกี่ยวข้องกับฐานเศรษฐกิจจะไม่มีเลย เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็ไม่อาจเข้าใจระบบทั้งระบบได้ และจะไม่สามารถอธิบายได้ว่าทำไมปรากฏการณ์ ทางเศรษฐกิจหลายเรื่องจึงยังดำรงอยู่ได้ ทั้งๆ ที่ปรากฏการณ์นั้นๆ ก่อให้เกิดปัญหามากมาย เพื่อที่จะเข้าใจการดำรงอยู่ การพัฒนาและการเสื่อมสลายของระบบเศรษฐกิจ เราจำเป็นจะต้องขยาย การวิเคราะห์วิถีการผลิตออกไปให้กว้างขวาง นั่นคือ นำโครงสร้างเศรษฐกิจไปเชื่อมโยงกับ โครงสร้างสังคมและการเมือง เมื่อมองจากด้านนี้แล้ว เราจะพบว่าวิถีการผลิตแต่ละวิถีได้รับการ สนับสนุนจากโครงสร้าง 3 แหล่งด้วยกัน คือ

4.1 โครงสร้างส่วนบนด้านสังคม

4.2 โครงสร้างส่วนบนด้านการเมือง

4.3 โครงสร้างชนชั้นของระบบสังคม

โครงสร้างทั้ง 3 แหล่งนี้เป็นเครื่องประกันอย่างดีที่ทำให้วิถีการผลิตดำรงอยู่ได้และ พัฒนาต่อเนื่องกัน แต่ในขณะเดียวกันทั้งสามแหล่งนี้ก็แฝงไปด้วยปัจจัยที่จะทำให้วิถีการผลิต

พังทลายไปได้ในอนาคต ดังนั้น เศรษฐศาสตร์การเมืองจำเป็นต้องมองความเชื่อมโยงระหว่างวิธีการผลิต (ซึ่งเน้นโครงสร้างการผลิต) กับโครงสร้างทั้ง 3 แบบ ซึ่งเน้นสังคมและการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย

สรุปได้ว่า การวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองระดับกว้าง ก็คือ การวิเคราะห์ระบบนั่นเอง ในระบบนี้ วิธีการผลิต (พลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต และระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต) ทำหน้าที่เป็นเลือดและเนื้อหล่อเลี้ยงระบบ ปรากฎการณ์ วิธีการผลิตและโครงสร้างส่วนบนด้านต่างๆ (สังคมและการเมือง) รวมกันแล้วเราเรียกว่า ระบบเศรษฐกิจสังคมหรือระบบสังคม (Socio-economic Formation or Social System) ในระบบสังคมแต่ละแบบก็จะมีวิธีการผลิตของตนเอง และ โครงสร้างส่วนบนด้านสังคมและการเมือง อันสอดคล้องซึ่งกันและกัน

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเกษตรกรรายย่อย

ทฤษฎีมาร์กซิสต์ดั้งเดิม

แนวคิดมาร์กซิสต์คลาสสิกว่าด้วยปัญหาชาวนาของมาร์กซ์และเลนิน มองถึงการขยายตัวของทุนนิยมกับการเบียดขับชาวนาขนาดเล็ก มีความเห็นว่าการผลิตขนาดเล็กโดยใช้แรงงานภายในครอบครัวของชาวนาเป็นระบบการผลิตที่ไร้ประสิทธิภาพ เมื่อเทียบกับการผลิตแบบไร่นาขนาดใหญ่ซึ่งใช้แรงงานรับจ้างและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างการผลิตสองแบบท่ามกลางการขยายตัวของความสัมพันธ์เชิงสินค้าทั้งในระดับกว้างและระดับเล็ก จะก่อให้เกิดการเบียดขับชาวนาขนาดเล็กออกจากเงื่อนไขแห่งแรงงาน หรือปัจจัยการผลิต และกลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่สุด ในทฤษฎีของมาร์กซ์จะให้ความสำคัญกับแนวคิดการสะสมทุนเบื้องต้นที่มีกระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรงจากการครอบครองเงื่อนไขแห่งแรงงาน หรือปัจจัยการผลิตของตัวเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยยังชีพและปัจจัยการผลิตให้กลายเป็นทุน และเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงเป็นแรงงานรับจ้าง กระบวนการนี้ยังผลิตซ้ำแบบขยายการแยกขาดดังกล่าวให้มีขอบเขตกว้างขวางออกไปมากขึ้นเรื่อยๆ การสะสมทุนเบื้องต้นสำหรับมาร์กซ์มิได้เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรมโดยตัวมันเอง แต่เป็นการทำความเข้าใจต่อบทบาทของชาวนาในการวางรากฐานให้กับการเติบโตของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม ตามทฤษฎีของมาร์กซ์การปฏิวัติในภาคเกษตรกรรมช่วงศตวรรษที่ 16 นั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในเมือง เพราะเป็นก้าวแรกของการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรม เมื่อผู้ผลิตโดยตรงที่ถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิตต้องกลายเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนแปรผัน ขณะเดียวกันผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นวัตถุดิบของการผลิตภาคอุตสาหกรรมก็ต้องกลายมาเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนคงที่ นอกจากนี้การทำลายหัตถกรรมภายในครัวเรือนและการทำไร่นาขนาดใหญ่

โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ต่างเป็นการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรมทั้งสิ้น ด้วยพื้นฐานของการแยกหักกรรมออกจากเกษตรกรรมภายในครัวเรือน และแยกขาดผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิต ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง โดยมาร์กซ์ได้กล่าวไว้ในผลงาน “The Communist Manifesto” ว่า กลุ่มคนระดับล่างของชนชั้นกลาง อาทิ พ่อค้าขนาดเล็ก ร้านค้ารายย่อย พ่อค้าปลีกหัตถกรรมและชาวนา ทั้งหมดต่างค่อยๆ จนหายกลายเป็นกรรมาชีพ เหตุผลบางส่วนเป็นเพราะทุนขนาดเล็กของพวกเขานั้นมีขนาดไม่เพียงพอต่อการดำเนินงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่และจบสิ้นจากการแข่งขันกับนายทุนใหญ่ เหตุผลอีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะความชำนาญเฉพาะด้านของพวกเขา ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดจากการใช้วิธีการผลิตแบบใหม่ ดังนั้นสมาชิกใหม่ของชนชั้นกรรมาชีพจึงมาจากทุกๆ ชนชั้นของประชากร (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2533 : 85)

คาร์ล มาร์กซ์ ได้กล่าวถึงตำแหน่งและบทบาทของชาวนาที่มีต่อการขยายตัวของระบบทุนนิยม ได้แก่ แนวคิดการสะสมทุนเบื้องต้น หมายถึง กระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรงออกจาก การครอบครองเงื่อนไขแห่งแรงงานหรือปัจจัยการผลิตของตนเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยยังชีพและปัจจัยการผลิตให้กลายเป็นทุน และเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงเป็นแรงงานรับจ้าง การแยกผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรมหรือชาวนาออกจากที่ดิน ถือว่าเป็นรากฐานของกระบวนการนี้ทั้งหมด สถานะทางทฤษฎีเป็นการทำความเข้าใจในการวางรากฐานให้กับการเติบโตของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม ตามทัศนะของมาร์กซ์ ซึ่งก้าวแรกของการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรม เมื่อผู้ผลิตโดยตรงที่ถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิตต้องกลายเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนแปรผัน ขณะเดียวกันผลผลิตทางการเกษตรซึ่งเป็นวัตถุดิบของการผลิตภาคอุตสาหกรรม ต้องกลายมาเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนคงที่ นอกจากนี้ การทำลายหักกรรมภายในครัวเรือน และการทำไร่ไถนาขนาดใหญ่ โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ต่างเป็นการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรมทั้งสิ้น ด้วยพื้นฐานของการแยกหักกรรมออกจากเกษตรกรรมภายในครัวเรือน และแยกขาดผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิต ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง มาร์กซ์ ได้วิเคราะห์ระบบนายทุนไว้ว่ามีลักษณะสำคัญ ได้แก่

1. จากการผลิตเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อตลาด ไม่ใช่การผลิตเพื่อใช้เอง คาร์ล มาร์กซ์ แยกแยะระหว่างคำว่า ผลผลิต (Product) กับคำว่าสินค้า (Commodity) ผลผลิตไม่จำเป็นต้องเป็นสินค้า เมื่อผลผลิตนั้นถูกส่งออกขายในตลาด ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของระบบทุนนิยม คือ การผลิตเพื่อขาย ระบบทุนนิยมวิวัฒนาการต่อจากระบบศักดินา ในระบบศักดินาการผลิตทำเพื่อใช้เอง และเพื่อส่งส่วยแก่เจ้าของที่ดินผู้ปกครอง แต่ในระยะหลังของระบบศักดินาการค้าขายเจริญขึ้น การซื้อขายแลกเปลี่ยนขยายจากเฉพาะสินค้าฟุ่มเฟือยสู่สินค้าธรรมดา การขยายตัวของการค้า

มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเมืองจากศักดินาสู่ระบบนายทุนเพราะการค้าขายต้องการความอิสระเสรีและการยกเลิกพันธนาการ (Bondage) ซึ่งมียู่่มากในระบบศักดินา ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย หมายความว่า เป็นระบบที่รับรองกรรมสิทธิ์ส่วนตัวในปัจจัยการผลิตและผลผลิตของแรงงาน เพราะการแลกเปลี่ยน คือการนำสินค้าของตัวเองไปแลกกับของผู้อื่น หากสิ่งของนั้นเป็นของส่วนรวมก็นำไปแลกไม่ได้ และหมายความด้วยว่าเป็นระบบแบ่งงานกันทำเพราะสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยนย่อมต้องเป็นของต่างกัน

2. มีการผูกขาดปัจจัยการผลิตอยู่ในมือชนชั้นนายทุน ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อย ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้าไม่จำเป็นต้องเป็นระบบทุนนิยมก็ได้ เช่น เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่ไม่มีนายทุน แต่ประกอบด้วยผู้ผลิตเล็กอิสระ (Petty Commodity Production) ที่ต่างเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต คือ เป็นระบบที่มีกรรมสิทธิ์ส่วนตัว แต่ปัจจัยการผลิตนั้นกระจายกันอยู่ แรงงานแต่ละคนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและกิจการผลิตของตัวเอง การแลกเปลี่ยนจากระบบผู้ผลิตเล็กอิสระเป็นระบบนายทุน เกิดเมื่อมีการสะสมทุนหรือปัจจัยการผลิตจำกัดอยู่ในมือคนจำนวนน้อย ขณะเดียวกันสมาชิกอื่นของสังคมคือผู้ผลิตเล็ก ช่างอิสระ และชาวนา ก็เสียปัจจัยการผลิตของตนไป กลายเป็นกรรมกรผู้มีชีวิตอยู่กับค่าจ้างแรงงาน ขบวนการสะสมทุนในมือชนชั้นนายทุน

3. พลังแรงงานกลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง ซึ่งมาร์กซ์ได้แยกไว้อย่างชัดเจนระหว่างคำว่าผลผลิตกับคำว่าสินค้า ผลผลิตไม่จำเป็นต้องเป็นสินค้า ผลผลิตจะกลายเป็นสินค้าเมื่อผลผลิตนั้นถูกส่งออกขายนอกตลาด ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้าไม่จำเป็นต้องเป็นระบบนายทุนก็ได้ เช่น เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่ไม่มีนายทุน แต่ประกอบด้วยผู้ผลิตเล็กอิสระ ที่ต่างเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งการเปลี่ยนจากผู้ผลิตอิสระเล็กเป็นระบบทุน เกิดเมื่อมีการรวมสะสมทุนหรือปัจจัยการผลิตจำกัดอยู่ในมือคนจำนวนน้อย ขณะเดียวกันสมาชิกอื่นของสังคม คือ ผู้ผลิตเล็กก็เสียปัจจัยการผลิตของตนไป กลายเป็นกรรมกรผู้มีชีวิตอยู่กับค่าจ้างแรงงาน โดยพลังแรงงานได้กลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่งในตลาด สืบเนื่องจากการที่คนจำนวนมากไม่มีปัจจัยการผลิตเสียแล้ว จึงต้องขายพลังแรงงานให้กับนายทุน ซึ่งก็คือความสามารถในการทำงาน ระบบนายทุนจะมีการขูดรีดค่าส่วนเกิน ที่เป็นมูลค่าของสินค้าที่แรงงานเป็นผู้ทำขึ้นมา นายทุนจึงมีชีวิตอยู่บนหลังกรรมกร การขูดรีดทำให้ระบบนายทุนประกอบด้วยสองชนชั้นที่ขัดแย้งเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ฝ่ายหนึ่งคือชนชั้นนายทุน อีกฝ่ายหนึ่งคือ ชนชั้นกรรมกรชีพ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533 : 85-87)

ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่ (Neo-Marxism)

ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่ (Neo-Marxism) ให้ความสำคัญในการวิเคราะห์ระบบต่างๆ ดังนี้ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533 : 88-89)

1. ในระบบเศรษฐกิจเราจะต้องให้ความสำคัญในการวิเคราะห์เรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะมีทั้งมิติของความสอดคล้องกันและความขัดแย้งดำรงอยู่ ในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจผู้คน 2 ฝ่าย ย่อมได้รับผลประโยชน์มากกว่า ความเหลื่อมล้ำในการแบ่งผลประโยชน์นี้ย่อมมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มคนเหล่านี้

2. ในการวิเคราะห์เรื่องการแลกเปลี่ยนและการแบ่งผลประโยชน์เราอาจมองไปที่การกระทำและพฤติกรรมของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลหรือเป็นกลุ่มชนก็ได้ มาร์กซ์เน้นการวิเคราะห์เรื่อง “ชนชั้นทางเศรษฐกิจ” เช่น ชนชั้นแรงงานกับชนชั้นนายทุน โดยมองว่ากลุ่มคนที่อยู่ในชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งมีแนวโน้มที่มีพฤติกรรมเหมือนกัน มีความต้องการและความใฝ่ฝันเหมือนกัน มีวิถีชีวิตและโอกาสเหมือนกัน ผลประโยชน์ที่แตกต่างระหว่างชนชั้นมักก่อให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้น เช่น แรงงานกับทุน

3. ในระบบเศรษฐกิจจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังเช่นในระบบทุนนิยม การสะสมทุนจะเป็นตัวจักรสำหรับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง การสะสมทุนก่อให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมอันนำไปสู่การเจริญเติบโตของเมืองใหญ่ วิถีชีวิตแบบใหม่เกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับแบบแผนการบริโภคที่เน้นความฟุ้งเฟ้อ ซึ่งกระตุ้นให้มีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง

ทฤษฎีนี้ อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงภายในการก่อรูปทางเศรษฐกิจสังคมในชนบทนั้น ระบบทุนนิยมมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมอย่างลึกซึ้ง ชาวนาต้องนำผลผลิตไปขายในตลาดเพื่อนำเงินตรามาจ่ายภาษีให้แก่รัฐ และซื้อสินค้าหัตถกรรมที่พวกเขาเลิกทำการผลิตเอง รายได้รูปตัวเงินจากการขายพืชผลและแรงงานเริ่มมีความสูงขึ้น ขณะที่การใช้แรงงานรวมหมู่ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านเริ่มอ่อนตัวลง ความสัมพันธ์เชิงค่าจ้าง การเช่าที่ดิน การทำนาแบบแบ่งกึ่งและการลงทุนทางสังคมเริ่มพัฒนาขึ้น ทั้งยังมองถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเศรษฐกิจ (การแย่งยึดส่วนเกิน) ที่แยกออกจากอำนาจทางการเมือง (อำนาจรัฐ) แล้วอำนาจทางเศรษฐกิจตกอยู่ในกำมือของกลุ่มทุนที่หลากหลาย รวมทั้งทุนเจ้าของที่ดินด้วย ส่วนอำนาจทางการเมืองที่ผู้แย่งยึดส่วนเกินโดยตรงที่เคยมีในอดีตต้องสูญเสียไปให้แก่อำนาจรัฐระดมพิสมัยใหม่ การครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวนมาก หากไม่ทำการผลิตเองและไม่ยอมปล่อยให้กลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่าก็สามารถนำมาแบ่งให้ผู้อื่นเช่าทำกิน ชาวนาเช่าเกิดขึ้นจากการที่เขาถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิต (ที่ดิน) และเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่ากับนายทุนเจ้าของที่ดินอันเป็นความสัมพันธ์ตามสัญญา (Contractual Relationship) เป็นการบีบบังคับด้วยกลไกทางเศรษฐกิจ หมายความว่า ชาวนาไร้ที่ดินหากไม่เลือกขายพลังแรงงานเป็นกรรมมาชีพและหลีกเลี่ยงจากภาวะหิวโหยอดตาย ก็ต้องถูกบีบบังคับให้เข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าในที่สุด

เครือข่ายทางสังคม

ความหมายของเครือข่ายทางสังคม (Social Network)

มีผู้ให้นิยามของคำว่า เครือข่ายทางสังคม ไว้หลายความหมาย โดยผู้วิจัยจะขอนำเสนอ โดยสังเขป ดังนี้ (นฤมล นิราทร. 2543 : 36)

The SAGE Dictionary of Sociology ได้ให้นิยามว่า เครือข่ายทางสังคม คือ แบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม (Pattern of Social Relationship) ของปัจเจกชน (Individual) ซึ่งนักสังคมวิทยาถือว่าเป็นหน่วยวิเคราะห์ (Unit of Analysis) ในการศึกษา และใช้วิธีศึกษาโดยการสังเกต (Observation) ก่อนจะเขียนออกมาเป็นแผนที่ปฏิสัมพันธ์ (Interaction Mapping)

อาเทอร์ (Arthur. 1968 : 89) กล่าวว่า เครือข่ายทางสังคม คือ แบบแผนทางสังคมที่เปิดโอกาสให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กร เพื่อแลกเปลี่ยน การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียว และการร่วมกันทำงาน เครือข่ายประกอบด้วยองค์กรจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีอาณาเขตที่แน่นอนหรือไม่ก็ได้ และองค์กรเหล่านี้มีฐานะเท่าเทียมกัน

บอร์สซิเวียน (Boissevain. 1974 : 113) ได้ให้นิยามของเครือข่ายทางสังคม ว่าหมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคล โดยมีการติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

อกิน รพีพัฒน์ (2527 : 74) ได้ให้ภาพการมองสังคมตามเครือข่ายว่า สังคมที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายจะคล้ายใยแมงมุม บุคคลคือจุดที่เส้นใยของเครือข่ายมาพบกัน กล่าวง่ายๆ คือ บุคคลหนึ่งย่อมมีความสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นจำนวนมากในหลายรูปลักษณะและสถานการณ์ โดยมีข้อสันนิษฐานเบื้องต้นในการศึกษาประการหนึ่งว่า บุคคลที่มีเส้นใยความสัมพันธ์ที่กว้างขวางทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ย่อมมีความสำคัญในสังคมและการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านมากกว่าคนอื่นๆ ที่มีเส้นสายความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับคนอื่นจำนวนน้อย บุคคลที่เป็นจุดรวมของสายสัมพันธ์จำนวนมากนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดรวม (Node) ของความสัมพันธ์ในท้องที่หรือชุมชนนั้นๆ

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2547 : 57) ได้ให้นิยามของเครือข่ายทางสังคม ว่าหมายถึง ความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม และกลุ่มกับเครือข่าย โดยเป็นการอธิบายถึงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เช่น กิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีโครงสร้างและรูปแบบที่หลากหลาย

พิมพ์วัลย์ ปริดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกย์ (2531 : 49) อธิบายว่า เครือข่ายทางสังคม หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลายๆ คน เครือข่ายสังคมในที่นี้จึงเปรียบเสมือนกรอบแนวคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group)

ประการแรก ในระดับจุลภาค การวิเคราะห์เครือข่ายจะศึกษาตั้งแต่กลุ่มที่มีจำนวนสองคน (Dyads), กลุ่มที่มีจำนวนสามคน (Triads), กลุ่มย่อยที่มีขนาดเล็กอื่นๆ เป็นต้น โครงสร้างของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้จะมีเครือข่ายที่มีลักษณะเฉพาะในตัวเอง ส่วนการศึกษาในระดับมหภาค จะวิเคราะห์ลักษณะของเครือข่ายของตำแหน่งเชิงโครงสร้างต่างๆ และองค์ประกอบของเครือข่าย เช่น ศึกษาว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในเครือข่ายความสัมพันธ์ของตำแหน่งต่างๆ ในองค์กรทางสังคมหนึ่งๆ จะก่อให้เกิดผลต่อองค์กรนั้นหรือสถาบันนั้นอย่างไร รวมทั้งกระทบต่อความสัมพันธ์ในระดับจุลภาคที่อยู่ในองค์กรนั้นอย่างไร

ประการที่สอง การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม ช่วยให้นักวิจัยให้ความสนใจกับการกระทำทางสังคม หรือพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลภายในบริบทของลักษณะเชิงโครงสร้างที่ใหญ่กว่า ผู้กระทำทางสังคมอาจจะถูกมองทั้งในฐานะผู้มีบทบาทตั้งรับ (Passive Player) ที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางสังคม หรือในฐานะผู้สร้างสรรค์สร้าง (Network Entrepreneur) ที่ใช้ตำแหน่งทางเครือข่ายของพวกเขา เพื่อให้บรรลุผลประโยชน์ตามที่พวกเขาคาดหวัง หรือกลุ่มและสถาบันต่างๆ บางครั้งก็ถูกอธิบายว่าเป็นเหยื่อของเครือข่ายต่างๆ ที่ดำเนินการภายในกลุ่มและสถาบันเหล่านั้น ขณะเดียวกันกลุ่มหรือสถาบันเหล่านี้ก็อาจอาศัยเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง เพื่อให้บรรลุผลประโยชน์ของกลุ่มหรือสถาบันได้เช่นกัน

จากการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาเครือข่ายทางสังคม ผู้วิจัยพบว่ามีฐานคิด (Assumption) ที่สำคัญของการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม คือ อเล็กซานดร้า และแบร์รี่ (Alexandra and Barry, 2010 : 126) และมาร์ค (Mark, 2007 : 94)

1. แนวการศึกษาเครือข่ายทางสังคมถือว่าการวิเคราะห์ชีวิตทางสังคมที่ให้ความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจก กลุ่มหรือองค์กรมากกว่าการวิเคราะห์ถึงคุณสมบัติภายใน (Relation Not Attributes) ฐานคิดนี้หมายความว่า การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ในทางสังคมนั้น มีความสำคัญมากกว่าการวิเคราะห์ถึงคุณสมบัติภายในของปัจเจก กลุ่มหรือองค์กร อาทิเช่นการวิเคราะห์นิสัยใจคอของคนใดคนหนึ่งมีความสำคัญน้อยกว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนนั้นกับคนอื่น เป็นต้น จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายทางสังคม เป็นแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ระดับความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนไปจนถึงระดับประเทศ เช่น ความเป็นเพื่อน ความเป็นญาติ การมีผลประโยชน์ร่วมกัน หรือการมีความเชื่ออย่างเดียวกัน เป็นต้น

2. เครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วยหน่วยทางสังคม (Social Entities) และความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยทางสังคม ซึ่งไม่ใช่เป็นกลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะที่แต่ละหน่วยทางสังคมมีลักษณะเดียวกัน (Network Not Group) ดังนั้น เครือข่ายทางสังคมจึงประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ หน่วยทางสังคม ซึ่งไม่ว่าจะเป็นปัจเจกชน กลุ่ม หรือองค์กร ซึ่งในที่นี้อาจจะใช้ศัพท์ทางเครือข่าย

คือ Actor/Node/Point/Agent ส่วนประกอบที่ 2 คือ ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยทางสังคม (Tie/Link/Edge/Line/Arc)

3. เครือข่ายทางสังคมเกิดขึ้นจากเงื่อนไขที่ว่า หน่วยทางสังคมจะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มิใช่เป็นหน่วยอิสระที่ไม่ต้องขึ้นต่อใคร ดังนั้น หน่วยทางสังคมจึงต้องมีการแลกเปลี่ยนทรัพยากร ทั้งทางด้านวัตถุและมีใช้วัตถุระหว่างกัน เช่น ข้าวของ เงินทอง การให้เพียงตำแหน่งหรือบทบาท การให้ความบันเทิง เป็นต้น เวสเซอร์แมน และกาลัสกีวิช (Wesserman and Galaskiewicz. 1994 : 126) ได้เสนอฐานคิดของแนวคิดเครือข่ายทางสังคมในประเด็นนี้ว่า ในการอธิบายเกี่ยวกับผู้กระทำทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคม และโครงสร้างทางสังคมจะต้องคำนึงถึงดังต่อไปนี้

3.1 ผู้กระทำและการกระทำต่างๆ ของพวกเขาจะถูกมองในฐานะของหน่วยที่มีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน แทนที่จะเป็นหน่วยที่อิสระในตนเอง

3.2 ความเชื่อมโยงระหว่างผู้กระทำจะผ่านเคลื่อนย้าย (Flow) ของทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุ เงิน หรือสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ข้อมูล การสนับสนุนทางการเมือง มิตรภาพและการนับถือ

4. การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม ต้องเป็นการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ในบริบททางสังคม (Relational Context) ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งเสมอ ตัวอย่างเช่น ในการวิเคราะห์ความรักระหว่างโรมิโอและจูเลียส ในนวนิยายของเชก สเปียร์ จะต้องคำนึงถึงความรักทั้งสองภายใต้ความขัดแย้งระหว่างตระกูลคาปุเลท (Capuletes) และตระกูลมอนตาเกอ (Montaque) เป็นต้น

5. การปฏิสัมพันธ์ระหว่างหน่วยทางสังคม ในรูปของเครือข่ายจะพัฒนาขึ้นมาเป็นแบบแผนในเชิงโครงสร้าง เปรียบดังเช่น การก่ออิฐบล็อกจนปรากฏออกมาเป็นบ้าน โครงสร้างของเครือข่ายจะมีคุณสมบัติทั้งที่เป็นตัวจำกัด (Constraint) และเปิดโอกาส (Opportunity) ต่อพฤติกรรมทางสังคมและผลลัพธ์ที่ตามมา

จากฐานคิดของการศึกษาเครือข่ายทางสังคม จึงนำมาสู่หลักการวิเคราะห์ตามแนวเครือข่ายดังกล่าว ซึ่ง โบเชเวง ได้อธิบายถึงตัวแปรที่สำคัญในการวิเคราะห์ ประกอบด้วย (พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกย์. 2531 : 48)

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplexity)

ข่ายสังคมประกอบด้วยบุคคลศูนย์กลางและบุคคลอื่นที่เรารู้จัก และมีความสัมพันธ์ต่างๆ ในแง่ของบทบาท ซึ่งแต่ละคนก็จะมียบทบาทที่แตกต่างกันไป โดยในการมีบทบาทแต่ละอย่างทำให้เขาได้พบปะและรู้จักกับบุคคลอื่นที่มีบทบาทอย่างเดียวกัน ขณะเดียวกันในบางโอกาสเขาก็ได้พบปะกับบุคคลเดียวกันนั้นในบทบาทอื่นๆ อีก

การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียว เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (Uniplex or Single-standardized) ส่วนการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายๆ บทบาท เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplex or Multi-standardized) ในทางมานุษยวิทยาสังคม มีข้อสมมติฐานข้อหนึ่งว่า บทบาทหลายๆ อย่าง ที่แต่ละคนมีนั้นมีผลกระทบต่ออีกและกัน เพราะในแต่ละบทบาทต่างก็มีปทัสถาน และความคาดหวังทางสังคมที่ชี้นำแนวทางพฤติกรรม

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน (Transactional Content)

สิ่งแลกเปลี่ยนในที่นี้ หมายถึง สิ่งของ หรือน้ำใจ ที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคน ในการแสดงบทบาทแต่ละอย่างหรือในแต่ละสถานการณ์ สิ่งที่แลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสถานสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท ยังขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของชายสังคมทางด้านเนื้อหาและปริมาณ ได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยี่ยมเยียน การช่วยเหลือด้านแรงงาน การให้บริการส่วนตัว การช่วยเหลือทางการเงิน ฯลฯ ตัวแปรเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะช่วยให้เข้าใจว่า บุคคลหนึ่งให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งอย่างไร แต่ยังช่วยให้เห็นว่า เขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. ลักษณะของการให้และการรับ (Directional Flow)

การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลสองคน อาจมีทั้งการให้และการรับที่สมดุล หรือมีความมากน้อยกว่าในการให้หรือรับ ลักษณะการให้และรับดังกล่าว เป็นดัชนีหนึ่งในการแสดงถึงสถานภาพของคนให้-คนรับ และแสดงให้เห็นถึงว่า บุคคลนั้นให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด หากมีการให้และรับที่เท่าเทียมกัน ก็แสดงว่า บุคคลทั้งสองมีความสัมพันธ์ในอำนาจและเกียรติภูมิในระดับที่เท่าเทียมกัน หากการให้มากกว่า แสดงว่า ผู้ให้ มีฐานะทางสังคมและอำนาจเหนือกว่าผู้รับ ทั้งนี้ในระบบอุปถัมภ์ ผู้อุปถัมภ์ เป็นผู้ให้ประโยชน์และความช่วยเหลือต่างๆ มากกว่าที่จะได้รับการบริการจากผู้ใ้อุปถัมภ์ ลักษณะของการให้และรับ จึงเป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งถึงคุณภาพของความสัมพันธ์นั้น

4. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน (Frequency and Duration of Interaction)

ชายสังคมของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนใหม่เพิ่มขึ้น ขณะที่ความสัมพันธ์ที่มีต่อคนที่รู้จักมานานอาจจะค่อยๆ เสื่อมไป ในที่นี้ในเรื่องของเวลาอาจใช้ความถี่ของการติดต่อสัมพันธ์กัน มาวัดในแง่ของช่วงเวลาของการพบปะกันแต่ละครั้ง และระยะเวลาที่ได้รู้จักกันก็อาจนำมาพิจารณาว่ามีการรู้จักกันมานานเท่าไรแล้ว ซึ่งสามารถใช้เป็นตัวชี้วัดถึงระดับของความสัมพันธ์อีกแง่มุมหนึ่งได้

รูปแบบของเครือข่ายทางสังคม

จากการสำรวจของผู้วิจัย สามารถสรุปได้ว่ารูปแบบเครือข่ายทางสังคมแบ่งขอบเขตได้หลายรูปแบบ คือ (พิมพ์วิทย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกย์, 2531 : 48-52)

1. การแบ่งรูปแบบเครือข่ายทางสังคมตามขนาดของเครือข่าย เราสามารถมีรูปแบบของเครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายรวม (Total Network) และเครือข่ายย่อย (Partial Network) โดยเครือข่ายรวมเปรียบเสมือนสังคมใหญ่ และเครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนระบบย่อยในสังคมใหญ่ๆ นั้น

2. การแบ่งรูปแบบเครือข่ายทางสังคมตามลักษณะความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เราสามารถมีรูปแบบของเครือข่าย โดยแบ่งเป็นเครือข่ายตรง (The First Order Network or Direct Network) และเครือข่ายอ้อม (The Second Order Network or Indirect Network) เครือข่ายตรงเป็นการติดต่อโดยตรงของบุคคลที่มีต่อผู้อื่น และมีการติดต่ออย่างสม่ำเสมอและเครือข่ายอ้อมเป็นการติดต่อโดยทางอ้อม ซึ่งบุคคลที่เป็นศูนย์กลางจะรับรู้กับบุคคลอื่นๆ โดยตรง ซึ่งเครือข่ายทางสังคมนั้นจะสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และชี้ให้เห็นปัจจัยเกี่ยวพันได้อย่างชัดเจน

3. การแบ่งรูปแบบเครือข่ายทางสังคมตามแนวความคิดของแอลวิน เอ. วูล์ฟ (Alvin A. Wolfe) วูล์ฟ ได้แบ่งเครือข่ายสังคมออกเป็นสองประเภทใหญ่ๆ ตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

3.1 เครือข่ายที่ไม่มีข้อจำกัด (Unlimited Network) ซึ่งได้แก่ เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางแล้วนับรวมตั้งแต่บุคคลแรกซึ่งบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์ อันสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นได้โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับไหน

3.2 เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (Limited Network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่าย โดยการตั้งกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ดังนี้

3.2.1 เครือข่ายส่วนตัวบุคคล

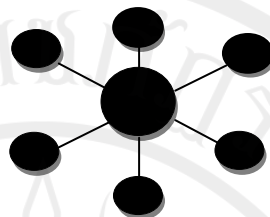
3.2.2 ประเภทบุคคล (เช่น ญาติ เพื่อนบ้าน หรือเพื่อนร่วมงาน)

3.2.3 กิจกรรม หรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์

3.2.4 บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง

3.2.5 เนื้อหาของการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทางเศรษฐกิจ หรือทางการเมือง

เป็นต้น ดังภาพประกอบ 2

ภาพประกอบ 2 แนวความคิดเรื่องเครือข่ายตรงแบบง่าย

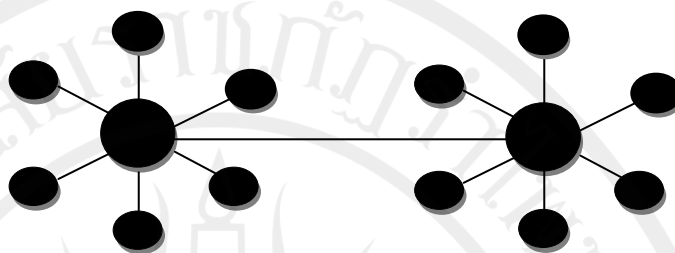
ที่มา : พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกย์. 2531 : 48

4. การแบ่งรูปแบบเครือข่ายทางสังคมตามแนวความคิดของจอห์น เอ. บาร์นส์ (John A. Barnes)

บาร์นส์ นักมานุษยวิทยาได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมก่อให้เกิดเครือข่ายรวม (Total Network) ซึ่งเครือข่ายย่อยก็คือ ความสัมพันธ์ส่วนหนึ่งในหลายๆ ส่วนของเครือข่ายรวม โดยที่เครือข่ายย่อยนั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักเกณฑ์เดียวกันกับเครือข่ายรวม หลักเกณฑ์อันนี้อาจตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง หรือระบบย่อยอื่นๆ ของสังคม บาร์นส์มองว่า เครือข่ายรวมเปรียบเสมือนกับระบบสังคมใหญ่ และเครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนกับระบบย่อย นอกจากนั้นบาร์นส์ยังได้เสนอความเห็นอีกว่า

เครือข่ายตรง (The First Order Network หรือ Direct Network) หมายถึง การติดต่อโดยตรงของปัจเจกบุคคลที่มีกับผู้อื่น อันได้แก่ ครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และผู้ร่วมงาน ซึ่งบุคคลเหล่านี้มักจะมีการติดต่อซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ

เครือข่ายอ้อม (The Second Order Network หรือ Indirect Network) หมายถึง การเกี่ยวข้องติดต่อกันของปัจเจกบุคคลอื่นโดยทางอ้อม กล่าวคือ คนที่เป็นจุดศูนย์กลางอาจไม่รู้ถึงบุคคลอื่นๆ โดยตรง หากแต่สามารถติดต่อผ่านสมาชิกที่อยู่ในเครือข่ายตรงของตนเองได้ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้ว ภายในเครือข่ายตรงนั้นจะมีตัวเชื่อมของเครือข่ายหลายๆ เครือข่ายด้วยกัน ดังนี้ แสดงไว้ในภาพประกอบ 3

ภาพประกอบ 3 แนวความคิดเรื่องเครือข่ายตรงที่ซับซ้อนขึ้น
ที่มา : พิมพัลย์ ปริดาสวัสดิ์ และวาทีนิ บุญชะลิกย์. 2531 : 49

5. การแบ่งรูปแบบเครือข่ายทางสังคมตามแนวความคิดของเอเดรียน ซี. เมเยอร์ (Adrian C. Mayer)

เมเยอร์ ได้นำแนวความคิดของ แรคคลิปฟ์-บราวน์ มาผสมผสานกับแนวความคิดของบาร์นส์ โดยเมเยอร์ได้ตั้งเกณฑ์ไว้ว่า ในการศึกษาเครือข่ายสังคมนั้น จะต้องกำหนดตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางก่อน ซึ่งเครือข่ายที่เกิดขึ้นตามลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลนั้น กับบุคคลอื่นๆ 2 ประเภท ดังนี้

5.1 เครือข่ายตามการแยกประเภทของบุคคล หรือกลุ่มคนที่บุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางมีความสัมพันธ์ด้วย เป็นการระบุขอบเขตของเครือข่ายสังคมที่จะศึกษาตามลักษณะการแยกประเภทคนหรือกลุ่มคน (Classificatory Set)

5.2 เครือข่ายที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการติดต่อสื่อสาร การให้ข่าวสาร ข้อมูลต่างๆ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนสิ่งของ เครื่องใช้ไม้สอย หรืออาหาร ฯลฯ ที่เกิดขึ้นรอบๆ ข้างตัวบุคคลที่ได้รับการกำหนดให้เป็นจุดศูนย์กลาง และระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอื่นๆ ที่ตัวบุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางมีความสัมพันธ์ด้วย

จากแนวความคิดดังกล่าวนี้ เมเยอร์ได้สร้างกรอบแนวความคิดขึ้น เพื่ออธิบายถึงขอบเขตในการศึกษาเครือข่ายสังคมให้ชัดเจนขึ้น ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มความสัมพันธ์ที่มีขอบเขต (Bounded) และไม่มีขอบเขต (Unbounded) ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเครือข่ายตามลักษณะการแยกประเภทคนหรือกลุ่มคน หรือเป็นการศึกษาเครือข่ายตามลักษณะการปฏิสัมพันธ์ก็ตาม โดยความสัมพันธ์ที่มีขอบเขตนั้น หมายถึง เครือข่ายที่ระบุขอบเขตที่แน่นอนของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวบุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลที่อยู่รอบๆ ข้าง เช่น ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในครอบครัว หรือเฉพาะกลุ่มเครือญาติ ส่วนความสัมพันธ์ที่ไม่มีขอบเขตนั้น หมายถึง เครือข่ายที่ไม่จำกัดในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลอื่นๆ ที่อยู่รอบข้าง

อย่างไรก็ตาม บาร์นส์ก็ได้ลำดับแนวคิดของตนเองขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยได้นำเอาแนวคิดของเมเยอร์บางส่วนมาใช้สร้างเป็นกรอบแนวคิดของตน และมุ่งให้ความสำคัญไปที่เครือข่ายย่อย โดยเน้นว่าเครือข่ายสังคมนั้นๆ จริงแล้ว หมายถึง เครือข่ายย่อย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายรวม นอกจากนี้บาร์นส์ ยังเห็นว่า เครือข่ายสังคม โดยทั่วไปแล้วไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายสังคมใดก็ตาม จะประกอบไปด้วยลักษณะหลายๆ อย่างรวมกัน คือ เป็นเครือข่ายที่มีการกำหนดขอบเขตและไม่มีกำหนดขอบเขต เป็นทั้งเครือข่ายที่สามารถนับจำนวนคนที่อยู่ในเครือข่ายได้ และนับจำนวนไม่ได้ และเป็นเครือข่ายย่อยและเครือข่ายรวม

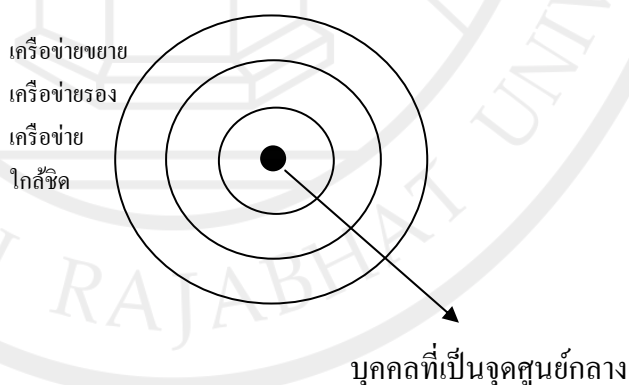
6. แบ่งตามรูปแบบเครือข่ายทางสังคมแนวความคิดของเจอร์ไม โบเซแวง (Jeremy Boissevain. 1974 : 35-39)

โบเซแวง ได้เสนอแนวความคิดไว้ว่า เครือข่ายบุคคลนั้นควรประกอบไปด้วย ปริมาณที่สำคัญๆ อย่างน้อย 3 ปริมาณ คือ

ปริมาณแรก คือ เครือข่ายใกล้ชิด (Intimate Network) ประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ ที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางมากที่สุด อันได้แก่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง

ปริมาณที่สอง คือ เครือข่ายรอง (Effective Network) ซึ่งประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรก กลุ่มนี้มักได้แก่ ญาติพี่น้องที่ห่างๆ ออกไป เพื่อนฝูงและคนรู้จักที่คุ้นเคยอื่นๆ

ปริมาณที่สาม คือ เครือข่ายขยาย (Extended Network) เป็นกลุ่มบุคคลซึ่งบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จักกันโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้ถ้าต้องการ โดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง

ภาพประกอบ 4 กรอบแนวคิดของโบเซแวง ซึ่งอาศัยระยะห่างทางสังคมเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ปริมาณของเครือข่ายบุคคล

ที่มา : พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกย์. 2531 : 50

การแบ่งปริมาณของเครือข่ายบุคคลซึ่งเสนอโดยโบเชแวงนี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้ระดับความผูกพัน และภาระหน้าที่ที่มีต่อกันและกันเป็นหลัก สามารถนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์พฤติกรรมของบุคคลภายใต้ความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันได้

ในภาคนี้พันธนี้จะใช้รูปแบบเครือข่ายทางสังคม โดยแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ที่มีต่อกันคือ เครือข่ายตรงและอ้อม เครือข่ายตรงในที่นี้หมายถึง การติดต่อแบบพบปะหน้าค่าตา (Face to Face) ที่ไม่เป็นทางการระหว่างบุคคล

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม

จากฐานคิดแนวการศึกษาเครือข่ายดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่าการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมนั้น ให้ความสำคัญต่อการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รวมถึงการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ให้เป็นโครงสร้างทางสังคม จากฐานคิดดังกล่าวจึงทำให้เกิดทฤษฎีเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคมที่สำคัญ 2 ทฤษฎีหลัก คือ

1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)
2. แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital)

1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนมีข้อสมมติฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้กระทำทางสังคมและกิจกรรมต่างๆ ดังนี้ สัทญา สัทญาวิวัฒน์ (2550 : 115-116)

1.1 ผู้กระทำทางสังคมจะปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นที่สามารถตอบสนองความต้องการของตนหรือช่วยให้ตนบรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาได้

1.2 การกระทำทั้งหลายก่อให้เกิดต้นทุน (Cost) แก่ผู้กระทำ เช่น สูญเสียเวลา พลังงานหรือทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ เป็นต้น

1.3 ผู้กระทำทางสังคมทั้งหลายจะพยายามทำให้ต้นทุนจากการกระทำของเขามีสัดส่วนที่เท่ากันหรือน้อยกว่าผลประโยชน์ที่ได้จากการกระทำนั้นๆ

1.4 เมื่อเลือกระหว่างการกระทำที่มีหลายทางเลือก (Alternative Courses of Action) ผู้กระทำมีแนวโน้มที่จะเลือกการกระทำที่ให้ผลตอบแทนมากที่สุดและลงทุนน้อยที่สุด

1.5 ผู้กระทำจะยุติการกระทำที่มีต้นทุนสูงกว่าผลประโยชน์ที่ได้รับ

พอสรุปได้ว่า ในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ทฤษฎีนี้อธิบายถึงเหตุที่มนุษย์สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นมาว่า เนื่องจากมนุษย์มีความต้องการอะไรหลายอย่างในชีวิต ถ้าพึ่งตัวเองไม่สามารถตอบสนองความต้องการของตัวเองได้ทั้งหมด จึงต้องอาศัยบุคคลอื่นมาช่วยสนองตอบความต้องการเหล่านั้น โดยทุกคนต่างแสวงหาผลตอบแทนที่พวกเขาพอใจทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว จากความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นๆ การที่บุคคลยังคงดำรงความสัมพันธ์อยู่ต่อไป เพราะ

ทั้งสองฝ่ายได้รับผลตอบแทนที่แต่ละฝ่ายพึงพอใจ การเข้าสู่ความสัมพันธ์ในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นการสร้างพันธะแห่งการตอบแทนซึ่งกันและกัน ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมโดยทั่วไป แท้จริงแล้วคือกระบวนการแลกเปลี่ยนที่ผู้กระทำทางสังคมทั้งหลายมาแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการต่างๆ รวมทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุกัน เช่น อาหารที่พักอาศัย การยอมรับทางสังคม ความเห็นอกเห็นใจ เป็นต้น และการอธิบายว่าผู้กระทำทางสังคมจะมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน อย่างไรนั้น ทฤษฎีนี้เสนอว่าให้มองผู้กระทำเหล่านั้นในฐานะที่เป็นผู้ตัดสินใจที่มีเหตุมีผลในโลกของทรัพยากรที่หายากและขาดแคลน ซึ่งบุคคลจะตัดสินใจว่าจะเข้าร่วมในการแลกเปลี่ยนหรือไม่นั้น ก็ต่อเมื่อพวกเขาได้คำนึงถึงผลเสียจากทางเลือกต่างๆ ของการกระทำนั้นๆ แล้ว จึงเลือกวิถีทางที่ดึงดูดใจมากที่สุดหรือให้ประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตามในการปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนนั้น บางครั้งบุคคลอาจไม่ได้คาดหวังว่าจะต้องได้รับผลตอบแทนสูงสุดเสมอไป อาจเป็นผลตอบแทนที่บุคคลยอมรับได้หรือเป็นผลตอบแทนที่พวกเขาพึงพอใจ

แนวคิดเครือข่ายทางสังคม (Social Network) มีพัฒนาการมาจากพื้นฐานของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) โดยมีนักคิดคนสำคัญ คือ ริชาร์ด เอมเมอร์สัน (Richard Emerson) ซึ่งต่อยอดความคิดมาจาก ฮอรัท โฮแมนส์ (George C. Homans) โดยมีฐานคติ (Assumption) คือ ในเครือข่ายสังคม จะประกอบไปด้วยบุคคลหรือตัวแสดง (Actor) ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ของแต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนนั้นมีได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคมเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน เพราะบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้ และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ ในปัจจุบันสถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดนี้ได้ถูกใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม (Social Network Analysis) การสร้างตัวตนของเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเชิงบูรณาการ (Integrated Exchange Forming) รวมไปถึงการศึกษาอำนาจและการพึ่งพา (Power and Dependence) ภายในเครือข่าย

กล่าวได้ว่า รากฐานของแนวคิดเครือข่ายทางสังคม มีที่มาจากทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) อันถือเป็นทฤษฎีมหภาค (Macro Theory) และเก่าแก่ทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา ซึ่งนำไปใช้ได้ในการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมตั้งแต่ระดับจุลภาค/ปัจเจกบุคคล (Micro Level - Individual) ไปจนถึงระดับมหภาค/สังคม (Macro Level - Society) แหล่งกำเนิดของทฤษฎีแลกเปลี่ยนมาจาก 3 แหล่ง คือ เศรษฐศาสตร์เชิงอรรถประโยชน์นิยม (Utilitarian Economics) มานุษยวิทยาเชิงหน้าที่ (Functional Anthropology) และจิตวิทยาเชิงพฤติกรรม (Behavioral Psychology)

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน หรืออาจเรียกในเชิงการศึกษานโยบาย (Policy Approach) ว่า ทฤษฎีทางเลือกที่มีเหตุผล (Rational Choice Theory) ประกอบขึ้นด้วยความพยายามที่จะประยุกต์หลักการตามแนวพฤติกรรมศาสตร์ (Behaviorism) ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมวิทยา (สุเทพ สุนทรเกสัช. 2540 : 250) โดยมีฐานคติที่ว่า การกระทำระหว่างกันของบุคคลจะกระทำโดยอาศัยการโต้ตอบ ซึ่งพิจารณาจากรางวัล (Reward) กับการลงโทษ (Punishment) หรือความพอใจ (Satisfactory) กับความไม่พอใจ (Unsatisfactory) ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนการกระทำระหว่างกัน ตลอดจนการพิจารณาจากการที่ได้รับความพึงพอใจสูงสุด (กำไร) เมื่อได้ลงมือกระทำไปแล้ว (ลงทุน) และคิดว่า การกระทำหรือการตอบแทนจากผู้อื่น ทำให้ผู้กระทำมีความพอใจเป็นอย่างมาก

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550 : 128) ได้แบ่งประเภทของทฤษฎีแลกเปลี่ยนเป็น 2 ประเภท คือ 1) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนระดับบุคคล (Individualistic Exchange Theory) หรือทฤษฎีการแลกเปลี่ยนเชิงพฤติกรรม (Behavioral Exchange Theory) ซึ่งพัฒนามาจากทฤษฎีจิตวิทยาเชิงพฤติกรรม และ 2) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนเชิงบูรณาการ (Integration Exchange Theory) หรือทฤษฎีการแลกเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง (Exchange Structuralism Theory) ซึ่งพัฒนามาจากทฤษฎีมานุษยวิทยาเชิงหน้าที่ ดังนี้

1.1 ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนระดับบุคคลของ โฮแมนส์

โฮแมนส์ (Homans. 1967 : 291-294) ถือเป็นปฐมคิดของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน เขาได้รับอิทธิพลทางความคิดจากทฤษฎีจิตวิทยาเชิงพฤติกรรมของ บี เอฟ สกินเนอร์ โดยเขาได้เสนอแนวคิดสำคัญ คือ กระบวนการของการเสริมแรง (Process of Reinforcement) ในการอธิบายปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ โดยเสนอว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นเรื่องของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน การที่บุคคลคนหนึ่งจะแสดงพฤติกรรมอย่างไร ย่อมมีเหตุผลมาจากรางวัล หรือการลงโทษ ซึ่งเป็นการเสริมแรงทางบวก (Positive Reinforcement) และทางลบ (Negative Reinforcement) ตามลำดับ สิ่งที่โฮแมนส์ใช้เป็นตัวชี้วัดเพื่อสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว คือ ปริมาณของการกระทำ (Quantity of Activity) และระดับของคุณค่าของการกระทำ (Value of Activity) การที่บุคคลจะเลือกกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเชิงปริมาณโฮแมนส์ ใช้หลักเศรษฐศาสตร์ (Principle of Economics) อธิบายว่ามนุษย์จะเลือกหนทางที่ให้ผลกำไร (Benefit) สูงสุด ในขณะที่ระดับคุณค่านั้น โฮแมนส์ใช้หลักอุปสงค์ - อุปทาน มาเชื่อมโยงกับแนวคิดทางจิตวิทยาพฤติกรรม คือ ความพอใจเพียง และความขาดแคลน

นอกจากนี้ โฮแมนส์ ได้นำเสนอประพจน์ระดับสูง (Higher Proposition) เพื่อเป็นข้อเสนอของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน ซึ่งอาศัยความคิดพื้นฐานทางจิตวิทยาเชิงพฤติกรรมของสกินเนอร์ จำนวน 5 ข้อเสนอ ประกอบด้วย 1) ข้อเสนอด้านความสำเร็จ (Success Proposition) 2) ข้อเสนอด้านตัวกระตุ้น (Stimulus Proposition) 3) ข้อเสนอด้านคุณค่า (Value Proposition) 4) ข้อเสนอด้านการสูญเสียความพึงพอใจ (Deprivation-Satiation Proposition) และ 5) ข้อเสนอ

ด้านการก้าวร้าว - ยอมรับ (Aggression-Approval Proposition) ข้อเสนอดังกล่าวข้างต้นให้เห็นได้ว่า โฮแมนส์นั้นเน้นที่พฤติกรรมกระทำของปัจเจกในฐานะคู่แลกเปลี่ยน (Exchange Dyadic)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์พอสมควรจากทศกถพาร์สัน ว่าขาดความชัดเจนในเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์กับสัตว์ชั้นต่ำที่นำมาทำการทดลองเพื่อศึกษาพฤติกรรม รวมถึงโต้แย้งว่าหลักการทางจิตวิทยาไม่สามารถอธิบายข้อเท็จจริงทางสังคมได้ ริทเซอร์ (Ritzer. 1992 : 298) รวมถึงข้อวิจารณ์ของ ปีเตอร์ อิกท ในประเด็นของความคับแคบของทฤษฎีของโฮแมนส์ ที่มองเพียงการแลกเปลี่ยนระดับบุคคลเพียงสองคน แต่กลับละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อปทัสถาน (Norms) และค่านิยม (Values) ในการหล่อหลอมเชิงสัญลักษณ์ให้เกิดความสัมพันธ์ทางด้านการแลกเปลี่ยนต่างๆ นอกจากนี้ โรนัลด์ โทสแลนด์ และโรเบิร์ต รีวิส ยังมองว่าทฤษฎีนี้มีความเป็นกลไก (Mechanic) มากจนเกินไป เพราะสันนิษฐานว่าคนเราจะใช้เหตุผลในการวิเคราะห์รางวัลที่จะได้มา และสิ่งที่จะเสียไปหรือถูกลงโทษ ก่อนจะทำการใดใดเสมอ ซึ่งอันที่จริงแล้วกระบวนการคิดจะมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของคนเรามากกว่า (จิราลักษณ์ จงสถิตมัน. 2549 : 111) จากข้อถ้อยทางทฤษฎีดังกล่าว จึงมีนักคิดที่นำแนวคิดของโฮแมนส์มาพัฒนาสู่การวิเคราะห์โครงสร้างที่มีความซับซ้อนมากขึ้น เช่น โครงสร้างของกลุ่ม หรือสังคมในรูปแบบของการบูรณาการ (Integration) ซึ่งนำโดยนักคิดคนสำคัญอย่าง ปีเตอร์ เอ็มเบลลา (Peter M. Blau)

1.2 ทฤษฎีแลกเปลี่ยนเชิงบูรณาการ

เบลลา (Blau. 1964 : 352) เป็นนักทฤษฎีแลกเปลี่ยนอีกคนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการอธิบายพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลในแง่มุมมองของสังคม ในเชิงปฏิสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด แต่เขาได้พัฒนาต่อยอดทฤษฎีของโฮแมนส์ โดยขยายขอบเขตให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น โดยการผสมผสานทฤษฎีพฤติกรรมทางสังคม (Social Behavioral Theory) เข้ากับทฤษฎีข้อเท็จจริงทางสังคม (Social Fact Theory) เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมบนพื้นฐานของการวิเคราะห์กระบวนการทางสังคม (Social Process Analysis) ที่ควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่างๆ

จุดสนใจของ เบลลา อยู่ที่กระบวนการแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นสิ่งชี้นำพฤติกรรมของมนุษย์และเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่างๆ เบลลาได้เสนอ 4 ขั้นตอน จากการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลไปสู่โครงสร้างสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้แก่

ขั้นที่ 1 การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล

ขั้นที่ 2 ความแตกต่างระหว่างสถานภาพและอำนาจ

ขั้นที่ 3 ความชอบธรรมและองค์กร

ขั้นที่ 4 ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการแลกเปลี่ยนทางสังคมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสมัครใจของปัจเจกบุคคลที่ถูกจูงใจ ด้วยผลกำไรหรือรางวัลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับจากผู้อื่น ซึ่งต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างกัน การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จึงเป็นกลไกหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์เป็นการพึ่งพาอาศัยก่อให้เกิดความผูกพันที่ดีต่อกัน เมื่อได้ขยายขอบเขตของทฤษฎีจากพื้นฐานทางพฤติกรรมไปสู่โครงสร้างที่มีความซับซ้อน ดังได้กล่าวมาในข้างต้นแล้ว เบล่า ได้ชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีพฤติกรรมทางสังคมไม่สามารถวิเคราะห์สังคมที่มีความซับซ้อนได้ แต่ต้องผสมผสานข้อเท็จจริงทางสังคมเข้าไปร่วมด้วย โดยกลไกที่เป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างโครงสร้าง คือ ปทัสถาน และค่านิยมที่มีอยู่ในสังคมนั้นเอง (สุเทพ สุนทรเกสัช. 2540 : 270)

ในประเด็นของปทัสถาน เบล่าชี้ให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ทำให้การแลกเปลี่ยนทางอ้อมเข้าไปแทนที่การแลกเปลี่ยนโดยตรง เช่น การที่สมาชิกของกลุ่มคนหนึ่ง (ปัจเจกบุคคล) ได้ปฏิบัติตามตามปทัสถานของกลุ่ม (สังคม) จึงได้รับการยอมรับจากกลุ่มส่วนรวมในพฤติกรรมนั้น นับเป็นการขยายขอบเขตจากการแลกเปลี่ยนระดับบุคคลไปสู่ระดับกลุ่มหรือสังคม โดยมีปทัสถานเป็นกลไกสำคัญ ขณะเดียวกันการแสดงพฤติกรรมตามปทัสถานของสังคมดังกล่าวยังเป็นการรักษาเสถียรภาพของสังคมนั้นเอง

ในประเด็นของการใช้อำนาจ และความสมดุลเชิงอำนาจ เอ็มเมอร์สันชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบพึ่งพา ที่สะท้อนจากแบบแผนการพึ่งพาอาศัยระหว่างผู้คน อันเป็นพื้นฐานในการก่อกำเนิดโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับการผสมผสาน การรวมหมู่ผู้คน หรือการจำแนกแยกแยะผู้คนเป็นกลุ่มหรือประเภท ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาอาศัยระหว่างกันของคนในกลุ่มจะช่วยบ่มเพาะให้สมาชิกของกลุ่มมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ดังกล่าวให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลให้อำนาจของสมาชิกในกลุ่มไม่เท่าเทียมกัน โดยหากฝ่ายหนึ่งพึ่งพาอีกฝ่ายหนึ่งมากเกินไป (Over Dependency) อำนาจก็จะไม่สมดุล (Unbalance Power) และฝ่ายที่เป็นที่พึ่งก็จะได้เปรียบเชิงอำนาจต่ออีกฝ่ายหนึ่ง แต่ถ้าหากต่างคนต่างพึ่งพาอาศัยกันอย่างทัดเทียมกันแล้ว อำนาจนั้นก็จะเป็นสมดุล ในทฤษฎีของเอ็มเมอร์สัน อำนาจเป็นศักยภาพในเชิงโครงสร้างที่มาจากความสัมพันธ์ที่พึ่งพาอาศัยกัน ส่วนการใช้อำนาจ หมายถึงพฤติกรรมที่ใช้อำนาจดังกล่าว ในขณะที่โครงสร้างอำนาจก็จะเป็นสิ่งที่กำหนดแบบแผนและลักษณะของการแลกเปลี่ยน (Exchange Patterns and Characteristics) ระหว่างผู้กระทำการ (Agency) ที่มีอำนาจไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เสมอภาค ซึ่งในที่สุดแล้ว

ความไม่เท่าเทียมเสมอภาคดังกล่าว มักจะนำไปสู่กระบวนการที่ทำให้อำนาจมีความสมดุลมากขึ้น จากเดิม (จิราลักษ์ณ์ จงสถิตม้น. 2549 : 111-112)

กล่าวได้ว่า คุณูปการของเอมเมอร์สัน คือ การเชื่อมโยง (Link) จุดภาคกับมหภาค จากแนวคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยน ซึ่งเกี่ยวพันไปถึงทฤษฎีเครือข่าย ดังที่ คาเรน คอล์ก สาวกคนสำคัญของเอมเมอร์สัน ได้กล่าวไว้ว่าประเด็นสำคัญในผลงานของเอมเมอร์สัน คือ โครงสร้างเครือข่ายการแลกเปลี่ยน นั่นคือศูนย์กลางการเชื่อมโยงจุดภาคกับมหภาค ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงให้ปัจเจกบุคคลให้กลายเป็นกลุ่มและพัฒนาสู่การเป็นหมู่คณะที่ใหญ่ขึ้น เช่น องค์กร หรือพรรคการเมือง คูก (Cook. n.p. ; in citing Ritzer. 2003 : 179) ผลงานของ Emerson ดังกล่าวมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้วงการสังคมวิทยาในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดขึ้นของแนวคิด “เครือข่ายทางสังคม” (Social Network)

จากการขยายขอบเขตของทฤษฎีจากพื้นฐานการแลกเปลี่ยนเชิงพฤติกรรมตามแนวคิดของโฮแมนส์ ไปสู่การทำความเข้าใจโครงสร้างที่มีความซับซ้อนของเวลา ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นความพยายามในการปรับเปลี่ยนรูปร่างของทฤษฎี เพื่อให้สอดคล้องกับการศึกษาด้านข้อเท็จจริงทางสังคมที่จำเป็นต้องได้รับการเสริมแรงด้วยทฤษฎีระดับมหภาคและผู้ที่ก้าวเข้ามาทำหน้าที่ในการเชื่อมโยงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล (จุดภาค) กับโครงสร้างสังคม (มหภาค) ในรูปแบบของการบูรณาการในระดับที่สูงขึ้น และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาทฤษฎีนี้ให้มีนัยเชิงโครงสร้างมากยิ่งขึ้น นั่นคือ ริชาร์ด เอ็มเมอร์สัน

ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนและเครือข่าย

ในขณะที่ โฮแมนส์ พยายามพัฒนาความคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการแลกเปลี่ยนในระดับจุดภาค ส่วน เวลาได้ขยายขอบเขตความคิดสู่ระดับมหภาคที่ซับซ้อนและหลากหลาย พร้อมทั้งผสมผสานข้อเท็จจริงทางสังคมเข้าไปด้วย ริชาร์ดเอมเมอร์สันกลับมองหาหนทางที่จะสร้างทฤษฎีการแลกเปลี่ยนในลักษณะการบูรณาการที่มากขึ้น โดยเขาได้ใช้แนวคิดเรื่องอำนาจ การใช้อำนาจ และความสมดุลเชิงอำนาจมาขยายขอบเขตของทฤษฎีการแลกเปลี่ยนให้มีนัยเชิงโครงสร้าง (Network Stuctenec)

เอมเมอร์สันได้เสนอสามปัจจัยพื้นฐานในงานของเขา ประกอบด้วย อำนาจและการพึ่งพา (Power and Dependence) พฤติกรรมนิยม (Behaviorism) และความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relation) ซึ่งเขาถือว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหน่วยการวิเคราะห์ (Social Relations as Units of Analysis) สำหรับงานของเขา (Emerson. Online. 1976)

สำหรับบรรดาตัวกระทำกร ในทฤษฎีการแลกเปลี่ยนระดับมหภาคของเอมเมอร์สัน อาจเป็นไปได้ทั้งปัจเจกบุคคล หรือหมู่คณะ ซึ่งนับเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนามาสู่ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนและเครือข่าย ซึ่งปัจเจกบุคคลหรือหมู่คณะจะมีปฏิสัมพันธ์กัน ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนกันภายในเครือข่ายของตนเอง โดยเอมเมอร์สันเสนอว่าในเครือข่าย

การแลกเปลี่ยนใดใด จะประกอบไปด้วย 1) โครงข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคม (Web of Social Relation) 2) ตัวกระทำที่หลากหลาย ซึ่งมีโอกาสในการแลกเปลี่ยน รวมถึงมีความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยน ซึ่งกันและกัน และ 3) การแลกเปลี่ยนระดับบุคคลจะเป็นการสร้างโครงสร้างเครือข่ายเดี่ยว (Single Network Structure) ริทเซอร์ (Ritzer. 2003 : 180)

ในประเด็นของการใช้อำนาจ และความสมดุลเชิงอำนาจ เอมเมอร์สันชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบพึ่งพา ที่สะท้อนจากแบบแผนการพึ่งพาอาศัยระหว่างผู้คน อันเป็นพื้นฐานในการก่อกำเนิดโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับการผสมผสาน การรวมหมู่ผู้คน หรือการจำแนกแยกแยะผู้คนเป็นกลุ่มหรือประเภท ในขณะที่เดียวกันความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาอาศัยระหว่างกันของคนในกลุ่ม จะช่วยบ่มเพาะให้สมาชิกของกลุ่มมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ดังกล่าวให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลให้อำนาจของสมาชิกในกลุ่มไม่เท่าเทียมกัน โดยหากฝ่ายหนึ่งพึ่งพาอีกฝ่ายหนึ่งมากเกินไป อำนาจก็จะไม่สมดุลและฝ่ายที่เป็นที่พึ่งก็จะได้เปรียบเชิงอำนาจต่ออีกฝ่ายหนึ่ง แต่ถ้าหากต่างคนต่างพึ่งพาอาศัยกันอย่างทัดเทียมกันแล้ว อำนาจนั้นก็จะมีสมดุลในธรรมชาติของเอมเมอร์สัน อำนาจเป็นศักยภาพในเชิงโครงสร้างที่มาจากความสัมพันธ์ที่พึ่งพาอาศัยระหว่างผู้กระทำด้วยกัน ส่วนการใช้อำนาจ หมายถึง พฤติกรรมที่ใช้อำนาจดังกล่าว ในขณะที่โครงสร้างอำนาจก็จะเป็นสิ่งที่กำหนดแบบแผนและลักษณะของการแลกเปลี่ยน ระหว่างผู้กระทำที่มีอำนาจไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เสมอภาค ซึ่งในที่สุดแล้วความไม่เท่าเทียมเสมอภาคดังกล่าว มักจะนำไปสู่กระบวนการที่ทำให้อำนาจมีความสมดุลมากขึ้น จากเดิม (จิราลักษณ์ จงสถิตมัน. 2549 : 111-112)

กล่าวได้ว่า คุณูปการของเอมเมอร์สัน คือ การเชื่อมโยง (Link) จุดภาคกับมหภาค จากแนวคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยน ซึ่งเกี่ยวพันไปถึงทฤษฎีเครือข่าย คือ โครงสร้างเครือข่ายการแลกเปลี่ยน (Exchange Network Structure) นั่นคือศูนย์กลางการเชื่อมโยงจุดภาคกับมหภาค ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงให้ปัจเจกบุคคลให้กลายเป็นกลุ่มและพัฒนาสู่การเป็นหมู่คณะที่ใหญ่ขึ้น เช่น องค์กร หรือพรรคการเมือง

ประเภทของเครือข่ายทางสังคม (Type of Social Network)

ในการจำแนกประเภทของเครือข่ายทางสังคม สามารถแบ่งได้ในหลายรูปแบบ โดยมีนักวิชาการหลายคนที่ได้จำแนกประเภทของเครือข่าย ซึ่งผู้เขียนขอเสนอโดยสังเขป ดังนี้

นฤมล นิราทร (2543 : 18-21) ได้จำแนกประเภทของเครือข่ายทางสังคม ตามมิติ 4 มิติ

ดังนี้

1. จำแนกตามพื้นที่ดำเนินการ เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค

และประเทศ

2. จำแนกตามกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครื่องข่ายที่ทำงานด้านเด็ก สตรี สาธารณสุข เศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม

3. จำแนกตามอาชีพหรือสถานภาพทางสังคม เช่น เครื่องข่ายด้านแรงงาน เครื่องข่ายกลุ่มพระสงฆ์ธรรม เครื่องข่ายครูพิทักษ์สิทธิเด็ก เครื่องข่ายสาวตรีนักเรียน

4. จำแนกตามรูปแบบโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ ทำให้เกิดเครื่องข่ายใน 2 ลักษณะ คือ เครื่องข่ายตามแนวดิ่ง คือ 1) เครื่องข่ายที่มีโครงสร้างเป็นช่วงชั้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายในเครื่องข่ายไม่เท่ากัน และ 2) เครื่องข่ายตามแนวนอน เป็นเครื่องข่ายที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายในเครื่องข่ายเท่าเทียมกัน

นอกจากนี้ คิลด์ฟ และ ไชค์ (Kilduff and Tsai, 2003 : 4-8) ได้แบ่งประเภทของเครื่องข่ายตามระดับของการศึกษาวิเคราะห์เครื่องข่าย โดยแบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ 1) เครื่องข่ายระดับปัจเจกบุคคล 2) เครื่องข่ายระดับหน่วยธุรกิจ 3) เครื่องข่ายระดับองค์กร และ 4) เครื่องข่ายระดับอื่นๆ หรือระดับระหว่างองค์กร

อย่างไรก็ตาม แม้มิติของการจำแนกประเภทของเครื่องข่ายทางสังคมดังกล่าว จะค่อนข้างชัดเจน สามารถจำแนกประเภทได้ แต่หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า บางเครื่องข่ายอาจมีลักษณะทับซ้อนกันอยู่ในแต่ละมิติ เช่น เครื่องข่ายแรงงาน มีลักษณะเป็นทั้งเครื่องข่ายด้านแรงงาน และเป็นเครื่องข่ายระดับประเทศด้วย

การสร้างเครื่องข่ายทางสังคม

การสร้างเครื่องข่าย หมายถึง กิจกรรมในการก่อให้เกิดกลุ่ม ซึ่งอาจเป็นกลุ่มองค์กรหรือกลุ่มบุคคล เพื่อวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรม หรือการผลิตรายหว่างองค์กรสมาชิก ต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อนหน้าที่จะทำความตกลงเป็นองค์กรเครื่องข่าย (นฤมล นิราทร, 2543 : 8)

สำหรับเหตุผลในการสร้างเครื่องข่ายทางสังคมนั้น นฤมล นิราทร (2543 : 11-12) กล่าวว่า เป็นเพราะ 1) ต้องการมีเพื่อนในการทำงาน ต้องการมีหมู่ มีพวก 2) ต้องการทรัพยากรในการทำงาน 3) ต้องการรับภาระความเสี่ยงในกิจกรรมร่วมกัน 4) ต้องการความชำนาญเฉพาะด้านในการแก้ไขปัญหา 5) ต้องการประหยัด และ 6) ต้องการเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน รวมไปถึงมีปัจจัยเสริมที่เป็นเงื่อนไขสำคัญ คือ ความเต็มใจที่จะเข้าร่วมเป็นเครื่องข่าย

ส่วนพระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (2547 : 55-58) ให้เหตุผลว่าการสร้างเครื่องข่ายทางสังคมเกิดจาก 1) สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อมที่ซ้ำซ้อน หลากหลาย และขยายตัว จนเกินความสามารถของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่ม ที่จะดำเนินการแก้ไข 2) เครื่องข่ายเป็นเครื่องมือหรือยุทธศาสตร์ในการสร้างพื้นที่ทางสังคม และ 3) เพื่อให้การประสานผลประโยชน์เป็นไปอย่างเท่าเทียม

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นได้ว่าเหตุผลสำคัญของการสร้างเครือข่ายทางสังคม คือ การมุ่งที่จะบรรลุเป้าหมายของปัจเจกบุคคล ซึ่งไม่สามารถทำได้ด้วยตนเองโดยลำพัง แต่ต้องอาศัย การรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนทรัพยากร อันจะส่งผลให้สามารถดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย อันเป็นการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม (Social Network Components)

มีนักวิชาการหรือผู้รู้ได้กำหนดองค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคมไว้หลายแนวทาง ซึ่งผู้เขียนขอเสนอโดยสังเขป ดังนี้

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2547 : 48-49) กล่าวว่า องค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย ประกอบด้วย 1) หน่วยชีวิตหรือสมาชิก 2) จุดมุ่งหมาย 3) การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก 4) การมีส่วนร่วม และการแลกเปลี่ยน และ 5) ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543 : 36-43) กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ว่ามีอยู่ 7 ประการ ประกอบด้วย 1) การรับรู้มุมมองร่วมกัน 2) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน 3) การมี ผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน 4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง 5) มีกระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน 6) มีการพึ่งอิงร่วมกัน และ 7) การมีปฏิสัมพันธ์ เชิงแลกเปลี่ยน

วานอร์ (Waner, 1978 : 95 ; อ้างถึงใน ปารีชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธ์. 2546 : 9) กล่าวถึงองค์ประกอบของเครือข่าย โดยใช้ตัวอักษรย่อภาษาอังกฤษ คือ LINK ซึ่งประกอบด้วย 1) การเรียนรู้ (Learning) 2) การลงทุน (Investing) 3) การดูแล (Nursing) และ 4) การรักษา (Keeping)

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วย

1. สมาชิกของเครือข่าย
2. มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน
3. การปฏิบัติหน้าที่ของสมาชิกในเครือข่าย
4. การสื่อสารภายในเครือข่าย
5. การมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน

การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม (Social Network Analysis)

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวความคิดในเรื่องเครือข่ายทางสังคมนั้น เน้นการดำรงอยู่ของสายใยความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relation Web) ระหว่างบุคคล ที่ขยายครอบคลุมไปทั่วทั้งสังคม แต่การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมนั้น ในทางสังคมวิทยาจะเน้นที่ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายสังคมว่า จะส่งผลต่อพฤติกรรมซึ่งกันและกัน อย่างไร ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยเรื่องรูปแบบและลักษณะของเครือข่ายสังคมมาอธิบายพฤติกรรม

ของบุคคลด้วย ในเรื่องนี้ Jeremy Boissevain ได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะด้วยกัน ดังนี้ โบเซแวง (Boissevain, 1974 : 35-39)

1. ความสัมพันธ์อันหลากหลายด้วยบทบาทที่มีในสังคม : ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Diversity of Linkage : Multiplexity) โดยลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท (Role Theory) เนื่องจากในเครือข่ายทางสังคมนั้น จะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตามบทบาทหรือหน้าที่ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ โดยที่บุคคลแต่ละคนนั้นมีได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน เช่น บทบาทของแม่ บทบาทลูก บทบาทอาจารย์ บทบาทนักศึกษา บทบาทของเพื่อน เป็นต้น ดังนั้น บุคคลสองคนอาจมีความสัมพันธ์กันได้ ทั้งในบทบาทเดียว (Single Role) หรือหลายบทบาทประกอบกัน (Multiple Roles) เรียกว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (Uniplex or Single-Relation) และความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplex or Multi-Relation) ตามลำดับ ซึ่งบทบาทแต่ละบทบาทจะมีปทัสถาน (Norms) และความคาดหวัง (Expectation) เป็นตัวชี้แนะแนวทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกันและกัน

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (Transactional Contact) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายทางสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ที่กล่าวมาในช่วงต้นของบทความนี้ เนื่องจากบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวัง (Expect Role/Functions) ในสังคม หรือตามปทัสถาน (Norms) ที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ เช่น เงินทอง สิ่งของ หรือความช่วยเหลือที่ก่อให้เกิดบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันในภายภาคหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือก หรือมีพฤติกรรมอย่างไร หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง เช่น ความเป็นเพื่อนระหว่าง นายดำกับนายแดง อาจเป็นไปได้ทั้งในเรื่องของความรัก ความซื่อสัตย์ ความสนิทสนม การให้ของกำนัล การให้ยืมเงินทอง แต่ทั้งคู่ก็อาจเลือกที่จะแลกเปลี่ยนในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้นๆ ด้วย

3. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน (Directional Flow) ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน (Cooperative) หรือแข่งขันกัน (Competitive) ซึ่งอาจก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุล (Balance Reciprocity) และไม่สมดุลกัน (Negative

Reciprocity) ขึ้น ในที่นี้หมายถึงการได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน ทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกัน และไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งอาจได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (Frequency and Duration of Relationship) ความถี่ของความสัมพันธ์ (Frequency of Relationship) ถือเป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่ของความสัมพันธ์ ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรมนั้น จึงขึ้นอยู่กับความถี่และความบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบขึ้นอยู่กับช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งและมีระยะเวลาของการรู้จักกันนานเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากว่ามีความผูกพันมาก แต่ความถี่ของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้น ไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือพฤติกรรมของบุคคลได้ เช่น หากเราเดินทางไปทำงาน และพบกับพนักงานทำความสะอาดทุกวัน ก็ไม่ได้หมายความว่าพนักงานทำความสะอาดนั้นจะมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของเรา ในทางตรงกันข้ามแม้ว่าเราจะไม่ได้ออกนอกชานถึงสองปี แต่เราก็มีความรักให้แก่เขาและยินดีที่จะทำตามคำขอของเขา ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ระยะเวลาของการมีความสัมพันธ์กัน อาจใช้เป็นตัวชี้วัด (Indicator) ในการทำนายอิทธิพลที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลมากกว่าความถี่ของการพบปะกัน

นอกจากลักษณะของความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมทั้งสี่ข้างต้น Boissevain ยังได้เสนอต่อไปอีกว่า สิ่งที่จะต้องคำนึงและวิเคราะห์ร่วมไปด้วย คือ ลักษณะของโครงสร้างของเครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วย 1) ขนาดของเครือข่าย 2) ความหนาแน่นภายในเครือข่าย 3) ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย 4) ตำแหน่งของบุคคลภายในเครือข่าย และ 5) กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย

การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

การประยุกต์ใช้การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม เพื่อนำมาศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง เราพบว่า การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมและเศรษฐศาสตร์ทางสังคมเป็นแนววิเคราะห์ที่สามารถเข้ากันได้ คือ ในขณะที่การวิเคราะห์เครือข่ายเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชน และกลุ่มองค์กรต่างๆ ส่วนการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น เน้นการศึกษาของความผูกพันของกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้กรอบของสาธารณูปการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะเน้นทางสถาบันของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ดังนั้นปัญหาที่แนวการวิเคราะห์ทั้งสองในอดีตนั้นยังไม่ได้มีการใช้ร่วมกัน ในการวิเคราะห์สังคมก็เนื่องมาจากการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมมักให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์ในระดับจุลภาค (Micro Level) แต่การวิเคราะห์

เชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นจะเน้นในระดับมหภาค (Macro Level) ลักษณะเช่นนี้มีผลทำให้การศึกษาในแต่ละแนวขาดโอกาสที่จะเติมเต็มความสมบูรณ์ในการวิเคราะห์แนวการศึกษาของตัวเอง ทางออกในการที่จะบูรณาการการวิเคราะห์ทั้งสองแนวเข้าด้วยกันนั้นต้องให้ความสำคัญต่อการศึกษาโครงสร้างอำนาจ (Power Structures) การศึกษาดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นมาจากทฤษฎีว่าด้วยรัฐของสำนักมาร์กซิส หลังจากนั้นก็จะใช้แนวคิดการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมมาใช้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทธุรกิจกับรัฐ โดยอาศัยการเชื่อมร้อยเป็นเครือข่าย (Interlocking) (Mark. 2007 : 1-3) ตัวอย่างของการวิเคราะห์โดยการบูรณาการระหว่างการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมและการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้แก่ งานของคอมฮอฟ (Domhoff. 2002 : 139) คอมฮอฟบูรณาการระหว่างแนวการวิเคราะห์ทั้งสองโดยเริ่มจากการวิเคราะห์ ระบุว่าอำนาจอยู่ที่ใครในสังคมว่ามีอยู่ 4 วิธี คือ

1. วิธีการระบุถึงอำนาจโดยพิจารณาจากตำแหน่ง (Positional Technique) มีฐานการวิเคราะห์อยู่ที่ว่า ผู้มีตำแหน่งสำคัญๆ ในองค์กรย่อมเป็นผู้มีอำนาจควบคุมทรัพยากรและการตัดสินใจของชุมชน ดังนั้นจึงมีคำถามหลักว่าใครปกครอง (Who Governs) แต่วิธีนี้มีจุดอ่อนในการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจชั่วคราว เพราะมีมิติของอำนาจเชิงอิทธิพลเป็นปัจจัยสำคัญ ดังนั้นคนที่มีตำแหน่งทางการอาจไม่มีอำนาจใดๆ ก็ได้ ในทางกลับกันคนที่ไม่มีตำแหน่งใดๆ กลับเป็นคนมีอำนาจที่ปฏิบัติการอยู่เบื้องหลัง ดังนั้นการจะวิเคราะห์ชนชั้นนำจากตำแหน่งจะต้องปรับแนวคิดไปสู่การวิเคราะห์ตำแหน่งในเครือข่ายอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการ

2. วิธีการระบุถึงอำนาจโดยพิจารณาจากชื่อเสียง (Reputational Technique) วิธีนี้มีฐานการวิเคราะห์คนที่ชื่อเสียงจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่นย่อมจะได้รับความไว้วางใจในการตัดสินใจปัญหาของชุมชน วิธีนี้มีจุดอ่อนในบริบทของการวิจัยนี้ คือ คนที่มีอำนาจอาจจะไม่ใช่คนที่มีชื่อเสียงดีแต่เพียงด้านเดียว เนื่องจากการใช้อำนาจในเชิงอิทธิพลอาจทำให้ผู้มีอำนาจมีทั้งจะเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงทั้งยอมรับและไม่ยอมรับ ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น เป็นทั้งผู้อุปถัมภ์ช่วยเหลือคนและเป็นทั้งผู้ที่ใช้ความรุนแรง นอกจากนี้ฐานคิดเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจตามวิธีนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างจากโครงสร้างที่ใช้งานวิจัยนี้ คือ มองโครงสร้างอำนาจเป็นสิ่งที่มิอยู่ตายตัวไม่เปลี่ยนแปลง

3. วิธีการระบุถึงอำนาจโดยพิจารณาจากการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision-Making Technique) ฐานการวิเคราะห์ของวิธีนี้ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่าในการศึกษาผู้มีอำนาจท้องถิ่นนั้นจะต้องศึกษาถึงพฤติกรรมจริงๆ ที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางการเมือง คือ การวิเคราะห์จากกระบวนการตัดสินใจปัญหาสาธารณะสำคัญๆ ว่า ใครเข้าร่วมตัดสินใจและใครมีบทบาทครอบงำผลการตัดสินใจดังกล่าว โดยมีคำถามว่าใครชนะ (Who Wins) จุดอ่อนที่สำคัญประการหนึ่ง

เช่น ผู้ที่เข้าร่วมประชุมที่เป็นทางการ อาจจะไม่มียอำนาจในการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ เนื่องจากเป็นตัวแทนที่ถูกเชิญให้มาบ่งหน้าก็ได้ ดังนั้นในการวิเคราะห์ชนชั้นนำจากการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในงานวิจัยนี้จะพิจารณาถึงเวทีการตัดสินใจที่มีใช้การประชุมทางการ แต่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องเสริมการประชุมที่ไม่เป็นทางการในประเด็นสาธารณะที่สำคัญ

4. วิธีการระบุถึงอำนาจโดยพิจารณาจากการกระจุกตัว การระบุตัวอำนาจของวิธีนี้ ตั้งอยู่บนคำถามหลักที่ว่าใครได้ประโยชน์ (Who Benefit) ฐานการวิเคราะห์ของวิธีนี้ก็คือ ชุมชนท้องถิ่นจะเกิดการกระจุกตัวของรายได้ในคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้นั้น คนกลุ่มดังกล่าวจะต้องมีอำนาจมากพอที่สามารถดึงรายได้ให้มากระจุกอยู่ที่ตัวเองได้ แต่การใช้ความมั่งคั่งและรายได้จะต้องตระหนักว่าความมั่งคั่งและรายได้ไม่ใช่เป็นสิ่งเดียวกับเรื่องอำนาจ เพียงเป็นสัญญาณที่แสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจ

ในการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจของสหรัฐอเมริกา ดอมฮอปได้ชี้ให้เห็นถึงการถูกรอบงำด้วยโครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นนำ โครงสร้างแบบชนชั้นนำเป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่อำนาจกระจุกตัวอยู่ที่คนกลุ่มน้อย (Minority) ของสังคม ไม่ว่าจะมองในระดับชาติหรือในระดับท้องถิ่น ชนชั้นนำเป็นกลุ่มสังคม (Social Group) ที่มีตำแหน่งบนจุดยอดสุดของปิรามิด (Social Hierarchy) ของการแบ่งชั้นทางสังคม (Social Stratification) การมีอำนาจแบบชนชั้นนำตั้งอยู่บนการจัดองค์การเพื่อการครอบงำหรือปกครองคน (Domination) เนื่องจากผู้นำองค์การสามารถควบคุมการใช้ทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินความมั่งคั่ง ตำแหน่งบังคับบัญชา ทักษะความรู้หรือสถานภาพทางสังคม นอกจากนี้ผู้นำดังกล่าวยังมีข้อมูลสารสนเทศมากกว่าคนที่อยู่ในระดับล่าง รวมถึงความสามารถในการให้ผู้อื่นให้โทษด้วย โครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นนำเกิดจากการสร้างเครือข่ายอำนาจขององค์การต่างๆ และโยงกันเป็นโครงสร้างอำนาจ เนื่องจากเครือข่ายเปรียบเสมือนอิฐบล็อก (Building Block) สำหรับการก่อรูปโครงสร้างขึ้นมา ภายใต้อำนาจแบบชนชั้นนำนั้น จะพบว่ามีการสัมพันธ์ระหว่างการกระจุกตัวของอำนาจกับความมั่งคั่ง กล่าวคือ กลุ่มที่มีอำนาจก็จะมี ความมั่งคั่ง ในทางกลับกันกลุ่มที่มีความมั่งคั่งก็จะเข้ามามีอำนาจด้วย

เดวิท (David. 1990 : 119-149) ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ โครงสร้างเครือข่ายอำนาจ ในท้องถิ่นตามบริบทของประเทศสหรัฐอเมริกาไว้ 3 รูปแบบ คือ

1. แนวคิดโครงสร้างเครือข่ายอำนาจแบบชนชั้นนำ
2. แนวคิดโครงสร้างเครือข่ายอำนาจแบบพหุนิยม
3. แนวคิดโครงสร้างเครือข่ายอำนาจแบบอุปถัมภ์

1. แนวคิดโครงสร้างเครือข่ายอำนาจแบบชนชั้นนำ

แนวคิดเกี่ยวกับ โครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นนำนั้น ตั้งอยู่บนฐานคิดว่าความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจของชุมชนมีลักษณะเหมือนพีรามิดเชิงซ้อน (Multiple Pyramid) ที่ศูนย์กลางอยู่ที่คนกลุ่มน้อยในการเข้าไปมีอำนาจในการตัดสินใจเชิงนโยบาย ซึ่งหมายถึง กลุ่มชนชั้นนำ (Elite) ดังนั้น โครงสร้างแบบชนชั้นนำจึงเป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่อำนาจกระจุกตัวอยู่ที่คนกลุ่มน้อย (Minority) ของสังคม ไม่ว่าจะมองในระดับชาติ หรือในระดับท้องถิ่นชนชั้นนำเป็นกลุ่มสังคม (Social Group) ที่มีตำแหน่งบนจุดยอดสุดของพีรามิด (Social Hierarchy) ของการแบ่งชั้นทางสังคม (Social Stratification) การมีอำนาจแบบชนชั้นนำตั้งอยู่บนการจัดองค์การ เพื่อการครอบงำหรือปกครองคน (Domination) เนื่องจากผู้นำองค์การจะสามารถควบคุมการใช้ทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินความมั่งคั่ง ตำแหน่งบังคับบัญชา ทักษะความรู้หรือสถานภาพทางสังคม นอกจากนี้ผู้นำดังกล่าวยังมีข้อมูลสารสนเทศมากกว่าคนที่อยู่ในระดับล่าง รวมถึงความสามารถในการให้ผู้อื่นให้โทษด้วย ชนชั้นนำท้องถิ่นจึงเป็นคนกลุ่มน้อยที่เคลื่อนไหวเพื่อรับใช้ผลประโยชน์กลุ่มชนชั้นตนเองเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากในสถานการณ์เมื่อกลุ่มผลประโยชน์ของชนชั้นนำขัดแย้งกับผลประโยชน์ของส่วนร่วม ดังนั้นอำนาจแบบชนชั้นนำจึงมีลักษณะของการปกครองที่ไม่ใช่ประชาธิปไตย ที่อยู่เบื้องหลังกระบวนการเลือกตั้งในรูปแบบของประชาธิปไตย ตัวแทนของนักวิชาการสำนักอเมริกาที่ศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นนำ ได้แก่ Floyd Hunter, William Domhoff

ฮันเตอร์ (Hunter) ได้ศึกษาโครงสร้างอำนาจของชุมชนโดยให้ความสำคัญต่อฐานอำนาจที่มาจากหลากหลายรูปแบบ เช่น ตำแหน่งทางการเมืองหรือทุนทางเศรษฐกิจและหน่วยในการวิเคราะห์จะให้ความสำคัญแก่การวิเคราะห์องค์การแบบสหวิทยาการแทนที่การใช้กลุ่มแบบพหุนิยมหรือชนชั้น นอกจากนี้ ฮันเตอร์ของชุมชนท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดเครือข่ายอำนาจว่า ได้มีการปฏิบัติหรือทำหน้าที่อย่างไร

ในการก่อรูปโครงสร้างอำนาจของชุมชนทั้ง ฮันเตอร์ (Hunter) และดอมฮอฟ (Domhoff) ต่างก็ให้ความสำคัญต่อเครือข่ายอำนาจในฐานะที่เป็นกลไกก่อรูปโครงสร้างอำนาจ เนื่องจากจุดเริ่มต้นของโครงสร้างอำนาจเกิดจากการสร้างเครือข่ายอำนาจขององค์การต่างๆ และโยงกันจนก่อรูปเป็นโครงสร้าง ดังนั้นเครือข่ายอำนาจ ในที่นี้จึงเปรียบเสมือนอิฐบล็อก (Building Block) สำหรับการก่อรูปโครงสร้างขึ้นมา ในการก่อรูปโครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นนำนั้น จะพบว่ากลไกกลางที่จะเป็นตัวเชื่อมระหว่างชนชั้นนำท้องถิ่นกับประชาชนทั่วไป ได้แก่ เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์

2. แนวคิดโครงสร้างเครือข่ายอำนาจแบบพหุนิยม

โรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) ได้วิจารณ์แนวคิดแบบชนชั้นนำว่าเป็นตัวแบบไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เนื่องจากใช้วิธีการระบุโครงสร้างอำนาจโดยพิจารณาจากชื่อเสียง (Reputational Technique) วิธีนี้มีฐานการวิเคราะห์คนที่มิชื่อเสียงจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่น ย่อมจะได้รับความไว้วางใจในการตัดสินใจของชุมชน วิธีนี้มีจุดอ่อนในบริบทของการวิจัยนี้ คือ คนที่มีอำนาจอาจจะไม่ใช่คนที่มิชื่อเสียงดีแต่เพียงด้านเดียว เนื่องจากการใช้อำนาจในเชิงอิทธิพล อาจทำให้ผู้มีอำนาจมีทั้งจะเป็นผู้ที่มิชื่อเสียงทั้งยอมรับและไม่ยอมรับ ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น เป็นทั้งผู้อุปถัมภ์ช่วยเหลือคนและเป็นทั้งเจ้าพ่อที่ใช้ความรุนแรง นอกจากนี้ฐานคิดเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจตามวิธีนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างจากโครงสร้างที่ใช้ในงานวิจัยนี้ คือ มองโครงสร้างอำนาจเป็นสิ่งที่มียุ่ตายตัวไม่เปลี่ยนแปลง

จากการใช้วิธีศึกษาแบบมีส่วนร่วมในการตัดสินใจดังกล่าวจะพบว่า ในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายต่างๆ ไม่ได้มีแค่เฉพาะชนชั้นนำที่ผูกขาดอยู่กลุ่มเดียว แต่จะประกอบด้วยกลุ่มที่มีบทบาทหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละนโยบาย เนื่องจากอำนาจในการตัดสินใจจะกระจายไปตามฐานทรัพยากรที่แต่ละกลุ่มมีไม่เท่ากัน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรเรื่องเงิน การจ้างงาน ความเชี่ยวชาญ ตำแหน่ง หรือสถานภาพทางสังคม และในกระบวนการกำหนดนโยบายก็จะมีกลุ่มต่างๆ ที่ขัดแย้งต่อรอง และตกลงร่วมกัน นอกจากนี้ ยังพบว่ากลุ่มต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมนั้นจะเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองมากกว่าทางเศรษฐกิจและสังคม และผู้นำทางการเมืองนั้นจะมีบทบาทเป็นเพียงคนกลาง (Broker) ระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่มีความขัดแย้งกันมากกว่าจะเป็นผู้นำที่ผูกขาดอำนาจการตัดสินใจ

3. แนวคิดโครงสร้างเครือข่ายอำนาจแบบอุปถัมภ์

ระบบอุปถัมภ์เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่อำนาจกระจุกตัวอยู่ที่ผู้นำ โครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ตั้งอยู่บนเครือข่ายความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ (Face to Face) ที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองบุคคล (Dyadic) ที่มีการแลกเปลี่ยนกันอย่างไม่เท่าเทียมกัน (Unequal Exchange) เครือข่ายอุปถัมภ์จึงประกอบด้วยบุคคลสองประเภท คือ ผู้นำที่อาจมีชื่อเรียกต่างๆ เช่น ผู้อุปถัมภ์ ลูกพี่ เจ้านายหรือผู้ใหญ่แล้วแต่บริบท การเป็นผู้นำอุปถัมภ์จะมีฐานทรัพยากรที่สำคัญ คือ อำนาจรัฐ ตำแหน่งหน้าที่ สถานภาพทางสังคมหรือทักษะความรู้ต่างๆ ผู้นำจะต้องแสดงบทบาทที่สำคัญ คือ การให้ความคุ้มครองหรือช่วย “เคลียร์” รวมถึงให้ความก้าวหน้าแก่ผู้ตาม ดังนั้นผู้นำอุปถัมภ์อาจใช้วิธีการทั้งพระคุณในลักษณะของนักบุญหรือพระเดชในแบบเจ้าพ่อก็ได้ ส่วนบุคคลอีกประเภท คือ ผู้ตามซึ่งอาจจะมีชื่อเรียกต่างตามบริบทว่า ผู้ใต้อุปถัมภ์ ลูกน้อง บริวารหรือผู้น้อย ผู้ใต้อุปถัมภ์จะขาดฐานทางทรัพยากร ยกเว้นการมีแรงงานของตนเอง เพื่อการรับใช้ลูกพี่ผู้อุปถัมภ์ ดังนั้นผู้ใต้อุปถัมภ์จะต้องมีค่านิยมที่สำคัญ คือ แนวคิดเรื่องบุญคุณ การรู้จักกตัญญูหรือซื่อสัตย์จงรักภักดี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจองค์ความรู้ทางด้านผลการศึกษาที่ตรงหรือใกล้เคียงกับหัวข้อในการวิจัยพบว่า มีเอกสารงานวิจัยดังนี้

สุชาติ จันทร์เหลือง (2543 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องการผลิตลำไยนอกฤดูของเกษตรกรในจังหวัดจันทบุรี สำหรับวิธีการผลิตของเกษตรกร โดยใช้วิธีการศึกษา คือ การสัมภาษณ์เจาะลึก ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติในสวนลำไยในระดับปานกลาง คือ ร้อยละ 42 เลือกปลูกพันธุ์ลำไยที่เหมาะสมกับท้องถิ่นและตลาดต้องการ ร้อยละ 56 ใส่ปุ๋ยคอกและปุ๋ยเคมีตามขนาดของอายุของต้นร้อยละ 42 ควบคุมการให้น้ำและปุ๋ยตามระยะการแตกใบ ออกดอก และติดผล ร้อยละ 36 ตัดแต่งช่อดอกและผลให้มีปริมาณเหมาะสมกับต้น และร้อยละ 41 ตัดแต่งกิ่งแห้ง กิ่งฉีกขาด กิ่งเป็นโรคทันทีหลังการเก็บเกี่ยว แหล่งความรู้ที่ช่วยให้การตัดสินใจผลิตลำไยนอกฤดูส่วนใหญ่ได้จากการฝึกอบรม คือ ร้อยละ 33 ส่วนสารเคมีที่ใช้ในการเร่งการออกดอกของลำไย ร้อยละ 58 ไปตัดเสริมคลอเรต รองลงมา คือ โซเดียมคลอเรต ร้อยละ 42 แหล่งที่มาของสารเร่งดอกส่วนใหญ่จากร้านเคมีเกษตร คือ ร้อยละ 33 และร้อยละ 84 ใช้วิธีผสมน้ำราดรอบชายพุ่มเพื่อเร่งการออกดอก ความต้องการเทคโนโลยีการผลิต พบว่า เกษตรกรมีความต้องการมากที่สุดในทุกๆ ด้าน คือ ร้อยละ 58 ในด้านความก้าวหน้าทางวิชาการในเรื่องการผลิตลำไยนอกฤดู ร้อยละ 57 ในด้านข้อมูลข่าวสารด้านการผลิต การตลาด ร้อยละ 48 ในด้านการเตรียมสภาพต้นให้พร้อมเพื่อการออกดอก ร้อยละ 45 ในด้านการจัดการเพื่อเพิ่มคุณภาพผลผลิตลำไย ร้อยละ 44 ในด้านการเตรียมสภาพต้นให้พร้อมเพื่อการติดผล และร้อยละ 43 ในด้านวิทยาการหลังการเก็บเกี่ยวในด้านปัญหาและข้อเสนอแนะของเกษตรกรชาวสวนลำไย พบว่าปัญหาที่เป็นข้อจำกัด ในการตัดสินใจผลิตระดับมากที่สุด คือ ร้อยละ 44 ในเรื่องขาดแคลนน้ำ และโครงสร้างพื้นฐานด้านการชลประทาน และ ร้อยละ 30 การใช้เทคโนโลยีการผลิตและปัจจัยการผลิตที่เหมาะสม ส่วนปัญหาที่มีในระดับมากที่สุดได้แก่ ร้อยละ 35 การควบคุมปริมาณผลไม่พอดีกับความต้องการของตลาด ร้อยละ 34 ความเพียงพอของข้อมูลเพื่อตัดสินใจกำหนดการผลิต และร้อยละ 30 ความรู้เกี่ยวกับสภาพดินที่เหมาะสมกับลำไย สำหรับปัญหาที่พบในระดับปานกลาง คือ การระบาดของโรคและแมลงศัตรูลำไย

สวัสดี สมวรรณ (2547 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องแนวทางการผลิตและการตลาดลำไยในจังหวัดเชียงราย โดยใช้วิธีการศึกษาแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกพันธุ์อีดอ ปริมาณร้อยละ 60 - 70 สำหรับปัญหาด้านการผลิตนั้นคือผลผลิตไม่สม่ำเสมอ และผลผลิตต่อไร่ต่ำ เนื่องจากไม่ได้มีการบำรุงรักษา ลำไยไม่ค่อยมีคุณภาพ โรคแมลงระบาด และการเก็บเกี่ยวที่ขาดหลักวิชาการ ทำให้กิ่งหักและบอบช้ำ ส่วนในด้านการตลาดที่เป็นปัญหาใหญ่คือ

เกษตรกรไม่ซื้อตรง ไม่มีวินัย โดยผสมลำไยหลายๆ เกรดในกล่องเดียวกัน ทำให้เสียราคา อีกทั้งราคาลำไยมีความแปรผันสูง ทำให้เกษตรกรไม่สามารถวางแผนที่จะขายได้

สกฤติ อีสริยานนท์ (2549 : บทคัดย่อ) เศรษฐศาสตร์การเมืองของการแลกเปลี่ยนชุมชน : กรณีศึกษาเปรียบเทียบการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชน ที่ดำเนินการโดยภาครัฐและภาคประชาชน ศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบททางด้านเศรษฐกิจและการเมืองอุดมการณ์ที่ผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรม และกระบวนการดำเนินงานแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการของภาครัฐและภาคประชาชน หลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 วิชานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นหลัก ผลจากการวิจัยพบว่า บริบททางเศรษฐกิจและการเมืองที่มีผลต่อการก่อรูปแบบแลกเปลี่ยน ได้แก่ บริบทเชิงโครงสร้างคือ ภาวะวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 และระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยของนายทุนช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ปัจจัยเชิงบริบททั้งสองส่งผลต่อการก่อรูปแบบแลกเปลี่ยนที่ดำเนินการโดยภาครัฐและภาคประชาชน ในการวิเคราะห์อุดมการณ์โดยผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรมพบว่า ภาครัฐภายใต้อุดมการณ์พัฒนาทุนนิยมแนวทักษิณมิกส์ ได้สร้างวาทกรรม โดยอ้างเหตุผลในการแลกเปลี่ยนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในการสร้างความชอบธรรมของระบบผู้ว่าราชการจังหวัดเชิงบูรณาการ (CEO) ส่วนในกระบวนการแลกเปลี่ยนนั้นพันธมิตรระหว่างนักธุรกิจการเมืองและชนชั้นนำข้าราชการได้กำหนดกระบวนการแลกเปลี่ยนจากบนลงล่าง (Top-down Approach) จัดองค์กรในรูปแบบทางการ (Formal Organization) โดยใช้รูปแบบการแลกเปลี่ยนแบบหักบัญชี (Account Trade) แต่ผลของการแลกเปลี่ยนของภาครัฐจะมีลักษณะของไฟไหม้ฟาง ส่วนในภาคประชาชนจะใช้อุดมการณ์การพัฒนา 2 รูปแบบ คือ แนวอนาธิปไตยนิยมและแนวสหกรณ์นิยมสายวัฒนธรรมชุมชน สร้างวาทกรรมของระบบแลกเปลี่ยนผ่านกลุ่มเพื่อน-เลี้ยว-เกลอ โดยการอ้างอิงถึงการสร้างเครือข่ายชุมชนที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกันในสินค้าและบริการ พันธมิตรชนชั้นกลางและผู้ผลิตรายย่อยในชนบทได้กำหนดกระบวนการแลกเปลี่ยนจากล่างขึ้นบน (Bottom-up Approach) การจัดองค์กรเป็นไปในลักษณะกึ่งทางการ (Semi-formal Organization) โดยใช้รูปแบบการแลกเปลี่ยนที่หลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็น ของต่อของ (Barter Trade) การหักบัญชี การใช้เงินสด การแลกเปลี่ยนของกลุ่มเพื่อนเลี้ยวเกลอต้องประสบกับการชะงักงันในการดำเนินงาน เนื่องจากขาดประสิทธิภาพทางธุรกิจ ส่วนอุดมการณ์สหกรณ์นิยมของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์สร้างวาทกรรมการแลกเปลี่ยน โดยต้องการลดการทุจริตของพ่อค้าคนกลางในระบบทุนนิยม พร้อมทั้งกระจายผลประโยชน์ให้กับทุกฝ่าย โดยใช้ระบบสหกรณ์ กลุ่มทางสังคมที่เป็นพันธมิตรระหว่างชนชั้นภายใต้เอกภาพของพุทธศาสนา ได้จัดกระบวนการดำเนินงานในลักษณะของการพบกันครึ่งทาง (Two-ways Approach) คือ การร่วมมือระหว่างชุมชนกับรัฐ การจัดองค์กรเป็นลักษณะไม่เป็นทางการ (Informal Organization)

รูปแบบของการแลกเปลี่ยนเป็นแบบของต่อของ ส่วนการแลกเปลี่ยนของกลุ่มนี้พบว่าไปได้เพียงครึ่งทาง ดังนั้น ภาคประชาชนทั้งสองกลุ่มจึงจำเป็นต้องรวมพลังเพื่อสร้างยุทธศาสตร์ใหม่ในการขับเคลื่อนการแลกเปลี่ยนต่อไปในอนาคต

พจนานุกรม อ่อนถาวร (2555 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องพัฒนาการเศรษฐกิจสับปะรดในอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี : วิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยใช้วิธีการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ ศึกษาโดยพิจารณากระบวนการศึกษาตั้งแต่ความเป็นมาในอดีตสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและแนวโน้มที่จะเป็นไปในอนาคต ผลการวิจัยพบว่า เศรษฐกิจสับปะรดศรีราชาได้พัฒนาไปตามสภาพปัจจัยในเรื่องการพัฒนาของเทคโนโลยีอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องเพื่อให้มีการปรับปรุงเทคโนโลยีใหม่ๆ ให้มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ สภาพแวดล้อม และช่วยเพิ่มผลผลิตให้เพิ่มมากขึ้น ทั้งยังมีปัจจัยในเรื่องของนโยบายภาครัฐบาลที่ต้องการพัฒนาพื้นที่และโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อรองรับการพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะโครงสร้างพื้นฐานที่มีส่วนส่งเสริมและอำนวยความสะดวกในการประกอบกิจกรรมทางการเกษตรและอุตสาหกรรมหลักเพื่อการพัฒนาประเทศ เช่น เส้นทางคมนาคม ระบบชลประทาน เป็นต้น สับปะรดศรีราชาจึงเปลี่ยนแปลงไปจากพืชเศรษฐกิจ เพื่อการค้าเข้าสู่พืชอุตสาหกรรมและการแปรรูปโดยการริเริ่มโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมต่างๆ ในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกจากนโยบายของภาครัฐ เมื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมแพร่กระจายเข้าสู่พื้นที่อำเภอศรีราชา จึงกลายเป็นเมืองเศรษฐกิจอุตสาหกรรมที่สำคัญของประเทศ ไร่สับปะรดที่เคยมีมากมายในพื้นที่จึงกลายเป็นโรงงานอุตสาหกรรมไปเกือบหมด สาเหตุของการเปลี่ยนผ่านมาจากปัจจัยที่สำคัญ คือ 1) เกิดการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม 2) ผลกระทบของโรงงานจากการแย่งชิงพื้นที่การพัฒนาอุตสาหกรรมและ 3) ภาวะขาดทุนเรื้อรังจากการปลูกสับปะรดส่งโรงงาน ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากไร่สับปะรดไปสู่นิคมอุตสาหกรรมในปัจจุบันของอำเภอศรีราชา

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ภาคนี้พนธ์นี้จะใช้การวิจัยเชิงคุณภาพแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นวิธีดำเนินการวิจัย ในการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพจะพิจารณาหัวข้อเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ ข้อมูล ดังนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้จะใช้วิธีการต่างๆ ดังนี้

การสัมภาษณ์

วิธีการสัมภาษณ์ที่จะใช้ในการวิจัยนี้มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured or Guided Interview) โดยอาศัยแนวการสัมภาษณ์ (Interview Guide) เป็นเครื่องมือ ในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) เป็นการใช้นำสัมภาษณ์เจาะลึก (รายละเอียด ดังภาคผนวก) โดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Key-informants) เช่น
  - 1.1 นายชำนาญ บัวเฟื่อง เกษตรอำเภอ สำนักงานเกษตรอำเภอโป่งน้ำร้อน
  - 1.2 นายพงษ์ศักดิ์ หลิวทวีศรีประกาย นายกษมาคมชาวสวนลำไย จังหวัดจันทบุรี
  - 1.3 นายอำนาจ จันทรส กลุ่มเกษตรกรผู้ริเริ่มปลูกลำไยในโป่งน้ำร้อน
2. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ซึ่งหมายถึงข้อมูลที่ได้จากประสบการณ์ของผู้วิจัย ในตลาดการค้าลำไย ในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นเกษตรกรรายย่อยผู้ผลิตลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

การวิจัยเอกสาร

เอกสารที่จะใช้ในการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. เอกสารชั้นต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ แนวการสัมภาษณ์
2. เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เป็นเอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลในรูปแบบต่างๆ คือ เอกสารจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การตรวจสอบข้อมูล

ในที่นี้จะตรวจสอบข้อมูลโดยอาศัยเทคนิคการตรวจสอบข้อมูลในเชิงคุณภาพ ซึ่งในที่นี้จะใช้รูปแบบการตรวจสอบ 2 รูปแบบ คือ

1. การตรวจสอบโดยใช้แหล่งข้อมูลที่ต่างกัน คือ การวิจัยนี้จะใช้แหล่งข้อมูลระหว่างเอกสารและการสัมภาษณ์ มาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล
2. การตรวจสอบโดยใช้ผู้สัมภาษณ์ที่มีจุดยืนต่างกัน ในการวิจัยนี้จะใช้ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีจุดยืนต่างกันในตลาดการค้าลำไย คือ เกษตรกรรายย่อยในฐานะผู้ผลิตลำไย นักวิชาการทางด้านการเกษตร ในฐานะผู้มีจุดยืนที่เป็นกลาง และผู้ที่เกี่ยวข้องกับพ่อค้าคนกลาง

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพที่ใช้ในงานวิจัยนี้จะเป็นการตีความข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์บนฐานการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยใช้วิธีการดังนี้

1. การแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ หรือยุคทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์พัฒนาการของลำไย
2. การวิเคราะห์สาเหตุทางประวัติศาสตร์ โดยอาศัยความเชื่อที่ว่า เหตุการณ์ในอดีตจะมีผลต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน และเหตุการณ์ปัจจุบันจะมีผลต่อเหตุการณ์ในอนาคตที่จะเกิดขึ้น

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษานำเสนอผลงานเรื่อง ผู้วิจัยจะแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1. บริบททางประวัติศาสตร์ของจังหวัดจันทบุรี
2. การเข้ามาและการขยายตัวของลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
3. เครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองในตลาดการค้าลำไยของจังหวัดจันทบุรี
  - 3.1 การเชื่อมร้อยเครือข่ายในตลาดการค้าลำไย
  - 3.2 การจัดสรรผลประโยชน์ในการผลิตและการค้าลำไยที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
4. แนวทางแก้ไขปัญหาด้านการค้าลำไย ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรีให้มีความเป็นธรรม

บริบททางประวัติศาสตร์ของจังหวัดจันทบุรี

จันทบุรีเริ่มมีการตั้งเมืองครั้งแรกที่บริเวณหน้าเขาสระบาปราวพุทธศตวรรษที่ 18 “ชาวทอง” คือ ชนพื้นเมืองกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งรกราก ปัจจุบันชาวทองส่วนใหญ่อาศัยอยู่ที่บ้านคลองพลู อำเภอเขาคิชฌกูฏ พ.ศ. 2200 ได้ย้ายมาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านลุ่ม ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี และหลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อครั้งยังเป็นพระยาวชิรปราการ ได้นำกำลังพลตีฝ่าวงล้อมพม่าออกมาทางทิศตะวันออก และยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นเวลา 5 เดือน เพื่อเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหารและตีพล ก่อนนำกำลังพลกลับไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสได้เข้ามายึดครองเมืองจันทบุรีไว้จนถึง 11 ปี จนไทยต้องยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสเพื่อแลกเมืองจันทบุรีกลับคืนมา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2476 ได้มีการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินขึ้นใหม่ เมืองจันทบุรีจึงมีฐานะเป็นจังหวัดจนถึงปัจจุบัน (สำนักงานจังหวัดจันทบุรี, ออนไลน์. 2555)

จังหวัดจันทบุรีเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกของประเทศไทย ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 239 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 6,338 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 3,961,250 ไร่

อาณาเขต ด้านทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา และสระแก้ว ด้านทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดตราดและอ่าวไทย ด้านทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดตราดและประเทศกัมพูชา และด้านทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดระยองและอ่าวไทย ในส่วนแนวเขตติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา

ประมาณ 86 กิโลเมตร และมีแนวชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 87 กิโลเมตร จังหวัดจันทบุรีมีแม่น้ำลำธารหลายสาย ซึ่งมีทิศทางการไหลของน้ำจากเหนือลงใต้เป็นส่วนใหญ่ ประกอบด้วย แม่น้ำพังราด แม่น้ำวังโตนด แม่น้ำจันทบุรี แม่น้ำเวฬุ และคู่ม่าน้ำโตนดเลียบไหลจากอำเภอโป่งน้ำร้อนลงสู่ที่ราบราชอาณาจักรกัมพูชา ทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออก (สำนักงานจังหวัดจันทบุรี. ออนไลน์. 2555)

สภาพภูมิประเทศ แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้

ด้านป่าไม้ ภูเขา และเนินสูง เป็นลักษณะของภูมิประเทศทางด้านเหนือและตะวันออกของจันทบุรี ได้แก่ เขตอำเภอแก่งหางแมว อำเภอท่าใหม่ อำเภอมะขาม อำเภอสอยดาว อำเภอโป่งน้ำร้อน และตอนบนของอำเภอขลุง บริเวณดังกล่าวเป็นเขตป่าสงวน และพื้นที่การเกษตรที่ใช้ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ยางพารา สวนผลไม้ ลำไย

ด้านที่ราบสลับภูเขา อยู่ทางตอนกลางของจังหวัด ได้แก่ พื้นที่ในเขตอำเภอเมือง อำเภอเขาชีชมภู ตอนบนของอำเภอท่าใหม่ อำเภอขลุง และตอนบนของอำเภอแหลมสิงห์ พื้นที่แหล่งน้ำที่ใช้ทำสวนผลไม้ เช่น ทุเรียน เงาะ มังคุด กระท้อน และพริกไทย

ด้านที่ราบฝั่งทะเล ได้แก่ พื้นที่ในเขตอำเภอนายายอาม ตอนล่างของอำเภอท่าใหม่ อำเภอแหลมสิงห์ และอำเภอขลุง มีลักษณะเป็นที่ราบชายฝั่งทะเลสลับด้วยเนินเขา เป็นบริเวณที่น้ำเค็มมาพบกับน้ำจืดเกิดเป็นน้ำกร่อย จึงทำให้เกิดป่าชายเลน

จันทบุรีมีสภาพภูมิอากาศเป็นแบบมรสุมเมืองร้อน (Tropical Monsoon Climate) อุณหภูมิของอากาศเฉลี่ยตลอดปีประมาณ 26.35 องศาเซลเซียส มีฝนตกชุก ภูมิอากาศแบ่งออกได้เป็น 2 ฤดู คือ (Wet Season) และฤดูแล้ง (Dry Season) สำหรับฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤศจิกายน เป็นเวลาประมาณ 9 - 10 เดือน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 2,800 - 3,900 มม.ต่อปี (ระหว่างปี 2547 - 2551)

สภาพเศรษฐกิจของจังหวัดจันทบุรี ในปี 2550 รายได้ส่วนใหญ่ของประชากรขึ้นอยู่กับสาขาการเกษตรมากที่สุด มูลค่า 11,394 ล้านบาท รองลงมาเป็นสาขาการค้าส่งและการค้าปลีก มูลค่า 7,042 ล้านบาท และสาขาการศึกษา มูลค่า 2,573 ล้านบาท (เค้าโครงแผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี พ.ศ. 2553 - 2556)

จังหวัดจันทบุรีเป็นจังหวัดที่มีศักยภาพในการผลิตสินค้าเกษตร โดยมีลักษณะภูมิประเทศและทรัพยากรธรรมชาติเอื้ออำนวย ดินมีความอุดมสมบูรณ์ อากาศชุ่มชื้นเหมาะแก่การทำเกษตร สามารถปลูกได้ทั้งพืชสวน ไม้ผล ไม้ยืนต้น และพืชไร่ เช่น ทุเรียน เงาะ มังคุด ลำไย มะม่วง มะพร้าว ลองกอง ลางสาด ยางพารา พริกไทย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ อ้อยโรงงาน มันสำปะหลัง สับปะรด ฯลฯ และยังมีเขตติดต่อกทะเล เหมาะในการทำประมง และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ อีกทั้งมีแนวเขตชายแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชา โดยมีพื้นที่เกษตรประมาณ 2,309,839 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 58.31 ของพื้นที่ทั้งหมด ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวน โดยพื้นที่ร้อยละ 69.90 ของพื้นที่การเกษตร

เป็นพื้นที่ปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น ครัวเรือนเกษตรกร 73,428 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 46.72 ของครัวเรือนจังหวัด 157,150 ครัวเรือน (เค้าโครงแผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี พ.ศ. 2553 - 2556) พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดจันทบุรี (เค้าโครงแผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี พ.ศ. 2553 - 2556) ได้แก่ ทุเรียน เป็นผลไม้ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและทำรายได้ให้กับจังหวัดมากที่สุด โดยในปี 2551 มีพื้นที่ปลูกทั้งสิ้น 201,828 ไร่ มากที่สุดในภาคตะวันออก ลดลงจากปีก่อน 18,131 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 8.24 พันธุ์ที่นิยมปลูก ได้แก่ พันธุ์หอมทอง ชะนี ก้านยาว กระดุม และพวงมณี เป็นต้น ผลผลิตเฉลี่ย 1,272 กิโลกรัมต่อไร่ ผลผลิตรวม 243,808 ตัน คิดเป็นมูลค่า 4,676.24 ล้านบาท

แหล่งผลิตที่สำคัญ ได้แก่ อำเภอท่าใหม่ อำเภอบางขัน อำเภอบางขัน อำเภอบางขัน อำเภอขลุง อำเภอนายายอาม อำเภอมะขาม อำเภอโป่งน้ำร้อน อำเภอเมือง อำเภอแก่งหางแมว อำเภอแหลมสิงห์ และอำเภอสอยดาว ตามลำดับ

เงาะ เป็นผลไม้ที่มีพื้นที่เพาะปลูกรองจากทุเรียน ในปี 2551 มีพื้นที่ปลูกทั้งสิ้น 132,832 ไร่ ลดลงจากปีก่อน 11,429 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 7.92 พันธุ์ที่นิยมปลูก ได้แก่ พันธุ์โรงเรียน พันธุ์สีชมพู เป็นต้น ผลผลิตเฉลี่ย 1,364 กิโลกรัมต่อไร่ ผลผลิตรวม 178,987 ตัน คิดเป็นมูลค่า 1,503.49 ล้านบาท

แหล่งผลิตที่สำคัญ ได้แก่ อำเภอบางขัน อำเภอบางขัน อำเภอท่าใหม่ อำเภอมะขาม อำเภอขลุง อำเภอนายายอาม อำเภอแก่งหางแมว อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอสอยดาว อำเภอแหลมสิงห์ และอำเภอโป่งน้ำร้อน ตามลำดับ

มังคุด เป็นผลไม้ที่มีพื้นที่เพาะปลูกมาเป็นอันดับ 3 รองจากทุเรียน และเงาะ ในปี 2551 มีพื้นที่ปลูก 134,337 ไร่ เพิ่มขึ้นจากปีก่อน 11,239 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 9.13 ผลผลิตเฉลี่ย 711 กิโลกรัมต่อไร่ ผลผลิตรวม 77,729 ตัน คิดเป็นมูลค่า 2,240.15 ล้านบาท

แหล่งผลิตที่สำคัญ ได้แก่ อำเภอมะขาม อำเภอบางขัน อำเภอท่าใหม่ อำเภอบางขัน อำเภอขลุง อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอแก่งหางแมว อำเภอนายายอาม อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาว ตามลำดับ (สำนักงานจังหวัดจันทบุรี. ออนไลน์. 2555)

การเข้ามาและการขยายตัวของลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

ลำไยเป็นผลไม้เศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งของประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากข้อมูลในปี 2547 ว่ามีพื้นที่ปลูก 688,281 ไร่ คาดว่าจะมีผลผลิตประมาณ 544,575 ตัน นับตั้งแต่อดีตเราจะพบว่าแหล่งที่ปลูกลำไยมากที่สุดของประเทศไทยจะจำกัดอยู่ในจังหวัดทางภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เป็นต้น

นอกจากลำไยจะเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญแล้ว ลำไยยังเป็นผลไม้ที่นิยมบริโภคด้วย เนื่องจากมีกลิ่นหอมและมีประโยชน์ทางโภชนาการหลายอย่าง ลำไยเป็นที่นิยมบริโภคของชาวไทย และต่างประเทศ รวมถึงสามารถบริโภคได้ทั้งรูปผลสดและแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ได้หลายชนิด

ตลาดลำไยนอกจากจะมีการขายในตลาดในประเทศแล้ว ยังมีการส่งออกไปขายตลาดต่างประเทศ กล่าวคือ ลำไยสดจะส่งไปตลาดฮ่องกง อินโดนีเซีย จีนและสิงคโปร์ ส่วนลำไยแห้งจะส่งไปตลาดจีน ฮ่องกง เกาหลีใต้และสิงคโปร์ ลำไยแช่แข็งจะส่งไปตลาดฮ่องกง สหรัฐอเมริกา และไต้หวัน นอกจากนี้ยังมีลำไยกระป๋องที่ส่งไปตลาดมาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซียและฝรั่งเศส (กรมส่งเสริมการเกษตร. 2547 : แผ่นพับ)

เราพบว่าแนวโน้มตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศจีนยังมีความต้องการซื้อผลผลิตลำไยสดและลำไยแห้งเป็นจำนวนมาก เพียงแต่ผลผลิตที่ส่งออกไปต้องมีคุณภาพและไม่มีปัญหาสารพิษตกค้าง นอกจากนี้เกษตรกร ผู้ผลิตและผู้ส่งออกต้องควบคุมคุณภาพสินค้าให้ตรงตามมาตรฐานการส่งออก (กรมส่งเสริมการเกษตร. 2547 : แผ่นพับ)

พันธุ์ลำไยในประเทศไทยนั้นมีมากมายหลายพันธุ์ แต่พันธุ์ที่นิยมปลูกมาก คือ พันธุ์อีดอ สีชมพู อีแก้ว และเบ็ยเขียว พันธุ์อีดอถือเป็นพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุด คือ มีผลผลิตคิดเป็นร้อยละ 80 ของผลผลิตลำไยทั้งหมดในประเทศ การที่ชาวสวนนิยมปลูกลำไยพันธุ์อีดอมากที่สุด เพราะเป็นพันธุ์เบาเก็บเกี่ยวได้เร็ว ทำให้ได้ราคาดี และเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ รวมถึงสามารถจำหน่ายได้ทั้งผลสด แปรรูปลำไยกระป๋องและลำไยอบแห้ง แต่ในกรณีของผู้บริโภคภายในประเทศ ส่วนใหญ่นิยมบริโภคผลสดพันธุ์สีชมพูและเบ็ยเขียวมากกว่าพันธุ์อีดอ (จริยา วิสิทธิ์พานิช, ชาตรี ลิทธิกุล และเขวาลักษณ์ จันทร์บาง. 2545 : 1)

ลำไยในปัจจุบันถือเป็น 1 ใน 4 ของสินค้าประเภทแชมเปียน (Product Champion) ที่กระทรวงการเกษตรและสหกรณ์ได้รับมอบหมายจากคณะรัฐมนตรีให้ดูแลแต่งตั้งกระบวนการผลิตไปจนถึงการส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศ โดยมีกรมวิชาการเกษตรเป็นผู้ดำเนินงาน คุณภาพของลำไยที่ส่งออกไปยังต่างประเทศจึงต้องมีมาตรฐาน เพื่อไม่ให้มีปัญหาทางด้านสุขภาพ ซึ่งเป็นเหตุผลที่บางประเทศใช้ในการกีดกันทางการค้า (กรมวิชาการเกษตร. แผ่นพับ. 2542)

ปรากฏการณ์การปลูกลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจได้มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่จะปลูกกันแต่เฉพาะจังหวัดในภาคเหนือมาสู่การปลูกในจังหวัดจันทบุรี โดยอำเภอที่มีการปลูกลำไยมากที่สุดได้แก่ อำเภอโป่งน้ำร้อน

การที่ลำไยสามารถพัฒนามาเป็นพืชเศรษฐกิจในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ได้นั้น มีกระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้น โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ๆ คือ

1. ช่วงการทดลองทดลองปลูกของการปลูกลำไย

2. ช่วงการขยายการปลูกลำไย

3. ช่วงการขยายตลาดลำไย

ช่วงการลองผิดลองถูกของการปลูกลำไย

การปลูกลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจในอำเภอโป่งน้ำร้อน หรือจังหวัดจันทบุรีทั้งหมดนั้น ยังไม่ได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง การปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจดังกล่าวจะรู้จักกันแต่เฉพาะว่ามีการดำเนินงานในทางภาคเหนือเท่านั้น

อย่างไรก็ดีในอำเภอโป่งน้ำร้อนมีความพยายามในการปลูกลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจไม่น้อยกว่า 40 ปีที่ผ่านมา จากการสัมภาษณ์พบว่า “คุณปู่สรวง” ที่ชาวบ้านในแถบอำเภอโป่งน้ำร้อน รู้จักกันว่าเจ้าของสวนปู่สรวง ถือว่าเป็นคนแรกๆ ที่เริ่มนำลำไยจากลำปางมาปลูก ทั้งๆ ที่สมัยนั้นแทบไม่มีใครเชื่อว่าปลูกลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน (สมพงษ์ ทองจำ, สัมภาษณ์, 2556)

การปลูกลำไยของปู่สรวงมีลักษณะเป็นแบบลองผิดลองถูก เช่น สามารถปลูกให้ออกดอกออกผลได้แต่คุณภาพยังไม่ได้มาตรฐาน หรือบางครั้งปลูกได้ผล แต่เป็นลำไยที่มีน้ำฉ่ำเกินไป นอกจากนี้ในบางแห่งเมื่อปลูกไปแล้วผลลำไยกลับแตกเพราะว่าอากาศแล้งเกินไป รวมถึงบางแห่งปลูกได้แต่ผลผลิตที่ได้ก็ต่ำเกินไปกว่าจะนำมาเป็นพืชเศรษฐกิจได้

การลองผิดลองถูกในการปลูกลำไยช่วงแรกสามารถสรุปบทเรียนได้ว่า ถ้าปลูกลำไยพันธุ์ที่อำเภอโป่งน้ำร้อน ต้องเป็นพันธุ์อีดอดีที่สุด

การเรียนรู้ว่าอีดอเป็นพันธุ์ที่ดีที่สุด เพราะพื้นที่เป็นลอนลาด เนินเขาเตี้ยๆ สลับกับที่ราบระดับความสูงจากน้ำทะเลปานกลาง 550 - 650 เมตร อุณหภูมิอยู่ระหว่าง 25 - 30 องศาเซลเซียส อุณหภูมิเมื่อหนาวระหว่าง 12 - 20 องศาเซลเซียส ปริมาณน้ำฝนอยู่ระดับ 1,400 - 2,000 มม./ปี ในการปลูกลำไยที่โป่งน้ำร้อนนั้นเกิดขึ้นบริบทที่ว่า ลำไยในจังหวัดจันทบุรีช่วงนั้นยังไม่มีใครรู้จัก จะรู้จักก็จะอยู่ทางภาคเหนือของประเทศแต่ก็ยังเป็นลำไยที่ออกตามฤดูกาล เกษตรกรก็ยังไม่รู้จักการราดสารเหมือนกัน รู้แต่เพียงว่าทางภาคเหนือของประเทศปลูกลำไยกันมาก ลำไยที่เกษตรกรปลูกนั้นก็ยังมีหลายสายพันธุ์ เนื่องจากเกษตรกรนั้นยังไม่มี ความสนใจในเรื่องของสายพันธุ์ ขอให้ปลูกแล้วขายได้ก็พอ แต่ก็ยังปลูกพันธุ์อีดอมากกว่าพันธุ์อื่นอยู่ดี พันธุ์อีดอมีรสชาติหวาน เนื้อกรอบแกะเปลือกมาไม่มีน้ำและ ร่องลงมากี่จะเป็นพันธุ์สีชมพู ซึ่งมีรสชาติใกล้เคียงกับพันธุ์อีดอและสามารถปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจขายได้ ส่วนพันธุ์อี่แก้ว พันธุ์เบี้ยวเขียว และพันธุ์เพชรสาครนั้นเป็นพันธุ์ที่ไม่ได้รับการนิยมปลูกมากนักเนื่องจากรสชาติยังไม่ดี และมีน้ำและเกินไป (สุทธิ วัฒนรังสี, สัมภาษณ์, 2556)

นอกจากนี้ในการที่ลำไยจะออกดอกได้ดีนั้น ยังขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศที่เอื้ออำนวยต่อการออกดอกของลำไยด้วย กล่าวคือ ถ้าปีไหนอากาศเย็นจัด ลำไยจึงจะออกดอกและติดลูก

ถ้าปีไหนอากาศไม่เย็นจัดก็จะไม่ออกดอก จนกระทั่งช่วงปี 2536 - 2537 ลำไยไม่ออกดอก เรียกได้ว่าเป็นวิกฤตของเกษตรกร จนทำให้มีการ โคนต้นลำไยทิ้งกันเป็นจำนวนมาก ปี 2538 ลำไยเริ่มกลับมาออกดอกอีกครั้ง ทำให้เกษตรกรบางรายที่ตั้งใจจะ โคนต้นลำไยเปลี่ยนใจไม่ โคนทิ้ง แต่ไม่ได้หวังผลผลิตมากนัก

เดือนไข่ดังกล่าวปรากฏให้เห็นเด่นชัดในช่วงปี 2535 - 2537 ลำไยที่ปลูกในโป่งน้ำร้อนไม่สามารถออกดอก จนเกิดเป็นวิกฤตที่เกษตรกรต้อง โคนสวนลำไยทิ้งเป็นจำนวนมาก แต่ต่อมาในปี 2538 ซึ่งมีอากาศเย็นลงปรากฏว่าลำไยกลับมาออกดอกอีกครั้งหนึ่ง ทำให้เกษตรกรเรียนรู้อะไรเกี่ยวกับการออกดอกของลำไยนั้นต้องขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศ ดังนั้นเกษตรกรหลายรายที่ตั้งใจจะ โคนลำไยทิ้งจึงเปลี่ยนใจที่จะปลูกลำไยต่อไป

อย่างไรก็ดีเมื่อได้เรียนรู้ภูมิอากาศที่เหมาะสมกับการปลูกลำไยแล้ว ก็ยังพบว่าผลผลิตลำไยในเขตโป่งน้ำร้อนก็ยังไม่มีความสูงนัก ปัญหาผลผลิตของลำไยได้รับการแก้ไขในปี 2539 เมื่อเกษตรกรชาวสวนยางพารา ที่อยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทย ได้นำลำไยที่เพื่อนให้ต้นพันธุ์มาจากทางเหนือมาปลูกไว้ในสวนยางของตน ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อเกษตรกรรายนี้ทำการกำจัดวัชพืชโดยใช้สารเคมีชนิดหนึ่งเสร็จสิ้นแล้ว และให้ลูกน้อง ไปล้างเครื่องมือซึ่งอยู่ภายในบริเวณที่มีการปลูกลำไย เมื่อล้างเครื่องมือเสร็จก็เทน้ำนั้นไปยังบริเวณโคนต้นลำไยต้นหนึ่ง ต่อมาลำไยต้นนั้นออกดอก เกษตรกรรายนี้จึงเกิดความสงสัยและเฝ้าสังเกตพฤติกรรมของลูกน้อง จึงกระทั่งทราบแน่ชัดว่าสารเคมีที่ใช้กำจัดวัชพืช ช่วยทำให้ลำไยออกดอกได้ เกษตรกรรายนี้เชื่อว่าโกบู้ก ซึ่งเกษตรกรรายนี้ได้มีการทดลองหลายครั้งจนแน่ใจว่าสิ่งนี้ทำให้ลำไยออกดอกแน่นอน แต่ก็ยังไม่รู้แน่ชัดว่าเป็นสารชนิดใดกันแน่ ประกอบกับเกษตรกรรายนี้มีเพื่อนอยู่ที่ ตำบลปะตง จังหวัดจันทบุรี และได้ทราบข่าวว่าทางอำเภอโป่งน้ำร้อนและอำเภอสอยดาว มีการปลูกลำไยกันมาก และกำลังประสบปัญหากับการไม่ออกดอกของลำไย จึงเข้ามารับจ้างราดสารลำไย ในเขตพื้นที่อำเภอสอยดาว ในปี 2541 เป็นที่แรก ในกระบวนการการราดสารนั้น โกบู้กจะพาคนงานของตนเองมาด้วย และปิดสวนไม่ให้ใครเข้ามายุ่งเกี่ยวขณะทำการราดสาร ในการเข้าไปทำการรับจ้างราดสารนั้นจะให้เพื่อน(ซึ่งเป็นนายหน้าติดต่อกับเกษตรกรในพื้นที่) พาเข้าไปทำการราดสาร เมื่อทำการราดสารเสร็จก็เดินทางกลับ (สมพงษ์ ทองขำ, สัมภาษณ์, 2556)

เกษตรกรในอำเภอโป่งน้ำร้อนและอำเภอสอยดาวรู้ว่า มีสิ่งที่ทำให้ลำไยออกดอกได้ ก็เริ่มต้นตัวและเริ่มปลูกลำไยเสริม และในเขตพื้นที่อำเภอสอยดาวก็ยังขาดแหล่งน้ำที่เป็นปัจจัยสำคัญของลำไย ซึ่งนายโกบู้กก็เลือกทำในช่วงฤดูฝน แต่ก็ยังทำในเขตอำเภอสอยดาวอยู่ การเก็บเกี่ยวผลผลิต นายโกบู้กก็ใช้แรงงานคนไทย ซึ่งตอนนั้นยังไม่มีแรงงานจากกัมพูชา ส่วนการส่งไปขายนั้น นายโกบู้กได้ติดต่อกับพ่อค้าชาวจีนนำสินค้าไปส่งที่ท่าเรือจังหวัดชลบุรี ทำอยู่ในเขตอำเภอสอยดาว

อยู่สองปี นายโกบู้ก็รู้ว่าอำเภอโป่งน้ำร้อนมีลำไยที่ติดกับแหล่งน้ำทำให้ราดสารในช่วงไหนก็ได้ ในปี 2543 นายโกบู้ก็เริ่มเข้ามาทำการราดสารในอำเภอโป่งน้ำร้อน

ปี 2545 เกษตรกรในอำเภอโป่งน้ำร้อนรายหนึ่งรู้ว่าจะมีการราดสารอีกครั้ง ก็ได้นำแก้วไปฝังไว้ในดินเพื่อจะนำไปตรวจสอบดูว่าเป็นสารชนิดไหนและนำไปให้นักวิชาการเอาไปวิจัยก็รู้ว่า เป็นสารที่มีชื่อว่า โซเดียมคลอเลต ซึ่งนำเข้ามาจากประเทศจีน นำมาเป็นส่วนผสมในการทำดอกไม้ไฟ ทางภาคเหนือของประเทศ สารคลอเลตนี้มีหลายชนิด พอเกษตรกรรู้ก็รีบสั่งซื้อจากทางภาคเหนือ ในช่วงนั้นตกกิโลกรัมละ 200 - 300 บาท ซึ่งแพงมาก ปัจจุบันนี้ก็เหลือกิโลกรัมละ 50 - 60 บาท และพ่อค้าก็เริ่มเข้ามาซื้อลำไยทั้งพ่อค้าในพื้นที่และพ่อค้าทางภาคเหนือ พ่อค้าได้มาเช่าสถานที่ในการรับซื้อ แต่ก็ยังไม่มียิ่ง ซึ่งในขณะนั้นจะทำเป็นโรงเก็บลำไยมากกว่า ในขณะที่เดียวกันเกษตรกรก็รีบเร่งปลูกลำไยกันยกใหญ่ เกษตรกรบางรายถึงกับเลิกทำไร่มันสำปะหลังหันมาปลูกลำไย แทนการค้นพบสาร โซเดียมคลอเลตสามารถทำให้ลำไยออกดอกนอกฤดูได้ ทำให้ราคาสารโซเดียมคลอเลตพุ่งขึ้นไปถึงกิโลกรัมละ 500 บาท คนที่เป็นพ่อค้าคนกลางจึงสามารถเติบโต จากธุรกิจนี้ขายสารราดลำไยในช่วงดังกล่าว จนมีคนได้กล่าวว่า “รวยลำไย”

ช่วงการขยายการปลูกลำไย

จากประสบการณ์การลองผิดลองถูกในการปลูกลำไยของเกษตรกรของอำเภอโป่งน้ำร้อน ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา สามารถสรุปทักษะการปลูกลำไยที่เรียกว่าการปลูกลอกฤดูอันเป็นอัตลักษณ์ของจันทบุรี ลักษณะการปลูกดังกล่าวเป็นนวัตกรรมใหม่ที่แตกต่างจากการปลูกดั้งเดิมในจังหวัดภาคเหนือ ปรากฏดังตาราง 2

ตาราง 2 ความแตกต่างระหว่างการผลิตลำไยของจันทบุรีและลำไยของภาคเหนือ

คุณลักษณะ	เกษตรกรจันทบุรี	เกษตรกรภาคเหนือ
ตัวเกษตรกร	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นคนหัวก้าวหน้า 2. มีแนวคิดในการทำเกษตรเชิงธุรกิจมากกว่าเกษตรกรทางภาคเหนือ 3. มีความกล้าได้กล้าเสีย กล้าลงทุน บางครั้งมีความเชื่อมั่นในตนเองสูงเกินไป 4. เปิดใจในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร 5. เน้นการพึ่งตนเองมากกว่าพึ่งราชการ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ไม่ค่อยมีความเป็นมืออาชีพ 2. ไม่มีการพัฒนาทั้งระบบขาดการวางแผน 3. การใช้ปุ๋ยและยา ยังขาดประสิทธิภาพ 4. ขาดการใช้ความรู้ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร 5. ไม่กล้าลงทุน
การจัดจำหน่าย	อยู่ใกล้แหล่งส่งออกและใกล้ตลาดใหญ่ มีโอกาสส่งออกประเทศเพื่อนบ้านได้สูงกว่า	ในฤดูหนาวบางปีมีอากาศที่หนาวจัดจนเกินไป
แรงงาน	สามารถจัดการเรื่องได้ง่าย เพราะอยู่ติดประเทศเพื่อนบ้านที่มีค่าแรงค่อนข้างราคาถูก	แรงงานราคาแพง และหาแรงงานได้ยาก

บทเรียนหรือข้อสรุปเกี่ยวกับการปลูกลำไยนอกฤดูของโป่งน้ำร้อน ก็คือ ในการปลูกลำไยในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญดังนี้ (พาวัน มะโนชัย และคณะ. 2547 : 75)

1. การเลือกพื้นที่ ลำไยเป็นพืชที่เจริญเติบโตในดินแทบทุกชนิด แม้กระทั่งดินลูกรัง แต่ดินปลูกที่ให้ลำไยมีการเจริญเติบโตได้ดี คือ ดินร่วนปนทรายและดินตะกอน ซึ่งเกิดจากตะกอนดินกรวด หิน ดิน ทราย อินทรีย์วัตถุที่น้ำพัดมาเกิดการทับถมของอินทรีย์วัตถุ ดินปลูกลำไยควรมีค่าความเป็นกรดด่างของดิน (pH) อยู่ในช่วง 5.0 - 7.0 มีหน้าดินลึกระบายน้ำดี ดังนั้นก่อนทำการปลูกลำไย

ควรศึกษาคุณสมบัติของดิน เช่น โครงสร้างของดิน เนื้อดิน และความอุดมสมบูรณ์ของดิน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการธาตุอาหารลำไยอย่างมีประสิทธิภาพ

2. แหล่งน้ำ น้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อการเจริญเติบโตของลำไย การผลิตลำไยเพื่อให้ได้คุณภาพต้องมีน้ำในปริมาณที่เพียงพอตลอดฤดูกาล นอกจากนี้ควรทำการศึกษาคุณสมบัติของน้ำและวิธีการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพเหมาะสำหรับการผลิตลำไย

3. สภาพภูมิอากาศ ปัจจัยสภาพภูมิอากาศที่มีบทบาทสำคัญต่อการเจริญเติบโตของลำไยได้แก่

3.1 อุณหภูมิ โดยทั่วไปลำไยต้องการอากาศค่อนข้างเย็น อุณหภูมิที่สามารถเจริญเติบโตได้อยู่ระหว่าง 4 - 30 องศาเซลเซียส และต้องการอุณหภูมิต่ำ 10 - 22 องศาเซลเซียส ในช่วงฤดูหนาวเดือนพฤศจิกายนถึงมกราคม เพื่อสร้างตาดอก ซึ่งในปีที่มีอากาศเย็นระยะเวลานานโดยไม่มีอากาศอุ่นแทรก ลำไยจะออกดอกติดผลดี แต่ถ้ามีอุณหภูมิไม่ต่ำพอ ต้นลำไยจะออกดอกน้อยหรือไม่ออกดอก

3.2 แสง การเจริญเติบโตของลำไยจำเป็นต้องได้รับแสงอย่างเพียงพอ ดังนั้นการปลูกลำไยจึงควรปลูกในที่โล่ง ในสภาพพื้นที่ที่มีปริมาณแสงน้อยซึ่งอาจเกิดจากการบังแสงของเมฆหรือเกิดฝนตกติดต่อกันหลายวัน มักทำให้ต้นลำไยชะงักการเจริญเติบโต ส่วนในสภาพที่มีความเข้มแสงสูง มักเกิดปัญหาทำให้ผิวของผลลำไยเป็นสีน้ำตาลเข้มจำหน่ายได้ราคาตกต่ำ

3.3 ปริมาณน้ำฝนและความชื้นสัมพัทธ์ แหล่งปลูกลำไยควรมีปริมาณน้ำฝนอยู่ในช่วงประมาณ 100 - 200 มิลลิเมตรต่อปี และควรมีการกระจายของฝนประมาณ 100 - 150 วันต่อปี ในแหล่งปลูกที่มีปริมาณฝนตกน้อย ควรจัดหาแหล่งน้ำและระบบชลประทานให้เพียงพอและเหมาะสม

3.4 ระดับความสูงของพื้นที่ ลำไยสามารถปลูกได้ดีในที่ราบลุ่มจนถึงพื้นที่สูงกว่าระดับน้ำทะเล 1,000 เมตร

4. การเลือกคัดเลือกพันธุ์ การสร้างสวนลำไยเพื่อให้ต้นลำไยให้ผลผลิตที่มีคุณภาพ ควรเลือกซื้อต้นลำไยจากแหล่งที่น่าเชื่อถือได้ มีการผลิตจากต้นพันธุ์ที่มีพ่อแม่สมบูรณ์ แข็งแรง สามารถตั้งตัวได้เร็ว ที่สำคัญควรได้จากต้นพันธุ์ที่มีประวัติการออกดอกติดผลสม่ำเสมอ ผลมีขนาดใหญ่ การคัดเลือกพันธุ์ลำไยควรคำนึงถึงระบบรากที่แข็งแรง เช่น การปลูกต้นลำไยกิ่งเสียบหรือการเสริมรากกับต้นกิ่งตอนหลังปลูก ซึ่งพันธุ์ที่เกษตรกรในพื้นที่อำเภอโป่งน้ำร้อนปลูกส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์อีตอ

5. การใช้วัตถุอันตรายทางการเกษตร การผลิตลำไยที่จะให้ออกผลนอกฤดูนั้นจำเป็นต้องพึ่งพาสารกระตุ้น หรือที่เรียกว่าสาร “โพแทสเซียมคอเรต” ซึ่งวิธีการใช้จะแตกต่างกันออกไป

ตามความชำนาญของเกษตรกร มีทั้งราดสารทางดิน หว่านทางดิน พ่นทางใบ และการฉีดสารเข้าทางกิ่ง นอกจากนี้ยังสารอื่นๆ ที่ใช้ประกอบ เช่น สารกำจัดวัชพืช สารป้องกันกำจัดโรคและสารฆ่าแมลง

6. การตลาด ก่อนการเริ่มต้นสร้างสวนลำไยผู้ดำเนินการต้องมั่นใจว่าในพื้นที่นั้นมีตลาดรองรับผลผลิตทั้งในแปรรูปและผลสด พื้นที่ปลูกลำไยไม่ควรอยู่ห่างจากจุดรับซื้อมากเกินไป เพราะจะทำให้ต้นทุนในการขนส่งสูง ทำให้ไม่สามารถแข่งขันได้ในระยะยาว

7. การคมนาคมขนส่ง การเลือกสร้างสวนลำไยในพื้นที่ที่มีความสะดวกในการติดต่อสื่อสารและการจำหน่ายผลผลิต นอกจากจะช่วยลดต้นทุนค่าใช้จ่ายในการเดินทางยังช่วยให้การขนส่งผลผลิตไปจำหน่ายยังแหล่งรับซื้อทำได้รวดเร็ว มีการสูญเสียของผลผลิตน้อยลง

8. แรงงาน การปฏิบัติงานภายในสวนลำไยจำเป็นต้องมีแรงงาน ทั้งแรงงานประจำและแรงงานชั่วคราว ต้องทำงานเร่งด่วนในบางช่วง เช่น ช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต การตัดแต่งกิ่ง เป็นต้น แหล่งปลูกลำไยที่มีแรงงานที่เพียงพอ และมีความชำนาญ จะช่วยลดต้นทุนการผลิตลงได้มาก

นอกจากนี้ควรมีการฝึกฝนแรงงานให้มีความรู้และทักษะ เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระให้กับเจ้าของสวน นอกจากนี้ยังมีบทเรียนเกี่ยวกับขั้นตอน ในการผลิตลำไยนอกฤดูกาลของเกษตรกร

ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ที่สำคัญดังนี้ (สมพงษ์ ทองขำ, สัมภาษณ์, 2556)

การปลูกที่อำเภอโป่งน้ำร้อนไม่ยุ่งยาก ซับซ้อน เตรียมพื้นที่ไม่ขังน้ำ เป็นที่ดอน เนื่องจากลำไยไม่ชอบน้ำ ส่วนใหญ่จะนิยมใช้ระบบการปลูกอยู่สองระบบ คือ

1. ระบบปลูกห่าง จะมีระยะห่างอยู่ที่ 10×10 เมตร
2. ระบบปลูกถี่ จะมีระยะห่างอยู่ที่ 6×6 เมตร

การขุดหลุมวัดระยะตามที่ต้องการปลูก (จะใช้ปลูกห่างหรือปลูกถี่ก็ได้ตามสภาพพื้นที่ของเกษตรกร) ใช้ไม้ปักเป็นแนว ขุดหลุมให้กว้าง × ยาว × ลึก โดยประมาณ 12×12×12 ฟุต หลังจากนั้นแกะถุงพลาสติกจากต้นกล้าลำไยออกนำลงหลุมปลูกได้เลย ปลูกเสร็จเอาไม้ปักแนวออก

จากการปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยวใช้ระยะเวลาสามปี ต้นลำไยจึงจะสามารถให้ผลผลิตได้ เมื่อต้นลำไยพร้อมที่จะให้ผลผลิตเกษตรกรจะเริ่มใช้การราดสาร โดยส่วนใหญ่ซึ่งนิยมราดในช่วงหน้าฝนหรือช่วงเดือน เมษายน พฤษภาคม มิถุนายน และจะเก็บเกี่ยวผลผลิตช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมกราคม ถ้ากรณีมีแหล่งน้ำสมบูรณ์สามารถราดสารในช่วงใดก็ได้ แต่การราดสารนอกฤดูฝนเกษตรกรในอำเภอโป่งน้ำร้อนไม่ค่อยนิยมทำ เนื่องจากจะต้องมีต้นทุนค่าใช้จ่ายเรื่องการให้น้ำสูงขึ้นตามลำดับ เมื่อราดสารแล้วต้องให้น้ำสม่ำเสมอ นับจากวันราดสาร ไปยี่สิบวัน ต้นลำไยจะเริ่มออกดอก หลังลำไยออกดอก ต้องดูแลรักษาไม่ให้มีแมลงมารบกวน ภายในสี่สิบห้าวันนับจากวันที่ราดสาร ดอกลำไยจะเริ่มบาน เกษตรกรต้องหยุดพ่นสารเคมีทั้งหมด เพื่อให้ลำไยผสมเกสรติดลูกโดยธรรมชาติ

หากมีการพ่นยาจะไม่มีแมลงมาช่วยผสมเกสรให้ดอกลำไย หลังจากนั้นหกลีบห้าวัน ดอกลำไยที่บ้านจะเริ่มติดลูกอ่อนขนาดเท่าหัวไม้ขีด ในช่วงนี้ถ้ามีแมลง หนอนหรือโรค ต้องพ่นยากำจัด มีการให้อาหารเสริม (ประเภทแคลเซียมโบรอน) และให้อาหารหลัก คือ ปุ๋ยเคมีสูตรเสมอทางใบพร้อมทางดิน หรือปุ๋ยอินทรีย์ประเภทมูลสัตว์ ระยะเวลาในการให้ปุ๋ยเคมีกับปุ๋ยอินทรีย์นั้นมีระยะห่างกันสิบห้าถึงยี่สิบวัน ช่วงนี้ลำไยจะเริ่มสร้างเปลือก เกษตรกรมักจะให้ปุ๋ยเคมีสูตร 25×7×7 เพื่อให้ลำไยสร้างเปลือกที่มีความแข็งแรง ในช่วงนี้ต้องระวังเรื่องแมลงรบกวน พยายามอย่าให้มีแมลงรบกวน ถ้ามีให้พ่นสารไล่แมลง (ซึ่งจะใช้สารเคมีหรือสารอินทรีย์ก็ได้) หลังจากโรคสารมาเก้าสิบวัน ผลลำไยจะมีขนาดเท่าเม็ดถั่วลิสง ให้ใส่ปุ๋ยเหมือนตอนติดลูกครั้งแรกอีกครั้ง และถ้าลูกคดงอเกินไปให้ตัดแต่งข้อผล โดยให้ลูกน้อยลงต่อข้อ ประมาณ 45 - 60 ผลต่อข้อ (กรณีต้น 5 - 7 ปีขึ้นไป) ถ้าต้นเล็กสามปีถึงห้าปี จะตัดแต่งให้มีผลประมาณ 20 - 45 ผลต่อข้อ พอเข้าเดือนที่สี่ให้ใส่ปุ๋ยเคมีสูตรเสมอ ช่วงเดือนที่ห้าใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 15×5×20 เดือนที่หกใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 13×13×21 และพ่นยาป้องกัน โรคและแมลงก่อนเก็บ 15 - 20 วัน นับจากเดือนที่หก อีก 15 วัน ลำไยจึงจะเก็บผลผลิตได้ (ถ้าเกินกำหนดยังไม่เก็บผลผลิตจะแตกเน่าเสีย สีจะเปลี่ยนเป็นน้ำตาลเข้มจนถึงแดงขึ้น เม็ดด้านในจะมีรากงอก ไม่เป็นที่ต้องการของตลาด) โดยส่วนใหญ่จะใช้เวลาไม่เกินเจ็ดเดือน ในกรณีไม่ใช้หน้าฝนจะใช้เวลาประมาณเจ็ดเดือน

อัตราการให้น้ำ ควรให้น้ำสม่ำเสมอ สังเกตจากดินหากเห็นว่ามีความแห้งก็ให้น้ำ ภาะให้มีความชุ่มชื้นพอประมาณ อย่าให้แฉะ เนื่องจากลำไยไม่ชอบที่แฉะ เกษตรกรที่ไปงน้ำร้อนจึงนิยมปลูกลำไยตามเชิงเขากันมาก

ในกรณีต้นเพิ่งปลูก อายุ 1 - 3 ปี จะให้น้ำ 5 วันต่อครั้ง โดยจะให้น้ำแบบใช้หัวเหวี่ยง (Springer) นานประมาณ 20 นาทีต่อครั้ง แต่ถ้าปลูกในช่วงหน้าฝนก็ไม่ต้องให้น้ำ

ในกรณีต้นลำไยเริ่มออกดอก จะให้น้ำหนึ่งสัปดาห์ต่อครั้งๆ ละ 20 นาที

ในกรณีต้นลำไยเริ่มติดลูกเท่าเม็ดถั่วเขียว การให้น้ำนั้นจะให้อยู่ในอัตราสามวันต่อครั้ง ครั้งละ 20 นาที

จากบทเรียนที่ได้จากการลองผิดลองถูกในการปลูกลำไยที่อำเภอโป่งน้ำร้อน ได้กลายมาเป็นองค์ความรู้และเทคโนโลยีเกี่ยวกับการปลูกลำไยในจังหวัดจันทบุรี ซึ่งมีผลให้เกิดการขยายของการปลูกลำไยในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนอย่างกว้างขวาง ดังปรากฏในตาราง 3

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตาราง 3 สถิติการปลูกลำไยจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. 2539 - 2554

ปีการเพาะปลูก (ไร่)	พื้นที่ปลูกรวม (ไร่)	พื้นที่ให้ผลผลิต (ไร่)	ผลผลิตรวม (ตัน)	ผลผลิตเฉลี่ย (ก.ก./ไร่)
2539	10,256.00	4,914.00	1,979.38	403.00
2540	9,956.00	4,769.00	1,918.48	402.00
2541	10,596.00	6,529.00	6,301.81	965.00
2542	12,499.00	9,123.00	0.00	0.00
2543	14,120.00	10,737.00	19,047.55	1,744.00
2544	20,157.00	10,737.00	19,273.60	1,795.00
2545	27,645.00	13,652.00	27,051.77	1,982.00
2546	31,551.00	17,325.00	34,813.00	2,010.00
2547	48,446.00	24,871.00	49,782.00	2,000.00
2548	81,156.00	51,812.00	104,467.00	2,016.00
2549	82,827.00	54,533.00	103,798.00	1,903.00
2550	83,657.00	66,973.00	129,867.00	1,939.00
2551	105,312.00	88,762.00	184,177.60	2,075.00
2552	109,839.00	93,800.00	202,266.00	2,156.00
2553	119,553.00	96,863.00	191,536.00	1,977.00
2554	124,308.00	96,971.00	201,783.00	2,081.00

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดจันทบุรี. 2555 : 35

จากตาราง 3 พบว่า เมื่อเริ่มมีการปลูกลำไยในปี พ.ศ. 2539 นั้นจังหวัดจันทบุรีมีพื้นที่ปลูกลำไยรวม 10,256 ไร่ และสามารถผลิตลำไยได้ 1,979 ตัน แต่เมื่อถึงปี 2554 พื้นที่ปลูกลำไยได้ขยายไปถึง 124,308 ไร่ และมีผลผลิตรวม 201,783 ตัน หรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งอาจพูดได้ว่าพื้นที่ปลูกลำไยรวมได้ขยายไปถึง 12 เท่า ในช่วงเวลา 15 ปี และผลผลิตได้เพิ่มขึ้นถึง 102 เท่า ภายใต้วงเวลาดังกล่าว ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า ได้มีการขยายตัวของ การปลูกลำไยในจังหวัดจันทบุรีไปอย่างกว้างขวาง

ในกรณีของการปลูกลำไยในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนโดยตรงนั้น ปี 2539 มีพื้นที่การปลูกลำไย 10,000 ไร่ และมีการขยายพื้นที่ปลูกเพิ่มมากขึ้นเป็น 10 เท่า ในปี 2552 และมีปริมาณผลผลิตต่อไร่ ประมาณ 400 กิโลกรัมต่อไร่ เพิ่มขึ้นเป็น 2,000 กิโลกรัมต่อไร่ (สุจิตรา จิตต์สุทธิผล, 2554 : 64)

ช่วงการขยายตลาดลำไย

การขยายตัวของตลาดลำไยที่อำเภอโป่งน้ำร้อน เป็นผลมาจากการขยายตัวของการผลิตหรือการปลูกลำไยนอกฤดูของเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าว โดยอาศัยภูมิปัญญาที่เกิดจากการทำจริงของเกษตรกร ผู้วิจัยจะนำเสนอกรณีศึกษาเกษตรกรรายย่อยจำนวน 4 ราย ดังนี้

นายชะวี่ คำดี บ้านเลขที่ 84 ม.4 บ้านคลองบอน ต.หนองตะกง อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี เล่าว่า “ผมปลูกลำไยกว่า 10 ปีแล้ว ใช้พันธุ์อีดอ จำนวน 12 ไร่ ปลูกไป 250 ต้น 15-20 วัน ใส่ปุ๋ยครั้งหนึ่ง ครั้งละ 3 กก./ต้น

ก่อนถึงฤดูลำไยจะออกดอก อย่างน้อยต้นลำไยต้องมีอายุ 4-5 ปีแล้ว จึงจะต้องเตรียมต้นด้วยการตัดแต่งกิ่งก่อน 6 เดือน จึงเริ่มการราดสารโปแตสเซียมคลอไรด์ ซึ่งจะไปที่ปลายระบบรากลำไย ผลคือจะไปกระตุ้นให้ลำไยออกดอก รวดราวๆ 3-4 ปี/ต้น จุดที่ราดก็ตรงที่พุ่มใบตก หลังจากราดสารเร่งดังกล่าวราวๆ 20 วัน ลำไยจะเริ่มแทงช่อดอก หลังจากนั้นจะขาดน้ำไม่ได้เลย วันหนึ่ง 200 ลิตร/ต้น”

ลำไยพันธุ์อีดอที่นี้เมล็ดเล็ก เนื้อหนา ไม่น้ำหนัก และไม่หวานจนเอียน ปีนี้ได้หมาขายให้กับผู้ซื้อเพื่อการส่งออก ไปขายยังประเทศจีน เป็นเงิน 400,000 บาท (ยังไม่ได้หักต้นทุน)

“หน้าที่ของผมคือบำรุงหล่อเลี้ยงต้นให้แข็งแรง ตัดแต่งทรงพุ่มให้ถูกต้องและราดสารเร่งตามกำหนดเวลา จนเมื่อออกดอกติดผลก็ต้องเฝ้าระวังให้เต็มกำลัง เพื่อผลผลิตที่เต็มเม็ดเต็มหน่วย แต่เมื่อถึงเวลาตัดผลผลิตออกไป เป็นหน้าที่ของผู้ซื้อที่เหมาสวน หลังจากเก็บผลผลิตแล้วก็เป็นที่ของผมที่ต้องบำรุงรักษาสุขภาพต้นลำไยให้แข็งแรงพร้อมที่จะตกผลในปีต่อไป ไม่กังวลเรื่องตลาดครับ”

นายชำนาญ บัวเฟื่อง เกษตรอำเภอโป่งน้ำร้อน สำนักงานเกษตรจังหวัดจันทบุรี กรมส่งเสริมการเกษตร บอกว่า “เฉพาะที่โป่งน้ำร้อนอำเภอเดียวมีเกษตรกรปลูกลำไย พันธุ์อีดอ 3,750 ราย และผ่านการรับรองตามระบบ GAP ไปแล้ว 1,300 ราย...พื้นที่ปลูกลำไย 49,000 ไร่ ส่วนผลิตนอกฤดูมากถึง 35,000 ไร่

ในปีที่ผ่านมา มีผลผลิตลำไยนอกฤดูออกมาทั้งสิ้น 61,000 ตัน โดยมีนายทุนมารับซื้อถึงสวนจำนวน 9 ราย เพื่อนำส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ เช่น ประเทศจีน ญี่ปุ่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย เวียดนาม และกัมพูชา ซึ่งราคาต่ำสุดอยู่ที่ กิโลกรัมละ 18 บาท และราคาสูงสุด ประมาณ 40 บาทต่อกิโลกรัม โดยเกษตรกรมีต้นทุนการผลิตอยู่ที่ 12-20 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งเกษตรกรบางรายที่มีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ขึ้นไป สามารถจำหน่ายผลผลิตมีกำไรถึง 6 ล้านบาท”

นายอำนาจ จันทรส อยู่ที่ บ้านคลองคด หมู่ 7 ต.หนองตากง อ.โป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี เป็นผู้ที่ผลิตลำไยนอกฤดูเพื่อการส่งออก ทำให้มีรายได้ปีหนึ่งๆ เป็นกอบเป็นกำ สามารถหลุดพ้นจากภาวะปัญหาสินค้าล้นตลาดอันเป็นแบบอย่างที่ดี เล่าว่า “ทำสวนลำไยมา 25 ปี ช่วงแรกผลผลิตออกมาไม่ดีเท่าไร จึงไปศึกษาหาความรู้ในการทำลำไยนอกฤดู จากเกษตรกรอำเภอโป่งน้ำร้อน แนะนำไปพบกับ โกบ๊ก เกษตรกรซึ่งประสบความสำเร็จในการทำลำไยนอกฤดูมาแล้ว ที่อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา”

จากวันนั้นถึงวันนี้เป็นเวลา 12 ปี ได้ทำลำไยนอกฤดูในพื้นที่ประมาณ 100 ไร่ แบ่งเป็น 2 โซน ทำการราดสารโพแทสเซียมคลอไรด์ เพื่อเร่งการออกดอกห่างกันประมาณ 2 สัปดาห์ ในรอบการผลิตที่ผ่านมาได้ผลผลิตลำไยออกมาประมาณ 150 - 160 ตัน มีพ่อค้ามาซื้อลำไยสดอยู่ที่สวน ในราคากิโลกรัมละ 25 - 28 บาท โดยมีต้นทุนการผลิตเฉลี่ยประมาณ 20 บาทต่อกิโลกรัม

“การผลิตลำไยนอกฤดูไม่ควรใส่สารเร่งการออกดอกเพื่อมุ่งเอาผลประโยชน์อย่างเดียว ต้องเอาใจใส่ดูแลบำรุงรักษาต้นให้ดีที่สุด เพื่อยืดอายุให้ยาวนานขึ้น หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตป้อนสู่ตลาดแล้ว ควรตัดแต่งกิ่งให้พร้อมที่จะผลิตรอบใหม่ โดยการใส่ปุ๋ยอินทรีย์ (ปุ๋ยขี้ไก่และมูลสัตว์) ประมาณ 10 กิโลกรัมต่อต้น และใส่ปุ๋ยเคมีร่วมด้วย จะทำให้ต้นลำไยฟื้นตัวเร็วขึ้น พร้อมทั้งราดสารเพื่อเร่งการออกดอกอีกครั้ง” นายอำนาจกล่าว (“ลำไยโป่งน้ำร้อนฉลุย ทำนอกฤดู 3.5 หมื่นไร่”. ออนไลน์. 2551)

จากการสัมภาษณ์นายสุทธิ วัฒนรังสี เกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดใหญ่ ได้กล่าวถึงการขยายตัวของลำไยว่าอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2537 ซึ่งเกษตรกรได้มีการเริ่มปลูกลำไยกันบ้างแล้ว แต่ยังไม่มีการขยายเนื้อที่การเพาะปลูก เนื่องจากส่วนใหญ่ทำไร่มันสำปะหลังและทำไร่ข้าวโพด ส่วนที่ใกล้แหล่งน้ำ ก็ปลูกเงาะ ทุเรียน มังคุดและลองกอง ลำไยที่ปลูกนั้นก็จะมีผลผลิตตามฤดูกาล บางฤดูกาลก็ไม่ออกผลผลิต เนื่องจากสภาพอากาศไม่เอื้ออำนวยต่อการผลิตดอกออกผล ลำไยจะออกดอกได้ตามฤดูกาลนั้นจะต้องอาศัยสภาพอากาศที่หนาวจัด อุณหภูมิอยู่ในระดับ 12 - 13 องศาเซลเซียส แต่ก็ยังให้ผลผลิตที่ต่ำกว่าการราดสารและคุณภาพก็ต่ำกว่า เนื่องจากในช่วงที่ออกตามฤดูกาลนั้นจะประสบกับปัญหาในเรื่องน้ำที่ขาดแคลน การใช้สารเคมีก็ยังไม่มีการเสี่ยงกับผลผลิตที่เน่าเสีย อีกทั้งค้างคาวที่ตีลำไยในช่วงกลางคืน ค้างคาวนั้นเป็นศัตรูสำคัญของลำไย ต้องติดหลอดไฟในช่วงเวลากลางคืน เกษตรกรบางรายก็ยังไม่มีการใช้ไฟ ก็ต้องปล่อยให้ตามสภาพ ทำให้ไม่มีคุณภาพเหมือนกับการราดสาร การราดสารนั้นจะบังคับให้ออกดอกในช่วงไหนก็ได้ขึ้นอยู่กับแหล่งน้ำที่เพียงพอหรือไม่ และการใช้สารเคมีฉีดพ่นเพื่อป้องกันศัตรูแมลงมาทำลายผลผลิต

ส่วนการซื้อขายนั้นชาวสวนก็จะเก็บผลผลิตไปขายเองตามท้องตลาดเหมือนกับผลไม้ทั่วไป ที่ออกตามฤดูกาล ตลาดการค้าลำไยในช่วงนั้นยังไม่มีเป็นของตัวเอง เกษตรกรบางรายก็ได้มี

การเช่าแผงขายปลีตามท้องตลาดเพราะจะได้ราคาดีกว่าขายส่ง ราคาที่ขึ้นลงตามท้องตลาดและของที่มีคุณภาพ กิโลกรัมละ 7 - 8 บาท แผงสุดกิโลกรัมละ 15 บาท การส่งออกไปขายต่างประเทศก็ยังไม่มีการส่งออก ขายภายในประเทศเพียงอย่างเดียว แต่ก็มีพ่อค้ามารับซื้อส่งไปขายต่างจังหวัด ซึ่งเป็นพ่อค้าจากรที่มีช่องทางในการส่งไปขายยังตลาดต่างจังหวัด แต่ก็ยังมีน้อยกว่าพ่อค้าที่มารับซื้อเงาะและทุเรียน เนื่องจากเงาะและทุเรียนเป็นผลไม้หลักของจังหวัดจันทบุรี

หลังจากที่มีการขยายตัวของการปลูกลำไยที่โป่งน้ำร้อนแล้ว ในเวลาต่อมาจะพบว่ามีการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยตามมา ปรัชญาการณที่เห็นเด่นชัดของการขยายตัวตลาดลำไยในโป่งน้ำร้อน ก็คือ การเข้ามาซื้อลำไยของพ่อค้าคนกลางที่เรียกว่า ล้ง พบว่า ในปีพ.ศ. 2546 พ่อค้าก็ได้เริ่มเข้ามาตั้งล้งประมาณ 3 - 4 ล้ง และเพิ่มจำนวนล้งขึ้นเรื่อยๆ ตามการขยายพื้นที่ปลูกลำไยของเกษตรกร

ส่วนใหญ่เกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดเล็กนั้น จะถูกพ่อค้าคนกลางและล้งกดราคา มากกว่าเกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดกลางและขนาดใหญ่ เนื่องจากสินค้ามีจำนวนน้อย ซึ่งไม่สามารถต่อรองราคาได้ อีกทั้งเกษตรกรบางรายไม่มีเงินมาลงทุนต้องอาศัยการกู้ยืมจากพ่อค้าคนกลางและล้ง ทั้งในเรื่องของสารราดลำไย ปุ๋ย ยา รวมไปถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ต้องจำหน่ายสินค้าให้กับพ่อค้าคนกลางและล้ง ซึ่งในเรื่องของราคาที่ไม่สามารถต่อรองได้ เนื่องจากสินค้ามีจำนวนน้อยแล้วนั้น เกษตรกรที่กู้ยืมทุนก็จะถูกกดราคาลงไปอีก อย่างเช่น ราคาลำไยซื้อขายกันอยู่ที่กิโลกรัมละ 35 บาท ผู้ที่กู้ยืมทุนก็จะถูกกดราคาเหลือกิโลกรัมละ 27 - 28 บาท ส่วนผู้ที่ไม่ได้กู้ยืมก็อยู่ที่ประมาณ 30 บาท

ในช่วงปี 2551 - 2555 ตลาดการค้าลำไยได้มีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น อันเนื่องมาจากการตั้งบริษัทรับซื้อลำไยเพิ่มมากขึ้น เกษตรกรปลูกลำไยเพิ่มมากขึ้น จากเดิมเคยทำไร่มันสำปะหลังและข้าวโพด ก็หันมาปลูกลำไยแทนการทำไร่ กิ่งพันธุ์ลำไยที่วางขายอยู่ตามท้องตลาดและตามแหล่งชำกิ่งพันธุ์นั้น ได้มีการสั่งซื้อเป็นจำนวนมากจากเกษตรกร ทำให้พ่อค้าคนกลางและบริษัทรับซื้อลำไยนั้นมีการซื้อขายกันอย่างเข้มข้น ล้งที่เปิดใหม่ก็ต้องซื้อแพงกว่าเดิม เนื่องจากความเป็นมือใหม่ที่ต้องอาศัยความชำนาญและความคุ้นเคยกับเกษตรกร ซึ่งเกษตรกรบางรายนั้น ถ้าไม่คุ้นเคยก็จะไม่ขายให้ทำให้สินค้าไม่เพียงพอตามที่ตั้งเป้าไว้ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พ่อค้าคนกลางในพื้นที่อาศัยช่องทางในการซื้อสินค้าเพื่อนำไปขายให้กับล้งอีกที โดยเฉพาะล้งที่เปิดใหม่ที่ยังหาสินค้าไม่ได้ ทำให้เกษตรกรต้องถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง ส่วนใหญ่เกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดเล็กจะถูกกดราคามากกว่าเกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดกลาง และขนาดใหญ่ เนื่องจากสินค้ามีจำนวนน้อยซึ่งไม่สามารถต่อรองราคาได้ อีกทั้งเกษตรกรบางรายนั้นไม่มีเงินมาลงทุนต้องอาศัยการกู้ยืมจากพ่อค้าคนกลางและล้ง ทั้งในเรื่องของสารราดลำไย ปุ๋ยยา รวมไปถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต

ก็ต้องจำหน่ายสินค้าให้กับพ่อค้าคนกลางและล้ง ซึ่งในเรื่องของราคาก็จะได้น้อยกว่าประมาณ 4 - 5 บาท อย่างเช่น ราคาลำไย 35 บาท ก็จะเหลือ 30 บาท

เครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองในตลาดการค้าลำไยของจังหวัดจันทบุรี

ตลาดการค้าลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ในปัจจุบันยังเป็นตลาดที่มีลักษณะโครงสร้างที่ไม่ซับซ้อน และเป็นตลาดของผู้ส่งออก หมายความว่า ลำไยที่ปลูกในพื้นที่โป่งน้ำร้อน จะถูกนำไปขายต่างประเทศเกือบทั้งหมด เช่น มีผู้ปลูกลำไยรายใหญ่ให้ข้อมูลว่าในปัจจุบันลำไยมากกว่า 90% ถูกส่งออกไปขายในตลาดประเทศจีน (อิสิวดี ตั้งเกียรติ. สัมภาษณ์. 2556)

พ่อค้าส่งออกหรือตัวแทนผู้ส่งออกจะรับซื้อ โดยรวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรในพื้นที่เพื่อส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศ โดยมีสัดส่วนการส่งออกลำไยจากอำเภอโป่งน้ำร้อนคือ ลำไยเกรดเอ จะมีลักษณะลำไยเป็นช่อสมบูรณ์ ผลใหญ่ สีสวยผิวเนียน มีสัดส่วนประมาณ 95 % ของผลผลิตส่งออกประเทศจีน ลำไยที่มีลักษณะช่อไม่ค่อยสมบูรณ์ ผิวไม่ค่อยสวย หรือลำไยที่คุณภาพไม่สามารถส่งออกประเทศจีนได้จัดเป็นลำไยประเภทรองจากเกรดเอ ซึ่งจะมีประมาณ 3% จากผลผลิตทั้งหมด ซึ่งจะส่งออกไปยังประเทศอินโดนีเซีย ส่วนอีก 1% ของผลผลิตส่งขายภายในประเทศจะเป็นลำไยก้นสวน หรือลำไยที่เหลือจากการขายให้กับพ่อค้าส่งออก และอีก 1 % ของผลผลิตจะนำไปทำลำไยอบแห้ง ซึ่งจะเป็นลำไยที่มีลักษณะที่ไม่ได้ขนาด/ลำไยตกไซค์/ลำไยร่วง หรือที่เกษตรกรมักจะเรียกว่า ลำไยร่วงหิน

จากการศึกษาพบว่า ตลาดลำไยประกอบด้วยห่วงโซ่ที่สำคัญ 3 ห่วง ได้แก่ ผู้ผลิต ผู้จำหน่าย และผู้บริโภครวม

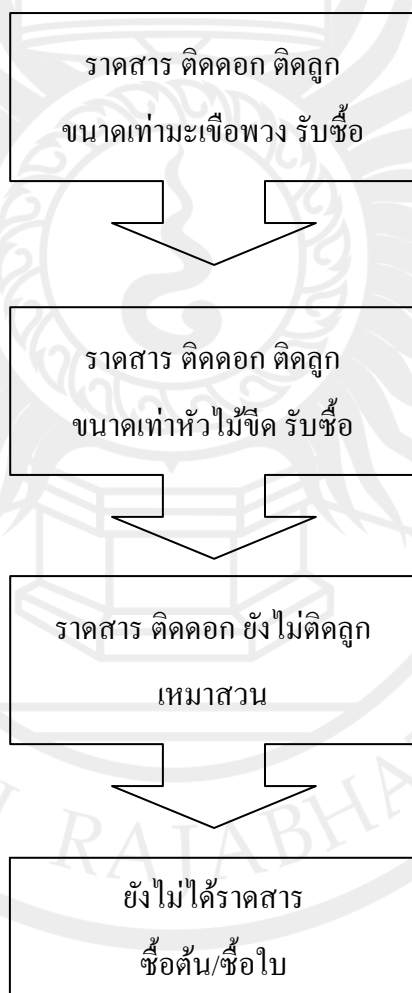
1. ผู้ผลิต ได้แก่ เกษตรกรชาวสวนลำไยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี ที่ทำสวนลำไยเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพรองในการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว ซึ่งมีตั้งแต่ชาวสวนขนาดเล็ก ชาวสวนขนาดกลาง ชาวสวนขนาดใหญ่

2. ผู้จำหน่าย ได้แก่ พ่อค้าคนกลาง/ผู้ที่ทำหน้าที่รวบรวมหรือรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรผู้ผลิตแล้วนำไปจำหน่ายต่อจนถึงผู้บริโภครายสุดท้าย ดังนั้น ผู้จำหน่ายในห่วงโซ่นี้จึงมีหลายระดับ ตั้งแต่พ่อค้าคนกลางในท้องที่/ท้องถิ่น พ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ นายหน้าที่กินเปอร์เซ็นต์ระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลาง พ่อค้าคนกลางขนาดใหญ่หรือที่เกษตรกรทั่วไปเรียกว่า ล้ง/ตัวแทนผู้ส่งออก ผู้ส่งออก

3. ผู้บริโภค ได้แก่ ผู้บริโภคปลายทางหรือผู้บริโภครายสุดท้ายที่ซื้อผลผลิตไปเพื่อการบริโภคเองโดยตรง หรือมีวัตถุประสงค์ให้ผู้รับนำไปใช้บริโภคโดยตรงในครัวเรือน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้บริโภคต่างประเทศและในประเทศ

ระบบการซื้อขายลำไยในจันทบุรี จากการศึกษาพบว่า ในปัจจุบันระบบการซื้อขายลำไยของจันทบุรี มี 3 รูปแบบหลัก คือ

รูปแบบที่ 1 ลังเป็นคนไปเหมามา ไปเหมาเป็นรายแปลงคล้ายๆ กับการตกเขียว ส่วนใหญ่จะไปเหมาแปลงที่ไว้ใจได้ คือ มีการจัดการสวนที่ดี มีคุณภาพ โดยจะเข้าไปตกลงราคาลำไยแต่ละขนาดกับเจ้าของสวน เช่น เกรดเอ ให้ราคากิโลกรัมละ 40 บาท ลำไยก้นสวนราคา 20 บาท ลำไยร่วงหินกิโลกรัมละ 3 บาท เป็นต้น เมื่อตกลงราคากันได้แล้วจะมีการเซ็นสัญญาต่อกัน โดยจะวางมัดจำก่อนราคาประมาณ 25% ของราคาที่คาดเดา หลังจากราคาสารและลำไยเริ่มออกดอกจะจ่ายมัดจำให้อีก 25% ของราคาที่คาดเดา และเมื่อเก็บเกี่ยวจะจ่ายที่เหลือให้ทั้งหมด วิธีการเหมาลักษณะนี้ ลังจะมีความเชื่อใจกันและเชื่อมั่นในฝีมือเจ้าของสวน โดยมีพัฒนาการในการเหมา ดังภาพประกอบ 5

ภาพประกอบ 5 วิธีการเหมาลำไย

รูปแบบที่ 2 การขายแบบเหมาเม็ด โดยที่เกษตรกรกับลังจะตกลงกันว่าเกษตรกรจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เท่าไร และต้องการขายเท่าไร แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ ถ้าขายไม่ได้

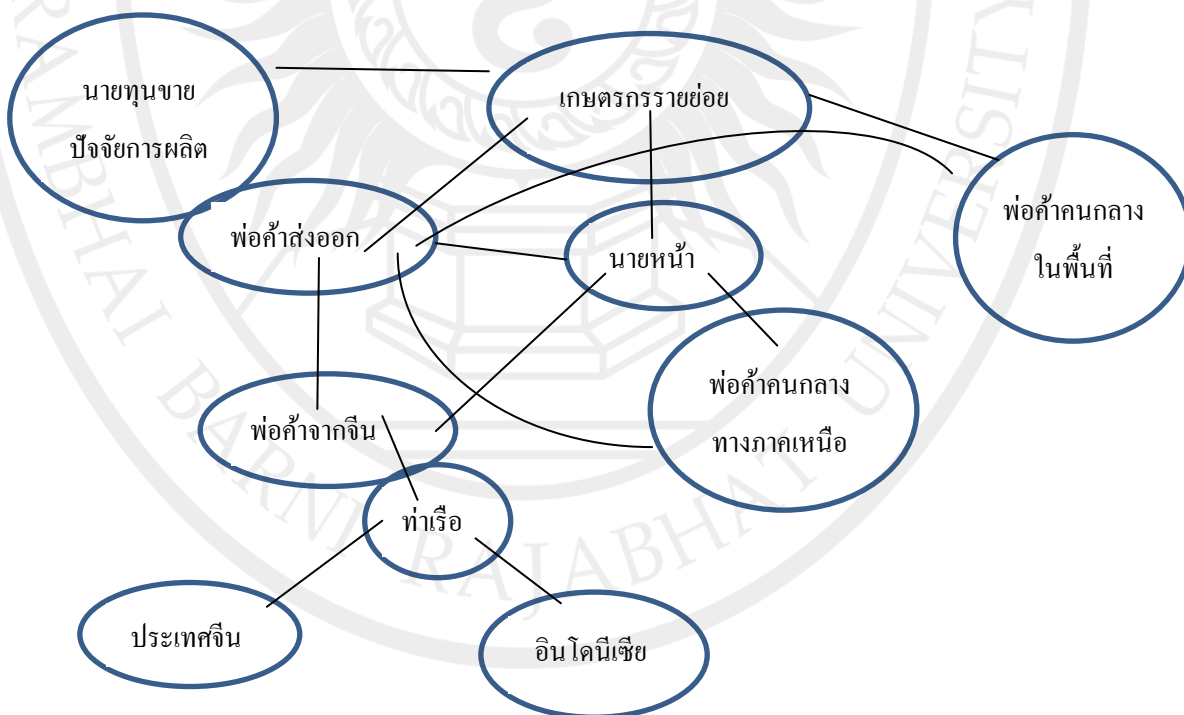
ตามที่ตกลงกันไว้ เช่น ในกรณีที่เกษตรกรขายได้ราคาน้อยกว่าที่ตกลงกันไว้ก็อาจมีการคืนเงิน ส่วนที่เกิน (ปัจจุบันไม่เป็นที่นิยมแล้ว)

รูปแบบที่ 3 เกษตรกรจะนำผลผลิตมาขายที่หน้าล้งเอง ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่มีการติดต่อซื้อขายกันล่วงหน้า เกษตรกรที่นำลำไยมาขายแบบนี้มีน้อยมาก ประมาณ 1 - 2 % ส่วนใหญ่จะมีการติดต่อซื้อขายกันล่วงหน้าแล้ว

รูปแบบที่ 4 ติดต่อผ่านนายหน้า นายหน้าจะทำหน้าที่ติดต่อระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าชาวจีน บางครั้งก็ติดต่อให้กับพ่อค้าคนกลางขนาดใหญ่ โดยจะคิดค่านายหน้า กิโลกรัมละ 1 บาท

การเชื่อมโยงเครือข่ายในตลาดการค้าลำไย

จากการขยายตัวของการปลูกลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน ซึ่งได้นำมาสู่การเกิดขึ้นของตลาดการค้าลำไยของพื้นที่ดังกล่าว ในตลาดการค้าลำไยที่ขยายตัวขึ้นจะประกอบด้วย กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับตลาด 2 ฝ่ายใหญ่ๆ คือ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการขาย และฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการซื้อลำไย จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และประสบการณ์ของผู้วิจัย ในฐานะที่เป็นผู้สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ผู้วิจัยสามารถสรุปตัวแบบเครือข่ายของตลาดการค้าลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน ดังภาพประกอบ 6

ภาพประกอบ 6 เครือข่ายในตลาดการค้าลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

จากภาพประกอบ 6 พบว่าเครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองในตลาดการค้าลำไย อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี พัฒนาขึ้นจากการเชื่อมร้อยเครือข่ายที่แต่ละ Node ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (Interdependency) บนฐานการแลกเปลี่ยนทรัพยากร (Interexchange) การเชื่อมร้อยตลาดการค้าลำไยดังกล่าว สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

1. เครือข่ายระหว่างนายทุนขายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อย
2. เครือข่ายระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับพ่อค้าคนกลาง
3. เครือข่ายระหว่างพ่อค้าส่งออกกับพ่อค้าคนกลาง
4. เครือข่ายระหว่างนายหน้ากับพ่อค้าคนจีน

1. เครือข่ายระหว่างนายทุนขายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อย

จากประสบการณ์ในตลาดการค้าลำไยที่โป่งน้ำร้อน ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์เครือข่ายระหว่างนายทุนขายการผลิตกับเกษตรกรรายย่อยได้ดังนี้

เครือข่ายระหว่างนายทุนขายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อยในตลาดการค้าลำไย อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี เกิดจากกลุ่มคนสองกลุ่ม คือ กลุ่มนายทุนขายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อย กลุ่มนายทุนขายปัจจัยการผลิต หมายถึง บริษัทหรือนายทุนที่ขายของที่เกี่ยวข้อกับปุ๋ยเคมี ยากำจัดโรค ยากำจัดศัตรูพืช สารราด ส่วนเกษตรกรรายย่อยในตลาดการค้าลำไย หมายถึง ผู้ปลูกลำไยที่มีที่ดินขนาดเล็กเป็นของตนเองไม่เกิน 20 ไร่ และยังคงใช้แรงงานในครอบครัวเพื่อทำการผลิตอยู่ โดยอาจมีการจ้างแรงงานข้างนอกเป็นครั้งคราว เช่น การตัดแต่งกิ่งหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิต

การที่เกษตรกรรายย่อยจำเป็นจะต้องมีความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายกับนายทุนขายปัจจัยการผลิต เนื่องจากกระบวนการผลิตลำไยจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมี ใช้ยากำจัดศัตรูแมลงและเชื้อราบางประเภท รวมทั้งสารราดที่ทำให้ลำไยติดลูกนอกฤดู และเกษตรกรบางรายไม่มีทุนที่จะไปซื้อปุ๋ยยาหรือสารราดก็ต้องไปเอามาใช้ก่อนเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จแล้วนำเงินมาจ่ายทีหลัง

ส่วนนายทุนขายปัจจัยการผลิตดังกล่าวข้างต้น ก็ต้องอาศัยหรือพึ่งพาเกษตรกรรายย่อยผู้ปลูกลำไยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ทางผู้จัดจำหน่ายต้องการสร้างตลาดการขายให้กับกลุ่มเกษตรกรเพื่อจะได้มีรายได้จากการที่เกษตรกรใช้ปุ๋ย ใช้ยาต่างๆ นายทุนขายปัจจัยการผลิตนั้นมีคู่แข่งมากมาย ดังนั้นในสถานการณ์ของตลาดแข่งขันนายทุนจึงจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาเกษตรกรรายย่อย โดยการนำเอาปุ๋ยยามาให้ใช้ก่อนจนกระทั่งเกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จค่อยนำเงินมาจ่าย ซึ่งเกษตรกรบางรายนั้นไม่มีทุนที่ซื้อปุ๋ยยา ก็ต้องเอามาใช้ก่อน เป็นการหาลูกค้าไปในตัว ให้กับนายทุนขายปัจจัยการผลิตซึ่งสามารถทำให้นายทุนขายปัจจัยการผลิตลดคู่แข่งลงได้ นายทุนขายปัจจัยการผลิตบางรายนำปุ๋ยยา

มาให้ทดลองใช้ก่อนโดยไม่คิดเงิน เพื่อหาลูกค้าให้กับตนเองจะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายนั้นยังต้องพึ่งพาอาศัยกัน

2. เครือข่ายระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับพ่อค้าคนกลาง

จากประสบการณ์ในตลาดการค้าลำไยที่โป่งน้ำร้อน ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์เครือข่ายระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับพ่อค้าคนกลางได้ดังนี้

เกษตรกรรายย่อยของการปลูกลำไยนอกฤดูในอำเภอโป่งน้ำร้อนในปัจจุบันมีช่องทางในการเชื่อมร้อยเครือข่ายกับพ่อค้าคนกลางที่มาซื้อลำไยได้ 4 กลุ่ม คือ พ่อค้าคนกลางในพื้นที่ พ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ พ่อค้าส่งออก และนายหน้า

พ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือในที่นี้หมายถึง พ่อค้าคนกลางที่มาจากทางภาคเหนือเข้ามารับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรในอำเภอโป่งน้ำร้อน เพื่อมาขายต่อให้กับพ่อค้าส่งออก

พ่อค้าคนกลางในพื้นที่ในที่นี้หมายถึง พ่อค้าคนกลางที่มีภูมิลำเนา หรืออาศัยอยู่ในเขตจังหวัดจันทบุรี และเป็นผู้รับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรเพื่อมาส่งต่อให้กับพ่อค้าส่งออกอีกครั้งหนึ่ง

พ่อค้าส่งออก หมายถึง พ่อค้าที่ทำการค้าขนาดใหญ่มีตลาดส่งออกต่างประเทศโดยตรง พ่อค้าส่งออกนี้จะทำหน้าที่รับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรโดยตรง รวมถึงรับซื้อผลผลิตจากพ่อค้าคนกลางในพื้นที่ และพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนืออีกด้วย

นายหน้าในที่นี้หมายถึง คนที่ทำหน้าที่ติดต่อพ่อค้าให้กับเกษตรกรรายย่อย หรือติดต่อเกษตรกรรายย่อยให้กับพ่อค้าต่างๆ ซึ่งอาจจะเป็นเกษตรกรรายย่อยด้วยกันเองที่มีความคุ้นเคยกับพ่อค้า หรือเป็นคนที่ทำอาชีพนี้โดยตรง

การเชื่อมร้อยเครือข่ายระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลางในพื้นที่ พ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ พ่อค้าส่งออกและนายหน้า พ่อค้าคนกลางในพื้นที่นั้นเป็นคนไปรับซื้อโดยตรงกับเกษตรกร ซึ่งจะนำมาขายให้กับพ่อค้าส่งออกอีกที เช่นเดียวกับพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือที่มารับซื้อกับเกษตรกรโดยตรงเหมือนกันกับพ่อค้าในพื้นที่ และนำสินค้าไปขายต่อให้กับพ่อค้าส่งออก พ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือจะได้เปรียบในเรื่องความชำนาญในพื้นที่มากกว่าพ่อค้าส่งออก พ่อค้าส่งออกนั้นก็จะต้องอาศัยนายหน้าช่วยหาสินค้าให้ เนื่องจากพ่อค้าส่งออกนั้นจะต้องได้สินค้าตามที่กำหนดเพื่อที่จะส่งออก จึงจำเป็นต้องรับซื้อสินค้าจากพ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือในราคาที่สูงกว่า 1 - 2 บาท

3. เครือข่ายระหว่างพ่อค้าส่งออกกับพ่อค้าคนกลาง

การเชื่อมร้อยเครือข่ายระหว่างพ่อค้าส่งออกกับพ่อค้าคนกลาง เกิดการพึ่งพากันระหว่างกลุ่มคนสองกลุ่ม คือ พ่อค้าส่งออกกับพ่อค้าคนกลางในพื้นที่ และพ่อค้าคนกลางภาคเหนือ

พ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางภาคเหนือ เป็นพ่อค้าที่ไม่ได้ทำการส่งออกโดยตรงและไม่มีตลาดต่างประเทศเป็นของตนเอง ดังนั้นการกระจายสินค้าจึงต้องผ่านพ่อค้าส่งออกอีกทอดหนึ่ง โดยพ่อค้ากลุ่มนี้จะเข้าไปปรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกร มาทำการคัดแยกขนาดและเข้าโรงอบ รวมทั้งบรรจุภัณฑ์ เพื่อเตรียมการส่งออก แล้วจึงนำมาส่งให้กับพ่อค้าส่งออก จำหน่ายไปยังตลาดต่างประเทศ

พ่อค้าส่งออก เป็นกลุ่มคนที่ทำการติดต่อซื้อขายกับตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศจีน และมีฐานลูกค้าต่างประเทศเป็นของตนเอง โดยปีๆ หนึ่ง จะมียอดสั่งซื้อล่วงหน้าจากพ่อค้าจีน พ่อค้าส่งออกจะต้องหาผลผลิตให้เพียงพอกับจำนวนยอดสั่งซื้อจากต่างประเทศ โดยส่วนหนึ่งจะทำการติดต่อรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกร และอีกส่วนหนึ่งจะรับซื้อจากกลุ่มพ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ เพื่อทำการส่งออกให้กับพ่อค้าจีนอีกทอดหนึ่ง

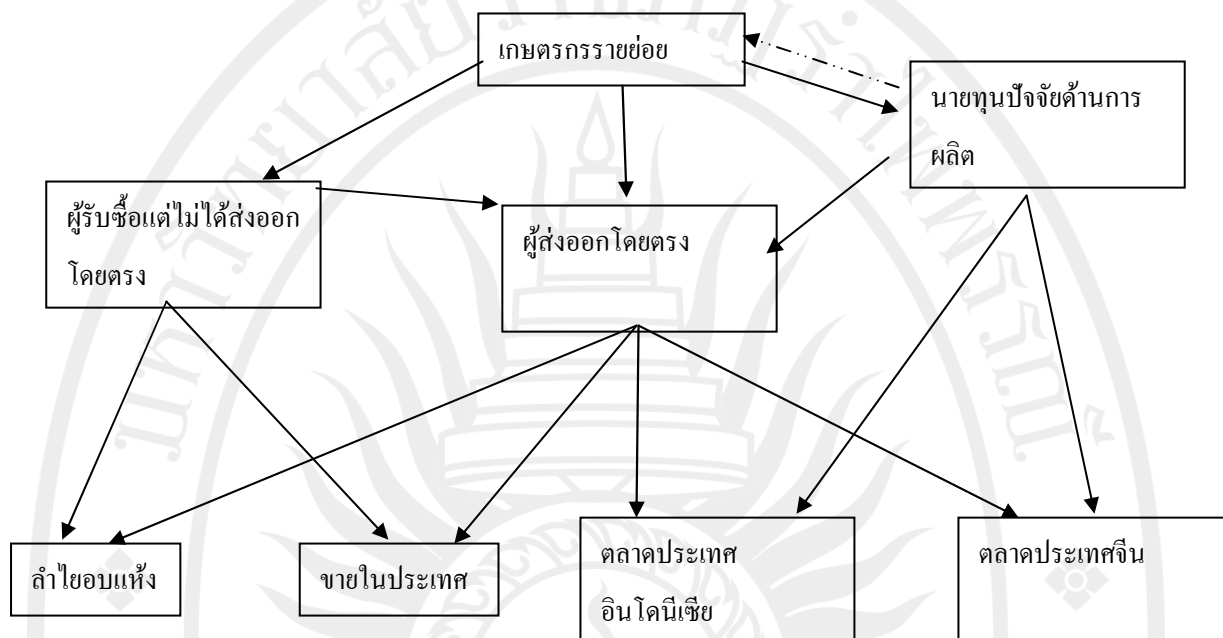
4. เครือข่ายระหว่างนายหน้ากับพ่อค้าคนจีน

การเชื่อมโยงระหว่างนายหน้ากับพ่อค้าคนจีนเกิดจากกลุ่มคนสองกลุ่ม คือ นายหน้าและพ่อค้าจากจีน

พ่อค้าจากจีนในที่นี้หมายถึง พ่อค้าจากประเทศจีนที่เข้ามาหาผลผลิตในประเทศไทย และนำไปจัดจำหน่ายยังประเทศจีน

กลุ่มพ่อค้าคนจีนที่ต้องการหาผลผลิตไปขายยังประเทศจีน แต่ไม่สามารถเข้าถึงเกษตรกรได้และไม่เคยชินกับพื้นที่ รวมทั้งเรื่องการต่อรองราคาที่ต้องเจรจาเป็นภาษาไทย จึงต้องอาศัยนายหน้าที่เป็นคนไทย ซึ่งอาจจะเป็นคนในพื้นที่หรือเป็นคนที่คุ้นเคยกับเกษตรกรพาเข้าไปเจรจากรซื้อขาย

การจัดสรรผลประโยชน์ในการผลิตและการค้าไม้ที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

ภาพประกอบ 7 การจัดสรรผลประโยชน์ในการผลิตและการค้าไม้ที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

จากภาพประกอบ 7 ดังกล่าวจะพบว่า ในกระบวนการผลิต การค้าไม้ของเกษตรกรอำเภอโป่งน้ำร้อนนั้นจะมีผู้เกี่ยวข้องหลักกับกระบวนการดังกล่าวอยู่ 3 ระดับ คือ ระดับการผลิต ระดับการจัดจำหน่าย และระดับผู้บริโภค (สมพงษ์ ทองขำ, สัมภาษณ์, 2556)

ระดับการผลิตจะมีบุคคลที่เกี่ยวข้อง 2 ประเภท คือ เกษตรกร และนายทุนปัจจัยการผลิต

เกษตรกรรายย่อย คือ ชาวสวนลำไย ในการลงทุนการผลิตลำไยต่อต้น โดยในครั้งแรกจะต้องลงทุนต้นกล้าลำไย ซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายอยู่ที่ 30 บาท หลังจากนั้นประมาณสามปี จึงลงทุนอีกครั้งในการที่จะให้ผลผลิตซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายอยู่ราวๆ 100 บาทต่อต้น (ในกรณีต้นลำไยที่มีอายุ 3 - 10 ปี) และ 150 - 200 บาทต่อต้น (ในกรณีที่ต้นลำไยมีอายุ 10 - 20 ปี) ต้นลำไยที่มีอายุมากย่อมจะมีต้นทุนในการผลิตสูง เนื่องจากต้องมีการตัดแต่งกิ่งเป็นจำนวนมาก ส่วนผลผลิตต่อต้น หากเป็นต้นขนาด 3 - 10 ปี จะให้ผลผลิตต่อต้นอยู่ที่ 200 กิโลกรัม ต้นขนาด 10 - 20 ปี จะให้ผลผลิตอยู่ที่ 500 กิโลกรัมต่อต้น ซึ่งเกษตรกรจะได้กำไรต่อต้น โดยยังไม่คิดค่าแรงในการดูแลลำไยของตัวเกษตรกรประมาณ 7,500 - 18,800 บาทต่อต้น

นายทุนด้านปัจจัยการผลิต/สั่ง นายทุนด้านปัจจัยการผลิต คือ กลุ่มพ่อค้าขายผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร เช่น พ่อค้าขายปุ๋ยเคมี พ่อค้าขายสารวัตถุอันตรายทางการเกษตร (จำพวก

ขาม่าแมลง/สาร โซเดียมคอปเรต/โปรแตสเซียมคอปเรต หรือที่เกษตรกรเรียกว่า สารราด) พ่อค้าต้นกล้า ลำไย โดยนายทุนกลุ่มนี้จะทำหน้าที่เป็นนายทุนให้เกษตรกร ให้เกษตรกรกู้ยืมเงิน เกษตรกรสามารถมาสำรองปุ๋ย ยา ต่างๆ ไปใช้ก่อนได้ โดยไม่คิดดอกเบี้ย แต่มีข้อแม้ว่าเกษตรกรต้องนำผลผลิตมาขายให้กับคนเท่านั้น จะเป็นการตกลงด้วยวาจา โดยไม่มีการเซ็นสัญญา และราคาที่รับซื้อนั้น จะมีราคาต่ำกว่าราคาทั่วไป โดยนายทุนด้านปัจจัยการผลิตจะเป็นผู้กำหนดราคาฝ่ายเดียว เช่น นาย ก เป็นเกษตรกรลำไยในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง เมื่อถึงฤดูทำการผลิตลำไยไม่มีทุนสำรองในการที่จะไปซื้อปุ๋ยและสารราด จึงเข้าไปติดต่อล้างเพื่อขอยืมสารราด และปุ๋ยมาผลิตลำไยในสวนของตน เมื่อถึงฤดูการเก็บเกี่ยว นาย ก ต้องนำลำไยของตนมาขายให้กับล้างที่ตนไปขอยืมปุ๋ยและสารราดมา โดยระหว่างการปลูกล้างจะส่งคนมาคอยติดตามผลผลิตเป็นระยะๆ โดยบางรายก็จะส่งออกเอง บางรายก็จะนำไปขายให้กับผู้ส่งออกอีกทอดหนึ่ง การทำลักษณะนี้นายทุนด้านปัจจัยการผลิต จะมีส่วนต่างจากราคาที่รับซื้อจากเกษตรกร โดยตรงกับราคาตลาด ส่วนเกษตรกรจะถูกกดราคา

ระดับการตลาด จะเป็นกระบวนการเกี่ยวกับการเก็บเกี่ยวผลผลิตและการขาย ในส่วนของการตลาดนี้จะแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ผู้ส่งออกโดยตรงและผู้รับซื้อที่ไม่ได้ทำการส่งออกโดยตรง

ผู้ส่งออกโดยตรง/พ่อค้าคนกลาง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ล้าง จะทำหน้าที่เก็บรวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรและส่งออกไปยังประเทศจีนหรืออินโดนีเซีย โดยจะมีการติดต่อซื้อขายกับเกษตรกรล่วงหน้าตั้งแต่ยังไม่ราดสาร กล่าวคือ ทางผู้ส่งออกจะส่งคนมาดูลักษณะลำต้นและใบ จะเป็นการคาดคะเนล่วงหน้าว่าลักษณะใบที่ดีจะสามารถทำให้ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมาก และมีการเซ็นสัญญากันเป็นลายลักษณ์อักษรที่แน่นอน จะไม่นิยมใช้การตกลงด้วยวาจา อัตราการซื้อขายจะเป็นลักษณะรับซื้อราคาเดียว โดยจะให้ราคาตามขนาดของลำไย ถ้าเป็นลำไยขนาดใหญ่หรือเบอร์หนึ่งจนถึงเบอร์สี่ จะได้ราคาประมาณที่ 38 บาทต่อหนึ่งกิโลกรัม (ราคาในปี 2556) ส่วนลำไยที่ไม่ได้ขนาด (ลำไยร่วงหิน) หรือเรียกว่าลำไยตลกไซค์ จะให้ราคาที่ 3 บาท ต่อหนึ่งกิโลกรัม ผู้ส่งออกจะมีส่วนต่างจากการนำลำไยไปคัดแยกขนาดอีกครั้งเพื่อส่งออก

ผู้รับซื้อที่ไม่ได้ทำการส่งออกโดยตรง หรือล้างจะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากเกษตรกร และนำไปส่งให้ผู้ส่งออกอีกทีหนึ่ง ในการซื้อขายนั้นผู้รับซื้อจะมาติดต่อกับเกษตรกร โดยจะมีการเซ็นสัญญาซื้อขายกันล่วงหน้าตั้งแต่ยังไม่ราดสารเหมือนกับผู้ส่งออกโดยตรง ราคาการซื้อขายนั่นก็ให้ราคาเท่าๆ กับผู้ส่งออกโดยตรง บางครั้งอาจจะให้ราคาที่สูงกว่า แต่มีข้อแม้ว่าผู้รับซื้อนั้น จะเข้ามาทำการตัดแต่งกิ่งของต้นลำไย หากต้นใดที่ติดลูกตก ทางผู้รับซื้อจะพยายามตัดแต่งกิ่งเหล่านั้น ออกไม่ให้ตก เนื่องจากต้องการให้ลูกลำไยมีขนาดใหญ่ เพื่อที่เวลาตนเองไปขายต่อจะได้กำไรเพิ่มขึ้น หากในการเก็บผลผลิตแต่ละครั้งแต่ละแปลง มีลำไยเบอร์ 4 มาก ผู้รับซื้อจะไม่ค่อยได้กำไร

แต่การทำเช่นนี้ทำให้รายได้ของเกษตรกรลดลง เนื่องจากปริมาณผลผลิตก็จะลดลงตามจำนวนการแต่งกิ่งของผู้รับซื้อ โดยในการแต่งกิ่งนี้ทางเกษตรกรไม่สามารถกำหนดได้ว่าควรแต่งระดับไหน เพราะในสัญญาจะมีระบุไว้ว่า “สามารถตัดแต่งกิ่งได้โดยเกษตรกรเป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายในการแต่งกิ่งเองทั้งหมด” เมื่อผู้รับซื้อผลผลิตมาจากเกษตรกรจะนำมาคัดขนาดเพื่อส่งขายให้กับผู้ส่งออกอีกครั้งหนึ่ง

ในการจัดสรรผลประโยชน์ของตลาดการค้าลำไยที่อำเภอโป่งน้ำร้อน ซึ่งประกอบด้วยผู้ผลิตรายย่อย นายทุนที่ขายสินค้าปัจจัยการผลิต และพ่อค้าคนกลางที่เรียกว่าล้งตามที่กล่าวมาข้างต้น เราจะพบว่า เกิดความไม่เป็นธรรมในตลาดการค้าลำไย เนื่องจากมีการเอาเปรียบระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งสามจากกระบวนการโก่ง ดังนี้

ในการซื้อขายนั้นผู้รับซื้อโดยจะมีผู้จัดการที่เป็นตัวแทนของล้งเอง ซึ่งเรียกว่า “ผู้จัดการล้ง” จะมาติดต่อกับเกษตรกร โดยจะมีการเซ็นสัญญาซื้อขายกันล่วงหน้า หรือ ได้ทำข้อตกลงกับทางเกษตรกรไว้ล่วงหน้า โดยวิธีการที่เรียกว่า “ซื้อใบลำไย”

เกษตรกรที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมในการขายลำไยให้กับผู้จัดการล้งหรือตัวล้งเอง โดยมีเทคนิคหรือวิธีการที่ซื้อขายกับเกษตรกร (ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม. สัมภาษณ์. 2556) คือ ทางล้งจะส่งผู้จัดการของตนเองมาดูที่สวนลำไยของเกษตรกรและรับซื้อตั้งแต่ก่อนราดสาร ครั้งแรกจะเข้ามาดูและบอกกับทางเกษตรกร โดยจะให้ความหวังว่าจะได้ราคาตามตลาด แต่พอเวลาต่อมาจะดีเตียนต่างๆ เกี่ยวกับผลผลิตของเกษตรกร เช่น ใส่ปุ๋ยบ้างหรือเปล่า ดูแลกันอย่างไรเหมือนไม่ใส่ใจทำใส่ปุ๋ยน้อยไป ถ้าไม่มีทุน ให้ไปเอาปุ๋ยที่ล้งก็ได้ เรามีปุ๋ยคุณภาพดีสำหรับลูกล้ง เพื่อที่เกษตรกรเองจะได้ไปซื้อปุ๋ย หรือถ้าไม่มีเงินทุนก็ไปกู้ปุ๋ยจากทางผู้รับซื้อโดยการเป็นหนี้ พอถึงเวลาที่ได้ผลผลิตหรือถึงเวลาซื้อ-ขาย ซึ่งทุกฝ่ายคาดว่าผลผลิตที่จะได้รับอยู่ที่ประมาณการ ผลผลิตที่เจ้าของล้งมองดูและประเมินด้วยสายตาในวันมาดูผลลำไยที่ตัดแต่ช่อผลแล้ว ซึ่งผลลำไยมีขนาดเล็กกว่าลูกมะเขือพวงเล็กน้อย น่าจะได้ราคาประมาณหนึ่ง เจ้าของกิ่งพันธุ์ที่เกษตรกรซื้อมาปลูก ว่าจะมาดูประเมินไว้ที่ประมาณหนึ่ง และตัวเกษตรกรเองประเมินด้วยตัวเองว่าจะได้ราคาผลผลิตประมาณหนึ่ง และทางเกษตรกรประเมินด้วยตัวเองซึ่งคาดว่าน่าจะได้ผลผลิตประมาณหนึ่งซึ่งจะเป็นไปในแนวทางเดียวกับทั้งเจ้าล้งและเจ้าของกิ่งพันธุ์ดังกล่าว โดยทางเกษตรกรเองได้ใส่ใจในการดูแลใส่ปุ๋ยตามหลักวิชาการและตัดแต่งช่อผลแต่ละช่อให้มีปริมาณลูกลำไยไม่เกินช่อละ 60 ลูก เพื่อให้ได้ขนาดของผลลำไยเป็นที่ต้องการของตลาด แต่เมื่อถึงเวลาที่ผู้จัดการล้งมารับซื้อผลผลิตในแต่ละครั้งโดยใช้วิธีการที่เรียกว่าเอาเปรียบหรือ “โก่ง” เกษตรกร คือ จะส่งคนงานของตัวเองเข้ามาประมาณ 100 คน โดยใช้รถกระบะเข้ามาขนดังนี้

1. ผู้จัดการล้งจะให้คนงานเก็บลำไยจากต้น แล้วคัดช่อสวยๆ ที่ผลใหญ่กว่าหรือช่อ 10 บาท และลำไยเบอร์ 1 - 2 เอาใส่ตะกร้าที่มีใบไม้ปิด

2. ลำไยขนาดเบอร์ 3 และ 4 จะถูกแต่งช่อผลโดยทิ้งให้มีกิ่งไว้เพื่อเอาทำกำปึก (ลำไยมัดพวง) โดยทางผู้จัดการสั่งจะอ้างว่า ลำไยกลุ่มนี้เรียกว่า ลูกลาย ให้กิโลกรัมละ 3 บาท
3. ลูกลำไยทุกลูกทุกขนาดที่ไม่ได้อยู่ในพวง ไม่ว่าจะมียขนาดเท่าใด จะถือเป็นลูกร่วงทั้งหมด
4. ลำไยตามข้อ 2 และ 3 ทั้งหมด จะให้คนงานทำการแยกขนาด เรียงใส่ในตะกร้าสีขาว แล้วชั่งน้ำหนัก แต่จะไม่เอาใบลำไยปิด และให้ราคากิโลกรัมละ 3 บาท
5. ทั้งสวนของเกษตรกรจะไม่มีลูกหินเลย ผู้จัดการสั่งจะขนเอาไปหมด (ลูกที่มีขนาดเล็กกว่าเหรียญ 5 บาท เขาจะเรียกว่า เป็นลูกหิน)

และได้แสดงลูกเล่นถึงวิธีการเอาเปรียบหรือ “โกง” โดยทางเกษตรกรจะตรวจนับตะกร้าที่บรรจุผลผลิตทุกประเภทที่ทางผู้จัดการได้เก็บผลผลิตมาใส่ในตะกร้า แต่ผู้จัดการจะบอกกับทางเกษตรกรว่า ไม่ต้องจดนับทุกตะกร้าหรอก ให้จดนับเฉพาะตะกร้าที่มีใบไม้ปิดเท่านั้นที่ได้ราคากิโลกรัมละ 31 บาท ส่วนตะกร้าที่เป็นลูกร่วงที่ไม่มีใบไม้ปิดไม่ต้องนับ จะทำให้เกิดการสับสนปนกัน ส่วนน้ำหนักของตะกร้าลูกร่วงนั้น รถที่เก็บแต่ละคันเขาจะมาแจ้ง แล้วทางผู้จัดการสั่งจะเขียนสรุปมาให้ทางเกษตรกรเอง รับรองพวกคนเก็บลำไยพวกนี้เขาไม่โกงแน่นอน จากนั้นผู้จัดการสั่งก็ให้คนงานขนตะกร้าทุกตะกร้า ทั้งที่มีใบไม้ปิด และไม่มีใบไม้ปิด ขนรวมขึ้นรถไปคันเดียวกันโดยไม่แยกประเภทเลย นี่คือการเอาเปรียบหรือ “โกง” วิธีการหนึ่งของทางผู้จัดการสั่ง

“รู้ไหมคะ ลูกลำไยที่ยังเป็นพวงอยู่ สามารถเอาไปแต่งกิ่งกำปึกได้ ซึ่งผู้จัดการรายเดิมเรียกว่า ลูกลาย นั้น และให้กิโลกรัมละ 3 บาท เขาจะซื้อในราคากิโลละ 15 บาท ส่วน ลูกร่วงที่เล็กกว่าเหรียญ 5 บาท รับซื้อในราคากิโลกรัมละ 8 บาท หนูเพิ่งรู้ว่าเสียใจอย่างแรงเข้าแล้ว หนูจึงเล่าเรื่องการซื้อขายลำไยให้กับลุงเดิมให้เขาฟัง คนรับซื้อรายใหม่เขาบอกว่า คนที่โกงคือผู้จัดการสั่ง ตอนเจ้าของสวนผลอ เขาจะรู้กันกับพวกหัวหน้าคนงาน จะแอบขนตะกร้าลำไยขึ้นรถไปจำนวนหนึ่ง และจะกลับออกไปก่อน ส่วนลำไยที่เขาอ้างว่าเป็นลูกร่วงตกไซค์นั้น เขาก็จะเอาไปขายต่อให้พวกผมเอง กินทั้งเจ้าของสวนและเจ้าของล้งของตัวเองเลย อย่างลำไยที่เขาไม่เอาใบไม้ปิดซึ่งโมเมไปร่วม 5 ตันนั้น เขาก็เอาไปขายสิ่งอื่น ส่วนลูกร่วงก็จะขนกลับไปให้ล้งไม่ถึง 0.5 ตันพอไม่ให้หน้าเกลียด” (ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม. สัมภาษณ์. 2556)

อีกวิธีการหนึ่งคือ ผู้จัดการสั่งก็ยังคงเข้ามาเก็บลำไย ตามลักษณะการเก็บและการคัดลำไยเหมือนครั้งก่อน แต่ถ้าเกษตรกรบอกทางผู้จัดการสั่งว่า จะเก็บลูกร่วงและลูกลายเอาไว้ จะไม่ขาย แต่จะเอาไปทำปุย ผู้จัดการสั่งก็จะสั่งให้คนงานหยุดคัดแยกลำไย และให้ขนเอาลำไยทั้งหมดไปกองไว้ในศาลากลางสวน และให้ตัวเกษตรกร ไปยืนรออยู่ที่ศาลา จึงทำให้ไม่มีโอกาสได้ไปยืนตรวจนับตะกร้าที่ขนขึ้นรถไปก่อนหน้านี้ที่หน้าประตูทางเข้า-ออกสวนของเกษตรกรเหมือนครั้งก่อน

ซึ่งขณะที่ทางเกษตรกรกำลังดูแลไร่ที่คนงานขนลำไยมากองให้ นั้น ทางผู้จัดการล้งก็จะสั่งให้ลูกน้องของตนขับรถบรรทุก 1 คัน ขับออกไปก่อน โดยเจ้าของรถได้เข้ามาพูดคุยกับผู้จัดการล้ง และบอกว่าคนงานได้ทำงานเสร็จแล้วจะขอกลับไปก่อน ซึ่งผู้จัดการล้งที่รู้จักกับเจ้าของรถก็จะอนุญาตให้กลับไปก่อนได้ ซึ่งทางเกษตรกรเองไม่สามารถรู้ได้เลยว่ารถกระบะที่ขับออกไปมีผลผลิตของตัวเองหรือไม่ แล้วผลสืบเนื่องจากการที่ทางเกษตรกรเก็บลูกร่วงและลูกลายเอาไว้เองจะไม่ขายให้กับทางผู้จัดการล้ง ซึ่งผู้จัดการล้งจะเกิดความไม่พอใจ จึงมาขอตกลงกันใหม่กับทางเกษตรกร โดยจะขอเงินจากทางเกษตรกรเป็นค่าแรงงานคนงานที่จะต้องขนลำไยจำนวนดังกล่าวที่เอามาเทกองไว้ให้ในราคาอีกราคาหนึ่ง รวมทั้งหมดแล้วตัวเกษตรกรจึงต้องจ่ายเงินเป็นค่าแรงงานขนลำไยสำหรับการมาเทกองทับถมเป็นภูเขาที่ศาลาในจำนวนเงินอีกประมาณหนึ่ง เพื่อซื้อผลผลิตของตนเองตามสัญญาที่ได้ตกลงกับทางล้งไว้

แนวทางแก้ไขปัญหาตลาดการค้าลำไย ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรีให้มีความเป็นธรรม

ในการสร้างความเป็นธรรมเกี่ยวกับตลาดการค้าลำไย ในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรีมากขึ้นนั้น จะพบว่ามีส่วนในสังคมที่เกี่ยวเนื่องกับตลาดการค้าลำไยดังกล่าว 3 ภาคส่วนคือ ภาคชุมชน ภาครัฐ และภาคธุรกิจ ดังนั้นในการนำเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาตลาดการค้าลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน ผู้วิจัยจะนำเสนอแนวทางหลัก 3 แนว ดังนี้

1. แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกของชุมชน
2. แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกของรัฐ
3. แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกตลาด

แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกของชุมชน

ชุมชนในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นชุมชนของเกษตรกรรายย่อยเป็นหลัก นั้นหมายความว่า ชุมชนจะมีลักษณะที่เกษตรกรรายย่อยแต่ละครอบครัวดำรงชีวิตโดยอาศัยฐานชีวิตในครอบครัวเป็นหลัก เช่น การเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก และการยังต้องใช้แรงงานในครอบครัว ดังนั้นชีวิตส่วนใหญ่จึงอยู่ในครอบครัวเป็นหลัก ผลที่ตามมาก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวเกษตรกรผู้ปลูกลำไยกับครอบครัวอื่น หรือกับภาครัฐหรือภาคส่วนอื่นๆ อาจยังไม่มี ความเห็นชอบมากนัก อย่างไรก็ตามการที่จะได้รับส่วนแบ่งเชิงผลประโยชน์ในตลาดการค้าลำไยนั้น จำเป็นจะต้องมีการขับเคลื่อนแนวทางและมาตรการที่สำคัญดังนี้

1. ส่งเสริมการรวมกลุ่มระหว่างของเกษตรกรรายย่อยชาวสวนลำไย โดยอาศัยแนวคิดสหกรณ์ เพื่อให้กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวมีอำนาจต่อรองราคาซื้อขายกับพ่อค้าคนกลาง อันจะนำมาซึ่งผลประโยชน์ที่เป็นธรรมมากขึ้น

2. รวบรวมผลผลิตลำไยที่ไม่ได้ขนาดมาตรฐานและขายได้ราคาต่ำ โดยนำมาแปรรูปยกระดับผลิตภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้า

3. ใช้กลไกของกลุ่มปรับปรุงคุณภาพลำไยที่มีอยู่ในปัจจุบัน ให้เข้ามาปรับปรุงคุณภาพผลผลิตลำไยของเกษตรกรรายย่อย โดยการคัดกรองผลผลิตลำไยให้มีมาตรฐานเหมือนกัน เนื่องจากเกษตรกรบางรายที่ยังปลูกลำไยไม่ได้มาตรฐาน ทั้งนี้เกษตรกรก็ต้องทำลำไยให้ได้คุณภาพด้วยเช่นกัน เกษตรกรบางรายก็ยังทำไม่ได้คุณภาพแต่ต้องการราคาที่เท่ากันกับคนอื่น ตรงจุดนี้ผู้ขายต้องทำสินค้าให้ได้คุณภาพก่อน เพื่อที่จะผู้ซื้อนั้นเกิดความเกรงใจทำให้การต่อรองราคานั้นเกิดความสมดุลกัน

แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกของรัฐ

รัฐไทยภายใต้กลไกของระบบราชการไม่ว่าจะเป็นราชการส่วนกลาง ราชการส่วนภูมิภาค และราชการส่วนท้องถิ่นเป็นกลไกที่ขยายตัวแทรกแซงไปในชีวิตของประชาชนอำเภอโป่งน้ำร้อน จนถึงระดับหมู่บ้าน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องนำกลไกของรัฐดังกล่าว มาช่วยในการแก้ไขปัญหาตลาดการค้าลำไยให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น แนวทางในการแก้ไขโดยอาศัยกลไกของระบบราชการดังกล่าว ผู้วิจัยขอเสนอ ดังนี้

1. ให้รัฐบาลเปิดตลาดส่งออกกลุ่มใหม่ นอกเหนือจากประเทศจีนที่มีส่วนแบ่งถึงร้อยละ 90 ในปัจจุบัน เช่น ตะวันออกกลาง และอินเดีย เพื่อลดการพึ่งตลาดจากจีน ซึ่งเป็นแนวทางที่ช่วยผลักดันปริมาณการส่งออกสินค้าผลไม้ไทยได้เพิ่มสูงขึ้น ไม่ควรเก็บภาษีนำเข้า ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต รวมทั้งการอำนวยความสะดวกในการตรวจวิเคราะห์ และออกใบรับรองคุณภาพสินค้า ต้องเปิดเสร็จ ณ จุดเดียว (One Stop Service) เนื่องจากผลไม้สดใช้เวลาานมากจะนำเสียง่าย (“ลำไยโป่งน้ำร้อนฉลุย ทำนอกฤดู 3.5 หมื่นไร่”.ออนไลน์. 2551)

2. หน่วยงานรัฐควรสนับสนุนการกระจายผลผลิตออกนอกแหล่งผลิต โดยให้ทุนหมุนเวียนแก่พ่อค้ารายย่อย รายละไม่เกิน 250,000 บาท และสนับสนุนค่าขนส่ง เพื่อซื้อลำไยถึงสวนของเกษตรกร นอกจากนี้ยังต้องขึ้นทะเบียนประวัติพ่อค้ารายย่อยไว้ และกำหนดราคาประกันลำไยสดไม่ต่ำกว่า 20 บาท/กิโลกรัม

3. การจัดการปัญหาคุณภาพของผลผลิต และการคัดขนาด ซึ่งเกษตรกรจะถูกกดราคาจากพ่อค้าปลายทาง ดังนั้น การกำหนดขนาดต้นทางและปลายทางต้องมีความเข้าใจตรงกันและมีมาตรฐานเดียวกัน การกำหนดพื้นที่จุดรับซื้อ และการขึ้นทะเบียนควรกำหนดพื้นที่ให้ชัดเจนและอยู่ในหมู่บ้าน เพื่อป้องกันปัญหาการขนส่งของเกษตรกรหน่วยงานที่รับผิดชอบต้องหารือกับตัวแทนของเกษตรกรเพื่อกำหนดเกณฑ์ของจุดรับซื้อ เพื่อป้องกันปัญหาการหักหัวคิว ในปี 2545 ส่วนกลางเป็นผู้กำหนดเกณฑ์ และให้ทางจังหวัดคัดเลือกพื้นที่ที่เหมาะสม ประเด็นปัญหาด้านคุณภาพเกิดจากการกำหนดขนาดที่ไม่มีมาตรฐานที่ชัดเจน การปฏิบัติไม่เปิดโอกาสให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน

การคัดและบรรจุลำไยสดลงตะกร้าทำด้วยตา ไม่ใช่เครื่องคัดแยกที่ได้มาตรฐาน อาจมีความเป็นไปได้ หากไม่มัดลำไยจาก แต่ตัดให้ติดกันและผ่านเครื่องคัดแยกคล้ายลำไยอบและบรรจุในบรรจุภัณฑ์ ซึ่งในระยะแรกผู้บริโภค โภคอาจไม่คุ้นเคย เกษตรกรมีความต้องการจุดยืนทางปฏิบัติที่ชัดเจนต่อมาตรฐาน ลำไยสด ที่จุดรับซื้อควรมีการประกาศให้ทราบล่วงหน้า และชัดเจน โดยทั่วกัน สามารถรองรับ ผลผลิตของเกษตรกรในพื้นที่ได้ พร้อมทั้งมีคณะกรรมการจากหลายฝ่ายเป็นผู้ตรวจสอบคุณภาพ โดยที่พ่อค้าต้องยอมรับการตรวจสอบนั้นด้วย

4. การจัดตั้งตลาดกลาง คือ ความสามารถในการจัดตั้งตลาดกลาง หรือจุดรับซื้อ และการเข้าถึงข้อมูลของเกษตรกร การกำหนดโควตาในจุดรับซื้อจะทำให้เกษตรกรได้รับความเดือดร้อน ตลาดกลาง คือ จุดที่ผู้ซื้อและผู้ขายมาพบกัน ต้องมีผู้ซื้อหลายราย แต่ในการดำเนินการจริงๆ มักมีผู้ซื้อ เพียงรายเดียวและผู้ขายหลายราย กระบวนการเป็นไปตามกลไกของตลาดจุดรับซื้อ ใช้ในกรณี ที่ทางราชการมีมาตรการในการช่วยเหลือสนับสนุน การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นถ้ามีเกษตรกรเข้าร่วม จะทำให้การแก้ไขปัญหาดีขึ้น

5. การสร้างความยั่งยืนของตลาดการค้าลำไยในประเทศจีน เนื่องจากจีนมีความเปลี่ยนแปลง อย่างรวดเร็ว จึงเปรียบเสมือนกลุ่มประเทศยุโรป หนึ่งประเทศหลายสิบระบบที่มีผู้คนหลากหลาย จึงจำเป็นต้องศึกษาวัฒนธรรมของจีนอย่างถ่องแท้ ซึ่งแต่ละมณฑลมีสิทธิการสร้างกฎระเบียบเอง ได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งไม่ขัดกับกฎระเบียบของรัฐบาลกลาง ดังนั้นในการทำการตลาดกับประเทศจีนนั้น ต้องกำหนดบทบาทให้เกษตรกรหรือสถาบันของรัฐอย่างชัดเจน และเนื่องจากนโยบายของรัฐ จะเปลี่ยนไปเมื่อรัฐบาลถ่ายโอนอำนาจ จึงควรจัดตั้งองค์กรอิสระเป็นสถาบันการค้าแห่งชาติ โดยให้รัฐบาลออกเป็นพระราชกฤษฎีกาและอาศัยยึดเกาะกับพระราชบัญญัติองค์การมหาชน

แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกตลาด

กลไกตลาดในที่นี้หมายถึง อุปทานและอุปสงค์ที่เกี่ยวข้องกับตลาดการค้าลำไยในอำเภอ โป่งน้ำร้อน ในการที่จะทำให้อุปทานและอุปสงค์มีความเป็นธรรมในตลาดการค้าลำไยมากขึ้นนั้น จำเป็นต้องพิจารณาใน 3 ส่วน คือ การปรับปรุงด้านอุปสงค์ การปรับปรุงด้านอุปทาน การพัฒนา ด้านอุปสงค์และการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการแข่งขันที่เป็นธรรม ซึ่งผู้วิจัยมีข้อเสนอ ดังนี้

1. การปรับปรุงอุปสงค์ คือ การควบคุมผลผลิตลำไยให้สอดคล้องกับความต้องการ ของตลาดทั้งในและต่างประเทศโดยวางแผนการผลิตให้กระจายตัว ไม่ผลิตในช่วงเดียวกันมาก จนทำให้ผลผลิตล้นตลาด และเพิ่มประสิทธิภาพ รวมทั้งปรับปรุงคุณภาพการผลิต สร้างความเข้มแข็ง กลุ่มผู้ผลิต รวมถึงกลุ่มเครือข่าย และการตลาด ตลอดจนสนับสนุนแหล่งน้ำและการบริหารจัดการน้ำ ในสวนลำไย

2. การกระตุ้นให้เกิดการบริโภคลำไยในประเทศมากขึ้น รวมทั้งเพิ่มมูลค่าผลผลิตด้วยการส่งเสริม สนับสนุนการแปรรูปผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ จากลำไย และรณรงค์ประชาสัมพันธ์คุณค่าและคุณประโยชน์ของการบริโภคลำไย

3. การสร้างเงื่อนไขการแข่งขันที่เป็นธรรมโดยไม่ให้เกิดลักษณะที่เรียกว่า ปลาใหญ่กินปลาเล็ก ยกกระดับองค์ความรู้ สนับสนุน โภจิสติกส์ในการกระจายผลผลิตออกจากแหล่งผลิตช่วงลำไยระจุกตัว พร้อมทั้งพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศด้านการผลิต การตลาด การแปรรูป และการส่งออก เพื่อนำข้อมูลความรู้มาสู่ชุมชน/เกษตรกรรายย่อยได้อย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพ และสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาการผลิตลำไย

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การนำเสนอผลการวิจัยในบทที่ 5 นี้ ผู้วิจัยจะแบ่งหัวข้อการนำเสนอออกเป็น 4 หัวข้อใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย
2. สรุปผล
3. อภิปรายผล
4. ข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่ ในเขตจังหวัดจันทบุรี มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ

1. เพื่อศึกษาเครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองในตลาดการค้าลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
2. เพื่อศึกษาแนวทางแก้ไขปัญหาลตลาดการค้าลำไย ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น

สรุปผล

จากการศึกษาพบข้อค้นพบข้อที่ 1 ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สามารถสรุปได้ว่า ในตลาดการค้าลำไยที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี มีรูปแบบเครือข่ายที่สำคัญ 4 รูปแบบ ดังนี้

- รูปแบบที่ 1 เครือข่ายระหว่างนายทุนขยายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อย
- รูปแบบที่ 2 เครือข่ายระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับพ่อค้าคนกลาง
- รูปแบบที่ 3 เครือข่ายระหว่างพ่อค้าส่งออกกับพ่อค้าคนกลาง
- รูปแบบที่ 4 เครือข่ายระหว่างนายหน้ากับพ่อค้าคนจีน

รูปแบบที่ 1 เครือข่ายระหว่างนายทุนขยายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อย

เครือข่ายระหว่างนายทุนขยายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อยในตลาดการค้าลำไย อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี เกิดจากกลุ่มคนสองกลุ่ม คือ กลุ่มนายทุนขยายปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรรายย่อย เกษตรกรรายย่อยมีความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายกับนายทุนขยายปัจจัยการผลิต เนื่องจากกระบวนการผลิตลำไยจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมี ใช้ยากำจัดศัตรู แมลงและเชื้อราบางประเภท

รวมทั้งสารราดที่ทำให้ลำไยติดลูกนอกฤดู ส่วนนายทุนขายปัจจัยการผลิตก็ต้องอาศัยหรือพึ่งพาเกษตรกรรายย่อยผู้ปลูกลำไยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ทางผู้จัดจำหน่ายต้องการสร้างตลาดการขายให้กับกลุ่มเกษตรกร เพื่อจะได้มีรายได้จากการที่เกษตรกรใช้ปุ๋ย ใช้ยาต่างๆ นายทุนขายปัจจัยการผลิตนั้นมีคู่แข่งมากมาย ดังนั้นในสถานการณ์ของตลาดแข่งขันนายทุนจึงจำเป็นต้องพึ่งพาเกษตรกรรายย่อย โดยการนำเอาปุ๋ยยามาให้ใช้ก่อนจนกระทั่งเกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จค่อยนำเงินมาจ่าย ซึ่งเกษตรกรบางรายนั้นไม่มีทุนที่ซื้อปุ๋ยยา ก็ต้องเอามาใช้ก่อน เป็นการหาลูกค้าไปในตัว ให้กับนายทุนขายปัจจัยการผลิต ซึ่งสามารถทำให้นายทุนขายปัจจัยการผลิตลดคู่แข่งลงได้ นายทุนขายปัจจัยการผลิตบางรายนำปุ๋ยยามาให้ทดลองใช้ก่อนโดยไม่คิดเงิน เพื่อหาลูกค้าให้กับตนเอง จะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายนั้นยังต้องพึ่งพาอาศัยกัน

รูปแบบที่ 2 เครือข่ายระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับพ่อค้าคนกลาง

เกษตรกรรายย่อยของการปลูกลำไยนอกฤดูในอำเภอโป่งน้ำร้อนในปัจจุบัน มีช่องทางการเชื่อมร้อยเครือข่ายกับพ่อค้าคนกลางที่มาซื้อลำไยได้ 4 กลุ่ม คือ พ่อค้าคนกลางในพื้นที่ พ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ พ่อค้าส่งออก และนายหน้า ดังนั้นในการเชื่อมร้อยเครือข่ายระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลางในพื้นที่ พ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ พ่อค้าส่งออกและนายหน้า พ่อค้าคนกลางในพื้นที่นั้นเป็นคนไปรับซื้อโดยตรงกับเกษตรกร ซึ่งจะนำมาขายให้กับพ่อค้าส่งออกอีกที เช่นเดียวกับพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือที่มารับซื้อกับเกษตรกรโดยตรงเหมือนกันกับพ่อค้าในพื้นที่และนำสินค้าไปขายต่อให้กับพ่อค้าส่งออก พ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือจะได้เปรียบในเรื่องความชำนาญในพื้นที่มากกว่าพ่อค้าส่งออก พ่อค้าส่งออกนั้นก็จะต้องอาศัยนายหน้าช่วยหาสินค้าให้ เนื่องจากพ่อค้าส่งออกนั้นจะต้องได้สินค้าตามที่กำหนดเพื่อที่จะส่งออก จึงจำเป็นต้องรับซื้อสินค้าจากพ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ ในราคาที่สูงกว่า 1 - 2 บาท

รูปแบบที่ 3 เครือข่ายระหว่างพ่อค้าส่งออกกับพ่อค้าคนกลาง

การเชื่อมร้อยเครือข่ายระหว่างพ่อค้าส่งออกกับพ่อค้าคนกลาง เกิดการพึ่งพากันระหว่างกลุ่มคนสองกลุ่ม คือ พ่อค้าส่งออก กับพ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางภาคเหนือ ซึ่งพ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางภาคเหนือ เป็นพ่อค้าที่ไม่ได้ทำการส่งออกโดยตรงและไม่มีตลาดต่างประเทศเป็นของตนเอง ดังนั้นการกระจายสินค้าจึงต้องผ่านพ่อค้าส่งออกอีกทอดหนึ่งเพื่อจำหน่ายไปยังตลาดต่างประเทศ ส่วนพ่อค้าส่งออก ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ทำการติดต่อซื้อขายกับตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศจีน และมีฐานลูกค้าต่างประเทศเป็นของตนเอง ก็มีความจำเป็นที่ต้องหาผลผลิตให้เพียงพอกับจำนวนยอดสั่งซื้อจากต่างประเทศ โดยส่วนหนึ่งจะทำการติดต่อรับซื้อ

ผลผลิตจากเกษตรกร และอีกส่วนหนึ่งจะรับซื้อจากกลุ่มพ่อค้าคนกลางในพื้นที่และพ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือ เพื่อทำการส่งออกให้กับพ่อค้าจีนอีกทอดหนึ่ง

รูปแบบที่ 4 เครือข่ายระหว่างนายหน้ากับพ่อค้าคนจีน

กลุ่มพ่อค้าคนจีนที่ต้องการหาผลผลิตไปขายยังประเทศจีน แต่ไม่สามารถเข้าถึงเกษตรกรได้และไม่เคยชินกับพื้นที่ รวมทั้งเรื่องการต่อรองราคาที่ต้องเจรจาเป็นภาษาไทย จึงต้องอาศัยนายหน้าที่เป็นคนไทย ซึ่งอาจจะเป็นคนในพื้นที่หรือเป็นคนที่คุณเคยกับเกษตรกรพาเข้าไปเจรจาซื้อขาย

ในความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบเครือข่ายทั้ง 4 รูปแบบนั้น จะพบว่า มีการจัดสรรผลประโยชน์จากตลาดการค้าลำไย พบความไม่เป็นธรรมระหว่างกลุ่มต่างๆ ในตลาดลำไย ดังนี้

เกษตรกรรายย่อย คือ ชาวสวนลำไย ในการลงทุนการผลิตลำไยต่อต้น โดยในครั้งแรกจะต้องลงทุนต้นกล้าลำไย ซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายอยู่ที่ 30 บาท หลังจากนั้นประมาณสามปี จึงลงทุนอีกครั้งในการที่จะให้ผลผลิตซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายอยู่ราวๆ 100 บาทต่อต้น (ในกรณีต้นลำไยที่มีอายุ 3 - 10 ปี) และ 150 - 200 บาทต่อต้น (ในกรณีที่ต้นลำไยมีอายุ 10 - 20 ปี) ต้นลำไยที่มีอายุมากย่อมจะมีต้นทุนในการผลิตสูง เนื่องจากต้องมีการตัดแต่งกิ่งเป็นจำนวนมาก ส่วนผลผลิตต่อต้น หากเป็นต้นขนาด 3 - 10 ปี จะให้ผลผลิตต่อต้นอยู่ที่ 200 กิโลกรัม ต้นขนาด 10 - 20 ปี จะให้ผลผลิตอยู่ที่ 500 กิโลกรัมต่อต้น ซึ่งเกษตรกรจะได้กำไรต่อต้น โดยยังไม่คิดค่าแรงในการดูแลลำไยของตัวเกษตรกรประมาณ 7,500 - 18,800 บาทต่อต้น

นายทุนด้านปัจจัยการผลิต/สิ่ง โดยนายทุนกลุ่มนี้จะทำหน้าที่เป็นนายทุนให้เกษตรกรให้เกษตรกรกู้ยืมเงิน เกษตรกรสามารถมาสำรองปุ๋ย ยาต่างๆ ไปใช้ก่อนได้ โดยไม่คิดดอกเบี้ย แต่มีข้อแม้ว่าเกษตรกรต้องนำผลผลิตมาขายให้กับตนเท่านั้น จะเป็นการตกลงด้วยวาจา โดยไม่มีการเซ็นสัญญา และราคาที่รับซื้อนั้นก็จะมีราคาต่ำกว่าราคาทั่วไป โดยนายทุนด้านปัจจัยการผลิตจะเป็นผู้กำหนดราคาฝ่ายเดียว เช่น นาย ก เป็นเกษตรกรลำไยในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง เมื่อถึงฤดูผลิตลำไยไม่มีทุนสำรองในการที่จะไปซื้อปุ๋ยและสารราด จึงเข้าไปติดต่อสิ่งเพื่อขอยืมสารราด และปุ๋ยมาผลิตลำไยในสวนของตน เมื่อถึงฤดูการเก็บเกี่ยว นาย ก ต้องนำลำไยของตนมาขายให้กับสิ่งที่ตนไปขอยืมปุ๋ยและสารราดมา โดยระหว่างการปลูกนั้นทางสิ่งจะส่งคนมาคอยติดตามผลผลิตเป็นระยะๆ โดยบางรายก็จะส่งออกเอง บางรายก็จะนำไปขายให้กับผู้ส่งออกอีกทอดหนึ่ง การทำลักษณะนี้นายทุนด้านปัจจัยการผลิตจะได้ส่วนต่างจากราคาที่รับซื้อจากเกษตรกรโดยตรงกับราคาตลาด ส่วนเกษตรกรจะถูกกดราคา

ผู้ส่งออกโดยตรง/พ่อค้าคนกลาง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าล้ง จะทำหน้าที่เก็บรวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรและส่งออกไปยังประเทศจีนหรืออินโดนีเซีย โดยจะมีการติดต่อซื้อขายกับเกษตรกรล่วงหน้าตั้งแต่ยังไม่ราดสาร กล่าวคือ ทางผู้ส่งออกจะส่งคนมาดูลักษณะลำต้นและใบ

จะเป็นการคาดคะเนล่วงหน้าว่าลักษณะใบที่ดีจะสามารถทำให้ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมาก และมีการเซ็นสัญญากันเป็นลายลักษณ์อักษรที่แน่นอน จะไม่นิยมใช้การตกลงด้วยวาจา อัตราการซื้อขายจะเป็นลักษณะรับซื้อราคาเดียว โดยจะให้ราคาราคาของลำไย ถ้าเป็นลำไยขนาดใหญ่หรือเบอร์หนึ่งจนถึงเบอร์สี่ จะได้ราคาประมาณที่ 38 บาทต่อหนึ่งกิโลกรัม (ราคาในปี 2556) ส่วนลำไยที่ไม่ได้ขนาด (ลำไยร่วงหิน) หรือเรียกว่า ลำไยตกละไค้ จะให้ราคาที่ 3 บาท ต่อหนึ่งกิโลกรัม ผู้ส่งออกจะได้ส่วนต่างจากการนำลำไยไปคัดแยกขนาดเพื่อส่งออกอีกทีหนึ่ง

ผู้รับซื้อที่ไม่ได้ทำการส่งออกโดยตรงจะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรและนำไปส่งให้ผู้ส่งออกอีกทีหนึ่ง ในการซื้อขายนั้นผู้รับซื้อจะมาติดต่อกับเกษตรกรโดยจะมีการเซ็นสัญญาซื้อขายกันล่วงหน้าตั้งแต่ยังไม่ราคาสารเหมือนกับผู้ส่งออกโดยตรง ราคาการซื้อขายนั้นก็ให้ราคาเท่ากับผู้ส่งออกโดยตรง บางครั้งอาจจะให้ราคาที่สูงกว่า แต่มีข้อแม้ว่าผู้รับซื้อนั้นจะเข้ามาตัดแต่งกิ่งของต้นลำไย หากต้นใดที่ติดลูกตก ทางผู้รับซื้อจะพยายามตัดแต่งกิ่งเหล่านั้นออกไม่ให้ตก เนื่องจากต้องการให้ลูกลำไยมีขนาดใหญ่ เพื่อที่เวลาตนเองไปขายต่อจะได้กำไรอีกทอดหนึ่ง หากในการเก็บผลผลิตแต่ละครั้งแต่ละแปลง หากมีลำไยเบอร์ 4 มาก ผู้รับซื้อจะไม่ค่อยได้กำไร แต่การทำเช่นนี้ทำให้รายได้ของเกษตรกรลดลง เนื่องจากปริมาณผลผลิตก็จะลดลงตามจำนวนการแต่งกิ่งของผู้รับซื้อ โดยในการแต่งกิ่งนี้ทางเกษตรกรไม่สามารถกำหนดได้ว่าควรแต่งระดับไหน เพราะในสัญญาจะมีระบุไว้ว่า สามารถตัดแต่งกิ่งได้โดยเกษตรกรเป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายในการแต่งกิ่งเองทั้งหมด เมื่อผู้รับซื้อ รับซื้อผลผลิตมาจากเกษตรกรจะนำมาคัดขนาดเพื่อส่งขายให้กับผู้ส่งออกอีกครั้งหนึ่ง บางครั้งเมื่อถึงเวลาซื้อขายจริง ผู้รับซื้อกลุ่มนี้จะใช้กลยุทธ์ในการเปลี่ยนขนาดลำไยให้มีขนาดเบอร์ที่เล็กลง

จากการศึกษาพบข้อค้นพบข้อที่ 2 ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 สามารถสรุปได้ว่า ในการที่สร้างความเป็นธรรมในตลาดการค้าลำไย อำเภอโป่งน้ำร้อน มากขึ้นนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยกลไกของชุมชนกลไกของรัฐ และกลไกของตลาดดังนี้

แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกของชุมชน จำเป็นจะต้องมีการขับเคลื่อนแนวทางและมาตรการที่สำคัญ ดังนี้

1. ส่งเสริมการรวมกลุ่มระหว่างของเกษตรกรรายย่อยชาวสวนลำไย โดยอาศัยแนวคิดสหกรณ์ เพื่อให้กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวมีอำนาจต่อรองราคาซื้อขายกับพ่อค้าคนกลาง อันจะนำมาซึ่งผลประโยชน์ที่เป็นธรรมมากขึ้น
2. รวบรวมผลผลิตลำไยที่ไม่ได้ขนาดมาตรฐานและขายได้ราคาต่ำ โดยนำมาแปรรูปยกระดับผลิตภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้า

3. ใช้กลไกของกลุ่มปรับปรุงคุณภาพลำไยที่มีอยู่ในปัจจุบัน ให้เข้ามาปรับปรุงคุณภาพผลผลิตลำไยของเกษตรกรรายย่อย โดยการคัดกรองผลผลิตลำไยให้มีมาตรฐานเหมือนกัน

แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกของรัฐ เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาตลาดการค้าลำไยให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น จึงจำเป็นต้องอาศัยแนวทางในการแก้ไขโดยอาศัยกลไกของระบบราชการดังกล่าว เช่น

1. ให้รัฐบาลเปิดตลาดส่งออกกลุ่มใหม่ นอกเหนือจากประเทศจีน
2. หน่วยงานรัฐควรสนับสนุนการกระจายผลผลิตออกนอกแหล่งผลิต
3. การจัดการปัญหา คุณภาพของผลผลิต และการคัดขนาด
4. การจัดตั้งตลาดกลาง
5. การสร้างความยั่งยืนของตลาดการค้าลำไยในประเทศจีน

แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกลไกตลาด การปรับปรุงด้านอุปสงค์ การปรับปรุงด้านอุปทาน การพัฒนาด้านอุปสงค์และการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการแข่งขันที่เป็นธรรม ดังที่ผู้วิจัยมีข้อเสนอ ดังนี้

1. การปรับปรุงอุปสงค์ คือ การควบคุมผลผลิตลำไยให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศ
2. กระตุ้นให้เกิดการบริโภคลำไยภายในประเทศมากขึ้น รวมทั้งเพิ่มมูลค่าผลผลิตด้วยการส่งเสริม สนับสนุนการแปรรูปผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ จากลำไย และรณรงค์ประชาสัมพันธ์คุณค่าและคุณประโยชน์ของการบริโภคลำไย
3. การสร้างเงื่อนไขการแข่งขันที่เป็นธรรมโดยไม่ให้เกิดลักษณะที่เรียกว่า ปลาใหญ่กินปลาเล็ก ยกกระดับองค์ความรู้ สนับสนุนโลจิสติกส์ในการกระจายผลผลิตออกจากแหล่งผลิตช่วงลำไยระจุกตัว พร้อมทั้งพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศด้านการผลิต การตลาด การแปรรูป และการส่งออก

อภิปรายผล

จากผลการศึกษา เรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่ในเขตจังหวัดจันทบุรี พบว่าผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดเครือข่าย บนฐานทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวทฤษฎีมาร์กซ์ที่ดั้งเดิม ที่ว่าด้วยปัญหาชาวนาในฐานะที่เกษตรกรรายย่อยชาวสวนลำไยเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นดังกล่าว

แนวคิดมาร์กซ์ที่คลาสสิกว่าด้วยปัญหาชาวนาของมาร์กซ์และเลนิน มองถึงการขยายตัวของทุนนิยมกับการเบียดขับเกษตรกรรายย่อย มีความเห็นว่าการผลิตขนาดเล็กโดยใช้แรงงาน

ภายในครอบครัวของเกษตรกรเป็นระบบการผลิตที่ไร้ประสิทธิภาพ เมื่อเทียบกับการผลิตแบบสวนขนาดใหญ่ ซึ่งใช้แรงงานรับจ้างและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างการผลิตสองแบบท่ามกลางการขยายตัวของความสัมพันธ์เชิงสินค้า ทั้งในระดับกว้างและระดับเล็กจะก่อให้เกิดการเบียดขับเกษตรกรรายย่อยออกจากเงื่อนไขแห่งแรงงานหรือปัจจัยการผลิต และกลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่สุด ในทัศนะของมาร์กซ์จะให้ความสำคัญกับแนวคิดการสะสมทุนเบื้องต้นที่มีกระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรงจากการครอบครองเงื่อนไขแห่งแรงงาน หรือปัจจัยการผลิตของตัวเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยยังชีพและปัจจัยการผลิตให้กลายเป็นทุน และเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงเป็นแรงงานรับจ้าง กระบวนการนี้ยังผลิตซ้ำแบบขยายการแยกขาดดังกล่าวให้มีขอบเขตกว้างขวางออกไปมากขึ้นเรื่อยๆ การสะสมทุนเบื้องต้นสำหรับมาร์กซ์มิได้เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรมโดยตัวมันเอง แต่เป็นการทำความเข้าใจต่อบทบาทของเกษตรกรรายย่อยในการวางรากฐานให้กับการเติบโตของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม ตามทัศนะของมาร์กซ์ การปฏิวัติในภาคเกษตรกรรมช่วงศตวรรษที่ 16 นั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในเมือง เพราะเป็นก้าวแรกของการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรม เมื่อผู้ผลิตโดยตรงที่ถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิตต้องกลายเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนแปรผันขณะเดียวกันผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นวัตถุดิบของการผลิตภาคอุตสาหกรรมก็ต้องกลายมาเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนคงที่ นอกจากนี้การทำลายหัตถกรรมภายในครัวเรือนและการทำสวนขนาดใหญ่โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างเป็นการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรมทั้งสิ้น ด้วยพื้นฐานของการแยกหัตถกรรมออกจากเกษตรกรรมภายในครัวเรือน และแยกขาดผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิต ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง

คาร์ล มาร์กซ์ ได้กล่าวถึงตำแหน่งและบทบาทของชาวนาและเกษตรกรรายย่อยที่มีต่อการขยายตัวของระบบทุนนิยม ได้แก่ แนวคิดการสะสมทุนเบื้องต้น หมายถึง กระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรงจากการครอบครองเงื่อนไขแห่งแรงงานหรือปัจจัยการผลิตของตนเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยยังชีพและปัจจัยการผลิตให้กลายเป็นทุน และเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงเป็นแรงงานรับจ้าง การแยกผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรมหรือชาวนา ชาวสวนออกจากที่ดินถือว่าเป็นรากฐานของกระบวนการนี้ทั้งหมด สถานะทางทฤษฎีเป็นการทำความเข้าใจในการวางรากฐานให้กับการเติบโตของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม ตามทัศนะของมาร์กซ์ ซึ่งก้าวแรกของการสร้างตลาดภายในให้กับทุนอุตสาหกรรม เมื่อผู้ผลิตโดยตรงที่ถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิตต้องกลายเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนแปรผัน ขณะเดียวกันผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นวัตถุดิบของการผลิตภาคอุตสาหกรรมต้องกลายมาเป็นองค์ประกอบทางวัตถุของทุนคงที่ นอกจากนี้ การทำลายหัตถกรรมภายในครัวเรือน และการทำไร่ขนาดใหญ่โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างเป็นการสร้างตลาดภายใน

ให้กับทุนอุตสาหกรรมทั้งสิ้น ด้วยพื้นฐานของการแยกกิจกรรมออกจากเกษตรกรรมภายในครัวเรือน และแยกขาดผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิต ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง

จากการศึกษายังสามารถค้นพบว่าปัจจัยทางการเมือง ไม่มีอิทธิพล ผลต่อการเกิดเครือข่ายตลาดการค้าลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน แต่เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ หลังจากที่มินวัตกรรมของการที่ทำให้ลำไยออกผลผลิตนอกฤดูได้ จึงทำให้เกษตรกรรายย่อยหันมาปลูกลำไยในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนมากขึ้น ผลผลิตจึงเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก กลุ่มนายทุนจึงเล็งเห็นประโยชน์และผลกำไรที่จะเกิดขึ้น จึงมีการจัดตั้งบริษัท/ ล้ง/ ตัวแทนผู้จำหน่าย โดยทำหน้าที่ไปปรับซื้อสินค้าจากเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่อำเภอโป่งน้ำร้อน เพื่อมานำเข้าสู่กระบวนการจัดจำหน่ายไปยังต่างประเทศ ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวทำให้เกษตรกรรายย่อยต้องเสียผลประโยชน์ แต่เนื่องจากเกษตรกรรายย่อยจำเป็นต้องพึ่งพิงกลุ่มทุนเพื่อการจำหน่ายสินค้า จึงไม่กล้ามีเกษตรกรรายย่อยลุกขึ้นมาต่อรองกับชนชั้นนายทุน แค่เพียงเหตุผลที่ว่าหาที่จัดจำหน่ายไม่ได้ หรืออีกเหตุผลหนึ่งที่เกิดจากความไม่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ของตัวเกษตรกรเอง อีกทั้งยังถูกกดขี่ความไม่เป็นธรรมของราคาผลผลิต

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีข้อเสนอแนะที่เป็นนัยยะในเชิงนโยบายในการสร้างความเป็นธรรมของตลาดการค้าลำไย ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี มีประเด็นดังต่อไปนี้

1. จากการศึกษาความไม่เป็นธรรมในตลาดการค้าลำไย พบว่าความไม่เป็นธรรมในตลาดการค้าลำไยมีสาเหตุหลักมาจากกระบวนการโกง เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่าผู้ที่มีบทบาทในกระบวนการ โกงที่สำคัญ คือ “ผู้จัดการล้ง” ซึ่งหมายถึง คนกลางระหว่างผู้ผลิตกับนายทุนที่เป็นพ่อค้าคนกลางหรือล้งโดยตรง ดังนั้นในการสร้างความเป็นธรรมในตลาดลำไยจึงควรมีการจัดตั้งให้มีตลาดกลาง หรือตลาดทางเลือก โดยให้มีคณะกรรมการจาก 3 ภาคส่วน กล่าวคือ ในส่วนของประชาชนที่เป็นเกษตรกรรายย่อยสวนลำไย (ชุมชน) ภาคธุรกิจหรือภาคเอกชน และภาคส่วนของรัฐ เพื่อเพิ่มโอกาสให้เกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าถึงตลาดได้

2. ในการสร้างความเป็นธรรมในตลาดการค้าลำไยของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี นอกจากมีตลาดกลางหรือตลาดทางเลือกข้างต้น ซึ่งเป็นบทบาทของภาครัฐก็ควรส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับกลุ่มเกษตรกรรายย่อยผู้ผลิตลำไย โดยการจัดตั้งสหกรณ์ลำไย โดยอาศัยกลไกของชุมชน (เกษตรกรรายย่อย) ควบคู่ไปกับท้องถิ่น ในการควบคุมราคากลางของลำไย

3. นอกจากการใช้ปัจจัยทางสังคมที่กล่าวมาสองข้อข้างต้นแล้ว การสร้างความเป็นธรรมในตลาดการค้าลำไยยังสามารถใช้ปัจจัยทางเทคโนโลยี คือ การสนับสนุนการสร้างนวัตกรรมที่ช่วยลดต้นทุนการผลิต และส่งเสริมให้เกษตรกรรายย่อยพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากตนเองให้ได้มากที่สุด อาทิเช่น การใช้นวัตกรรมของเกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานกับการทำเกษตรเคมี

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

หลังจากที่ได้ดำเนินการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่ในเขตจังหวัดจันทบุรี เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการดำเนินวิจัยหลังจากนี้คือ

1. จากที่ได้ทำการศึกษาเรื่องเศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยแห่งใหม่ในเขตจังหวัดจันทบุรี พบว่าในการทำวิจัยครั้งต่อไปควรทำศึกษาการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยในอำเภอสอยดาวร่วมด้วย เพื่อหาปัจจัยแวดล้อมที่ส่งผลให้ตลาดการค้าลำไยขยายตัวทั่วภูมิภาค
2. เนื่องการศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาแนวคุณภาพเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งจะเน้นการเจาะลึกถึงการขยายตัวและความเป็นธรรมของตลาดการค้าลำไยในอำเภอโป่งน้ำร้อน แต่ยังคงขาดภาพรวมทั้งหมดของจังหวัดจันทบุรี ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรทำการศึกษาแนวปริมาณเชิงสำรวจควบคู่กันไปด้วย เพื่อให้เห็นกระบวนการขยายตัวของตลาดการค้าลำไยทั้งระบบ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บรรณานุกรม

กรมวิชาการเกษตร. (2542). “มาตรฐานลำไยส่งออก,” ใน รายงานประจำปี 2542. หน้า 1-2.

กรุงเทพฯ : กรมวิชาการเกษตร.

กรมส่งเสริมการเกษตร. (2542). การส่งออกลำไย. (แผ่นพับ). กรุงเทพฯ : กรมฯ.

_____. (2547). การส่งออกลำไย. (แผ่นพับ). กรุงเทพฯ : กรมฯ.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ : บริษัท ชัคเซสมิเดีย จำกัด.

เกษมสานต์ ชัยศิลป์. (2548). การพัฒนาเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเยาวชน. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์). ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

จรรยา วิสิทธิ์พานิช, ชาตรี สิทธิกุล และเยาวลักษณ์ จันทร์บาง. (2545). พันธุ์ลำไย. ม.ป.พ.

จรัสลักษณ์ จงสถิตมโน. (2549). สังคมสงเคราะห์กลุ่มชน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จตุรงค์ จรรย์รัตนกุล. ปัญหาชาวสวนลำไย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

www.phrae.prdnorth.in.th/ct/news/viewnews.php?ID=100728152514. 25 สิงหาคม 2554.

ชะวอ คำดี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทรงศักดิ์ ทองขำ เป็นผู้สัมภาษณ์, (23 มกราคม 2556).

ที่หมู่บ้านคลองบอน ตำบลหนองตากง จังหวัดจันทบุรี

ชำนาญ บัวเฟื่อง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทรงศักดิ์ ทองขำ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 ธันวาคม 2555).

ที่สำนักงานเกษตรอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี.

“เทคโนโลยีชาวบ้าน,” (15 กุมภาพันธ์ 2550). มติชนออนไลน์. 19 (407) : 60-61.

นฤมล นิราทร. (2543). “การสร้างเครือข่ายการทำงาน : ข้อควรพิจารณาบางประการ,” ใน โครงการ

ระหว่างประเทศว่าด้วยการขจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก. หน้า 18-21. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

ประชาสรรค์ แสนภักดี. (2549). การจัดการความรู้ของเครือข่ายทางสังคมเพื่อการคุ้มครอง

ผู้บริโภคด้านสุขภาพ. วิทยานิพนธ์ ศษ.ม. (พัฒนาสังคม). ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประเสริฐ รักเผ่า. (2548). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการเลือกตั้งผู้บริหารท้องถิ่นโดยตรง :

กรณีศึกษา การเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง. วิทยานิพนธ์ ร.ม.

(เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยบูรพา.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2523). **ปรัชญาและวิธีการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง**. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

_____. (2553). **โลกชีวิตและระบบ : มิติใหม่ของการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง**. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

ปรีชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธ์. (2546). **สื่อสารกับสังคมเครือข่าย**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ผกามาศ อ่อนถาวร. (2555). **พัฒนาการเศรษฐกิจระดับประดในอำเภอสรีราชา จังหวัดชลบุรี : วิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง**. ปรินญาณิพนธ์ ร.ม. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.

พงษ์ศักดิ์ หลิวทวีศรีประกาย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทรงศักดิ์ ทองขำ เป็นผู้สัมภาษณ์.

(5 มกราคม 2556). ที่หมู่บ้านดินแดง ตำบลเทพนิมิต จังหวัดจันทบุรี

พระมหาสุทนต์ อาภากรโร. (2547). “เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ,” ใน **โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข**. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

พาวิณ มะโนชัย และคณะ. (2547). **เทคโนโลยีการผลิตลำไย**. กรุงเทพฯ : พิสิกส์เซนเตอร์.

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีนิ บุญชะลิกษ์. (2531). “การศึกษาแนววิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม,” ใน **รวมบทความการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

“ลำไยไปงน้ำร้อนฉลุย ทำนอกฤดู 3.5 หมื่นไร่,” (11 มิถุนายน 2551). **ไทยรัฐ**. (ออนไลน์).

แหล่งที่มา :

<http://www.thairath.co.th/news.php? Section = agricul tuvetiontent = 93045>.

15 กรกฎาคม 2555.

วิทยากร บุญเรือง และวัชรพงษ์ หิรัญรัตน์. (2553). **รายงานพิเศษ : “ลำไย” บนเส้นทางที่อับเฉากับการดิ้นรนของเครือข่ายฯ ผู้ปลูกลำไย**. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

ศิริพงษ์ บุญถูก. (2544). **การศึกษาเครือข่ายทางสังคมในกิจกรรมการทอดผ้าป่าของสังคมอีสาน**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สกฤติ อีสริยานนท์. (2549). **เศรษฐศาสตร์การเมืองของการแลกเปลี่ยนชุมชน : กรณีศึกษาเปรียบเทียบการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชนที่ดำเนินการโดยภาครัฐและภาคประชาชน**. ปรินญาณิพนธ์ ร.ม. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.

สมพงษ์ ทองขำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทรงศักดิ์ ทองขำ เป็นผู้สัมภาษณ์. (16 มกราคม 2556).

ที่หมู่บ้านหนองบอน ตำบลคลองใหญ่ จังหวัดจันทบุรี.

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2533). **แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคม**

ชาวนาประเทศโลกที่สาม. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการฝ่ายสิ่งพิมพ์

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

สวัสดิ์ สมวรรณ. (2547). **แนวทางการผลิตและการตลาดลำไยในจังหวัดเชียงราย โดยใช้วิธี**

การศึกษาแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง. วิทยานิพนธ์ รม. (นโยบายสาธารณะ).

เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2550). **ทฤษฎีสังคมวิทยา เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น.**

พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานเกษตรจังหวัดจันทบุรี. (2555). **สถิติการปลูกลำไยจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. 2539 - 2554.**

จันทบุรี : สำนักงานฯ.

สำนักงานจังหวัดจันทบุรี. (2555). **เค้าโครงแผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี พ.ศ.2553-2556.** (ออนไลน์).

แหล่งที่มา : www.chanthaburi.go.th/notice/downloadfile/economy.doc

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2555). **นำเข้าส่งออกสินค้าที่สำคัญ.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.oae.go.th>. 15 กรกฎาคม 2555.

สุจิตรา จิตต์สุทธิผล. (2554). “ลำไยจันทบุรี,” **ลำไยสาสน์.** 1 (6) : 4-12.

สุชาติ จันทร์เหลือง. (2543). **การผลิตลำไยนอกฤดูของเกษตรกรในจังหวัดจันทบุรี.** ปริญญาานิพนธ์

ร.ม. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยบูรพา.

สุทธิ วัฒนรังสี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทรงศักดิ์ ทองขำ เป็นผู้สัมภาษณ์, (18 มกราคม 2556).

ที่หมู่บ้านหนองบอน ตำบลคลองใหญ่ จังหวัดจันทบุรี

สุเทพ สุนทรเกษม. (2540). **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย.** เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น.

อกิน รพีพัฒน์. (2527). **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคม**

และวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภการพิมพ์.

อำนาจ จันทรส เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทรงศักดิ์ ทองขำ เป็นผู้สัมภาษณ์. (11 มกราคม 2556).

ที่หมู่บ้านน้ำเขียว ตำบลทับไทร จังหวัดจันทบุรี.

อิสริวดี ตั้งเกียรติ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ผศ. ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ทรงศักดิ์ ทองขำ

เป็นผู้สัมภาษณ์. (10 มีนาคม 2556). ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี.

- Alexandra, Morin and Barry, Wellmam. (2010). **Social Network Analysis and Introduction**.
London : Sage.
- Allee, Verna. (2008). "Value Network Analysis and Value Conversion of Tangible and Intangible Assets," **Journal of Intellectual Capital**. 9(1) : 5-24.
- Arthur, W. (1968). **Personnel Management**. Cincinnati : South Western.
- Blau, Peter M. (1964). **Exchange and Power in Social Life**. New York : Wiley.
- Boissevain, Jeremy. (1974). **Friends of Friends : Network, Manipulators and Coalitions**.
Oxford : Basil Blackwell.
- David, Knoke. (1990). **The Structural Perspective**. Cambridge : Cambridge University.
- Domhoff, G. Willam. (2002). **Who Rules America: Power and Politic**. 4th ed. New York :
Aldine de Gruyter.
- Emerson, Richard. (1976). **Social Exchange Theory Available**. (Online). Available :
<http://www.Annual>. 15 July 2012.
- Homans, G. (1967). **Social Behaviors**. New York : Harcourt Brace and World.
- Kilduff, Martin ; and Tsai, Wenpin. (2003). **Social Networks and Organizations**. London :
Sage.
- Mark, S. Mizruchi. (2007). "Political Economy and Network Analysis : An Untapped
Convergence," *Sociologica*. 2 : 129-173.
- Peter V. Marsden. (2005). **Models and Methods in Social Network Analysis**. Cambridge :
Cambridge University.
- Ritzer, George. (1992). **Contemporary Sociological Theory**. 3rd ed. New York : McGraw-Hill.
- _____. (2003). **Contemporary Sociological Theory and Its Classical Roots : The Basics**.
New York : McGraw-Hill.
- _____. (2003). **The Structure of Sociological Theory**. 7th ed. Belmont California :
Wardsworth.
- Wesserman S. and Galaskiewicz J. (1994). **Statistical Models for Social Support Networks**.
Thousand Oaks, CA : Sage.

ภาคผนวก

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาคผนวก ก
แนวการสัมภาษณ์

1. เกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดเล็ก (เก็บเกี่ยวผลผลิตไม่เกิน 20 ตัน) มีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
2. เกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดกลาง (เก็บเกี่ยวผลผลิตไม่เกิน 50 ตัน) มีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
3. เกษตรกรชาวสวนลำไยขนาดใหญ่ (เก็บเกี่ยวผลผลิตเกิน 50 ตันขึ้นไป) มีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
4. พ่อค้าคนกลางจากภาคเหนือมีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
5. พ่อค้าคนกลางจากประเทศจีนมีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
6. พ่อค้าคนกลางในพื้นที่มีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
7. นักการเมืองมีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
8. นักวิชาการมีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
9. ล้งมีบทบาทอย่างไรในตลาดการค้าลำไยในจังหวัดจันทบุรี
10. ท่านคิดว่าตลาดการค้าลำไยมีความเป็นธรรมหรือไม่ อย่างไร
11. ถ้าตลาดการค้าลำไยยังไม่เป็นธรรม ท่านคิดว่าจะมาตรการแก้ไขปัญหามาตรการอย่างไร

ประวัติย่อผู้วิจัย

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ-ชื่อสกุล	ทรงศักดิ์ ทองขำ
วันเดือนปีเกิด	28 พฤษภาคม 2525
สถานที่เกิด	โรงพยาบาลโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	120 หมู่ 1 ตำบลคลองใหญ่ อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	เกษตรกรสวนลำไย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	120 หมู่ 1 ตำบลคลองใหญ่ อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2541	มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนโป่งน้ำร้อนวิทยาคม จังหวัดจันทบุรี
พ.ศ. 2544	มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนโป่งน้ำร้อนวิทยาคม จังหวัดจันทบุรี
พ.ศ. 2553	ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศิลปกรรม) มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี
พ.ศ. 2556	รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (การปกครองท้องถิ่น) มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี